

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1964 · 10

Számunk szerzői:

ANGYAL ENDRE
BEDE ANNA
BOZÓKY ÉVA
BRÓDY LÁSZLÓ
BÜKKÖSDI LÁSZLÓ
CSORBA GYÖZÖ
DEMÉNY OTTÓ
DERSI TAMÁS
FAZEKAS LÁSZLÓ
FEKETE LAJOS
GONDOS ERNŐ
HEGEDÜS LÁSZLÓ
HORGAS BÉLA
KARCSAI KULCSÁR ISTVÁN
KERÉNYI GRÁCIA
KOLTA FERENC
LÁSZLÓ ANNA
MEZEI ANDRÁS
NEMES ISTVÁN
ORDAS IVÁN
PAPP ÁRPÁD
PÁKOLITZ ISTVÁN
SERES JÓZSEF
SZÉKELY JÜLIA
TELEGDI POLGÁR ISTVÁN
VÁRKONYI NAGY BÉLA

Rajzok:

BARANYAI GYÖRGY
KÓS LAJOS
LUX ADORJÁN
SZABÓ LÁSZLÓ

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VII. ÉVFOLYAM 10. SZÁM

1964. OKTÓBER

TARTALOM

PAKOLITZ ISTVÁN versei ...	- - - - -	899
MEZEI ANDRÁS: Hosszú út (vers)	- - - - -	901
DEMÉNY OTTÓ versei	- - - - -	902
LÁSZLÓ ANNA: Vigyázz, kiesell! (novella)	- - - - -	903
KERÉNYI GRÁCIA: Terra humana (vers)	- - - - -	911
BRÓDY LÁSZLÓ: Frissen kelek (vers)	- - - - -	911
FAZEKAS LÁSZLÓ versei	- - - - -	912
SZÉKELY JÚLIA: A két Madáchné (dráma, II. rész)	- - - - -	915
HEGEDŰS LÁSZLÓ versei	- - - - -	928
FEKETE LAJOS: Penész, füst, korom (vers)	- - - - -	929
HORGAS BÉLA: Lehúnyt arccal (vers)	- - - - -	930
BEDE ANNA: Magda gombot varr (vers)	- - - - -	931
KARCSAI KULCSÁR ISTVÁN: Árva ló (novella)	- - - - -	932
GIUSEPPE UNGARETTI versei (<i>Papp Árpád és Csorba</i> Győző fordításai)	- - - - -	935

HORIZONT

ORDAS IVÁN: Lapok a zalavári krónikából	- -	940
---	-----	-----

HAGYOMÁNY

NEMES ISTVÁN: Emlékezés Zrínyi Miklósról	- -	947
DERSI TAMÁS: Mikes Lajos és a Baumgarten alapítvány	- - - - -	952

MŰVÉSZET

TELEGDI POLGÁR ISTVÁN: A mai lengyel színház	- - - - -	963
BÜKKÖSDI LÁSZLÓ: Szabálytalan beszámoló egy bábfesztiválról	- - - - -	968

JEGYZET

VÁRKONYI NAGY BÉLA: Vázlat Simon István költői arcképehez	- - - - -	972
GONDOS ERNŐ: Galgóczi Erzsébetről	- - - - -	980
SERES JÓZSEF: Krúdy világa	- - - - -	984

SZEMLE

KOLTA FERENC: Sötér István: Nemzet és haladás	-	988
ANGYAL ENDRE: Bata Imre: Ívelő pályák	- - -	990
BOZÓKY ÉVA: Szabó Magda: A Danaida	- - -	991

RAJZOK

LUX ADORJÁN	- - - - -	914,	962
SZABÓ LÁSZLÓ	- - - - -	931,	934
KÓS LAJOS	- - - - -	969,	971
BARANYAI GYÖRGY	- - - - -	-	987

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkeszti:

SZEDERKÉNYI ERVIN
főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYÖZŐ, PÁKOLITZ ISTVÁN, PINTÉR ZOLTÁN

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 24. Telefon: 13-05.

Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18-19 óráig

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó Vállalat; Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon 15-32, 50-00. - Egyes szám ára 6,- Ft. Évi előfizetés díja 72,- Ft.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekk-számla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekk-számla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

Felelős kiadó: Braun Károly

64-3937 Pécsi Szikra Nyomda - F. v.: Melles Rezső

LECKE

A jancsiszeg szép szirmokat
karcolt a fényes jégre.
(A felnőttek patkóvasa
művedet nem kímélte.)

A bátyád sose felezett:
az almát k e t t é vágta.
(A semminél több a kevés
e l é g – megalkuvásra.)

Világos nappal vette el
egy suhanc a csigádat.
(Oktalan, gyáva-hősködés:
az a legény, ki állja . . .)

Mért némul benned el a szó,
hogy igazadért szóljon?
panasszá hígult szép dühöd
hullámverés a mólón;

bokáig érő félszeid'
bölcs óvatosság őrzi;
rezignált tapasztalatod
önerődet emészti;

s mert meghalni se tudsz miért,
győztesként maradsz élve:
győzöt – a győzelem után –
ki von felelősségre?

Amig csak veszthetsz valamit,
fejed némán lehajtod.
– Ne azt okold, ki becsapja
orrod előtt az ajtót!

DÜRRENMATT MAGÁN BESZÉDE

Isten kegyelméből vagyok halandó svájci polgár
ki soha senkit nem uralt senkit soha nem szolgált
Értetlen érthetetlenek kérődznek rajtam bambán
miért írok

Megmutatom tudnám-e ha akarnám
Mit firtatják mit akarok mondani ezzel-azzal
az Őreg hölgy és Romulus s a babyloni Angyal
mind én vagyok és mind te vagy

Csak fintor a világra

a Mű

a homo sapiens lázas komédiája
Földoldozom azt aki ölt s áldozatát se védem
mert van ki érdemelten öl
és pusztul vélt erényben

A történelem vitustánc

s a forradalmak láza
a váltakozó borzalom szörnyű egymásutánja
Az ember vadállat maradt
s mert nem jutott előrébb
s ereje se kedve nincs hogy megmentse a bőrét
A sövénynél bunkóval állt lesben a híres őszünk
ma öngyilkosság lenne csak ha bárkit is legyőzünk
Washington már

és Moszkva még

nem perdöntő a Perben

a régi szeretőt únom és nincsen új szerelmem
Félelmetes a félelem az ősi és öröklött
a szorongás mást sem terem csak torzult lelki kölyköket
A jószándékú ember is lehet akármily áldott
nem válthatja meg soha az egyedülvalóságot
a szent s az átkozott lator összemosódott benne
és újra szétválasztani csak gyermeki vágy lenne
Hemingway

Mann

Bartók és Brecht

egyik se volt akárki

s amit ők tudtak

azt nekem nehezebb kitalálni
mert önmagamnak önmagam sem vagyok menedéke
minden

mindenki idegen

s úgy játszik mintha élne
Ne szánakozz és ne csodálj

az lettem ami lettem
ágálnak kripli krisztusok tucatszámra helyettem
A világ sorsa nem riaszt

a magamét se győzöm
s a halál feni rám fogát egyetlen ismerősöm

S O R S

Amíg semmit se tud az ember,
habzsolná Caprit, Londont, Moszkvát.

Ha már valamit tud az ember,
jönnek a kis és nagy Canossák.

Mikor eleget tud az ember
és kitalálta a világot,

különválasztja amit nézett,
attól, amit már meg is látott.

Amikor sokat tud az ember,
szeretne mindent tudni végre,

de rabló Rák, sunyi Trombózis
útonállóként lép elébe.

És gyermeteg-bölcs lesz az ember,
fogadkozása lári-fári:

hiába kezdené elülről,
nem tudná másképpen csinálni.

MEZEI ANDRÁS

H O S S Z Ú Ú T

E két szemöldök hidján összevont
merőleges ránc, homlok-tábla csont,
hordozza már az új törvényeket.
De addig is, még mit remélhetek,

ha népem olykor tétován bolyong,
s ki bajtól óvná, félek arra ront,
rossz ösztönébe botlik téveteg.
Ki méri föl e nagy kísérletet?!

Míg két világ bordánk között szorong:
feszít az önzés, megroppant a gond,
mert összeérnek itt a végletek.

Mit ösztönöm olykor kétségbevont,
az értelem megváltja majd e hont –
Elfáradok, de nem legyinthetek.

DEMÉNY OTTÓ

IDŐTLEN IFJÚSÁG

Időtlen ifjúság! A számlálatlan évek
minden korban neked ragyognak.
Erő, vigság, profán vágya a tettnek,
bősége a termékeny indulatnak.

Meddig leszek, vagy már nem is vagyok
részed és részesed? Ó, tettenérhető
alakosság! Még feléd hajolok,
de másképp munkál bennem az idő.

Mellemen nehéz lábakkal dobog;
a te mozgásod fürge, szertelen.
Súlyos öklömmel nem surlódhatok
a kezedhez, öledben nincs helyem.

Elválásunk tán tisztos érdemek
felé sodor – rág bennem a gyanu.
Földre fordított arccal révedek:
Ne legyek hozzád gőgös, szigorú.

FEKTETŐ

Vidám világotok – vidám világom?
Mint Breughel piros, torz parasztjai
úgy feküsztek az ősutói tájban
s csak a damilon lengő kugli zeng,
verve a kopott bábuk négyszögét.
Alul, fölül pokróc s lábzsák. Zömök
zöld oszlopok tartják a kék eget.
Körül az erdő éppen vetkezik
s nosztalgiám a hulló levelek
szárnyán lebeg, míg rátapad a dér
s mint azt a szél, ezt élénk köhögés
szakítja szét – ám lassan gyógyulok,
mindenki mondja, kerekebb az arcom,
lázat mérek, de nem fáj semmi sem.
Néhanap jönnek a látogatók
bizonygatva – irigylik sorsomat.
S mert konokul s gúnyosan hallgatok,
hát elsietnek ideges gondjaikkal.

VIGYÁZZ, KIESEL!

Emelkedő utcán fujtatott, rámelegedett a felöltő, pillantása odatévedt a pulthoz. Máskor sohasem nézett be éttermek, italboltok, cukrászdák és büfék ablakán. Egy férifej éppen beleveszett a korsó sör kövér habjába. Tatár érezte a sör ízét – a világ legjobb sörének legjobb ízét – nagyot nyelt és azt mondta magában: „Sütemény Magdusnak.” Befordult az ajtón és gögösen kért szódát. A környezet tükréhez idomulva szegycintelennek találta, ha egy tagbaszakadt ötvenes férfi pohár szódaért áll a pénztárhoz. Egy réteggel beljebb dicsőségnek gondolta.

Jókedve volt, amiért a vártnál hamarabb rázta le hivatalos ügyét. A fegyelmének köszönhetette ezt is. Napközben többször ismételte: „Ha szabad kérem, tömören kartársak!” „Visszatérve a feladathoz...” „A lényegre kartársaim!” „Ott tartottunk tehát...” „Egyszóval a döntő kérdés...” Vásott kölyökként csatangol el az emberek szája, ha nincs aki visszaterelje a kőbor fecsegést. Időről-időre felrémlött Magdus mai éjszakája. Az ilyen apás-anyás tizenhét éves gyerek lány életében először egyedül a lakásban! Hajtotta hát a népet, s lám a tárgyalás nem nyúlt bele az éjszakába. Bevégezték hatra, félórāja. Még Terkára is jut idő, ha nem is sok.

Előbb az üvegházakat érte, a gondozott kertészetet. Aztán a lányszállást. Leülteték egy nyitott helyiségben a lépcső tövében. Csinos volt tarka székeivel, alacsony asztalkáival, de Tatár nem szerette a modern bútort. – Bolond divat – gondolta, ha ilyen látott – könnyű és könnyelmű, amíg tart, nyarat játszik, de nem tart semeddig. S a maguk súlyos, nagydarab, sötétbarna bútorait vélte szépnek, mert tekintélyesek és átvészelik több emberöltő teleit.

Lányok jöttek-mentek. Az egyiken észrevette, hogy pattanásos. Magdusnak se lyemsima a bőre. A másikon majd elrepedt a szoknya, de izléstelen! Magdus fel nem venné! A harmadik csibészesen fütttyentett. Vadon nőtt lány. Szegények, otthon nélkül. Lányszállás, lányszállás, hányatott legényélet! Magdus ki nem bírná!

Előkerítették Terkát, rohant le az emeletről, kettésével fogyasztotta a lépcsőket, esett a nyakába. Csókolta nagybátyja arcát, apró cuppanásokkal, sokáig. Aztán úgy viselkedett örömeiben, mint a kölyökkutya, elszaladt a lépcsőkhöz és megint vissza. Jól esik az embernek, tagadhatatlan, de azért nem illő. Maholnap felnőtt, a tizenkilencediket tapossa. Tatár nővére is ilyen szilaj volt azelőtt, s ő azt már gyerek- és legénykorában sem szerette benne. Szelidnek kívánta a nőket.

Terka parttalanul csacsogott, mi minden semmiség tölul a nyelvére percek alatt! Mederbe kell szorítani.

- Osszuk be a szót Terka, jusson a fontosra, nemsokára utazom vissza!
- Jaj, édes Jani bácsi, de nagyszerű, haláljó!

Kiderült, hogy ő is utazik haza, az anyjához, az ország túlsó végére. Pesten kell átszállnia, Pestig együtt vonatozhatnak. Nekivág minden negyedik szombaton, pedig olyankor le sem húnyja a szemét két éjszaka. Vasárnap reggelre ér haza, vasárnap este indulhat vissza. Nem lenne szíve órákat átaludni abból az egy nappalból, a vonaton meg nem tud, hát így van. Tatár azt gondolta: kedves bogár ez, köti a család.

- Magdusról, Jani bácsi, Magdusról meséljen!
- Színjeles volt megintcsak.
- És ha elvégzi majd a technikumot?!
- Akkor tovább gyürkőzünk, ha bírjuk még szusszal.

Alig állta meg, hogy ne részletezze Magdus nagyszerű jövőjét. De hallgatott, mert Terkából csak kertészlány lett.

– A munkában nem vagy le senki, sport az nekem! De amikor tanulnom kellett! Inkább ülök a fogorvosi székbe, mint a könyv mögé – és felhőtlenül nevetett.

Tatár habozott, kioktassa-e a tanulás fontosságáról. Végül elhallgatta ezt is. Az

motoszkált a hátsó rétegekben, hogy ha mindenki egyformán élesesű és törekvő lenne, ki látná meg akkor az érdemet.

Terka elpenderült, s jött vissza egy üveg sörrel, meg sóssüteménnyel. A sör még jobb volt, mint az a kövérhabú az ablakon át. Tatár úgy sejtette: az ilyesmi nem véletlen. Apró jutalmak jelzik előre a jövő nagy jutalmát. Kortyolgatott elégedetten, csepp se maradt az üvegben.

Még elmesélte Terkának, hogy anyósa halálán van, a felesége táviratot kapott, utaznia kellett. S lám, milyen az élet. Maga ott körmöl a MÁV-irodán évszámra, sose adódik kiküldetés. Csak most az egyszer, éppen most. Magdus egyedül maradt otthon, egyedül is éjszakázhatott volna szegény, ha ő meg nem hajtja az iramot. Gyerek még az a lány, kihalt annak a lakás. Hanem Terka most már készülődjék, időben érjenek a pályaudvarra.

Terka hajtogatta, hogy ráér még, bőven ráér, s fecsegett szünet nélkül, alig lehetett megakasztani. Aztán meg csodálkozott Tatár sietségén, minek másfél órával korábban kiballagni. Tatár rajta tartotta szemét a karóráján, s most már mérgesen sürgette a lányt: huszonöt perc vonatindulásig. A kis vakarcs feleselt, odaállt egy vasutasal vitázni: nem huszonöt perc, másfél óra!

- Ha össze nem kapod maqad, itt se voltam, kívül a lábam!

- Itt ne hagyjon, állati utálok egyedül. Inkább magával együtt lődörgök több mint egy óra hosszat a pályaudvaron. Fogadjunk! Fogadjunk egy tábla mogyoróscsokiba!

- Annyi eszed sincs, mint buborék a vizen!

- Mer fogadni?

- Merek hát!

Elhatározta: nem engedi majd, hogy megvegye a mogyoróscsokoládét. Ne fizessen rá az oktanal hebrencségére. Azt ígérte: csak felvágat a kabátjáért, két perc az egész. Mégeggy perc és még egy és mégeggy, már dobolt Tatár keze-lába, mire elindulhattak. Tatár futólépést diktált, az apróléptű lány el-elmaradozott mögötte, kifulladt és verejtékezve, gyöngyözve nevetett. Igen mulatságosnak találta, hogy loholnak, amikor sétatifikálva is korán lenne.

A várócsarnokban a menetrend elé vágódott és felrikkantott, hogy a körülállók mind rájuk meredtek.

- Nyertem!

Tatárt elkapta a szorongás: mi ez, korai öregség, elhülyülés?! Soha nem fordult még elő, hogy tévedett volna órában, számban, bármiféle számban. Ideges ujjakkal keresgélte elő szemüvegét, s állt a menetrendhez. Nagyot fújt megkönnyebbülésében. Ez az ostoba lány a személyt nézte. Egy vasutas annyira nem gondol a személyre, mint a pilóta a lovasszekérre. A gyors négy perc múlva indul.

Sürgette Terkát: egy-kettő, beszállás! Lekókadtt a feje: nem lehet, személlyel is túlon túl költséges oda-vissza, s így a hónap végén nincs is nála annyi pénz. Tatár tört a célja felé, Terka a nyomában, s könyörgött sebesen:

- Maga jöjjön velem személlyel, Jani bácsi édes! Még rengeteget akartam elmondani, még nem mondtam el semmit. Mikor találkozunk mi, félévben, évben egyszer! Az szörnyű énnem: egyedül bumlizni egész éjszaka és egyedül átszállni hajnalban Pesten! Maradjon velem, Jani bácsi, édes!

Felugrott a lépcsőre, onnan szólt vissza:

- Magdus el se alszik félelmében, rémeket lát. Pláne most, hogy tudja: nagy-anya a halálán! Ő még gyerek, te meg felnőtt vagy.

Már mozgott a vonat. Terka egyhelyben állt lógó karral. Nem is integetett. A szemét, azt a vidám szemét elhomályosította a csalódás. Aztán rászegezte Tatárra szomorú szemrehányással. A férfi igyekezett kedélyesen integetni. Azt még látta, hogy Terka kietlen-egyedül marad - ő fogta fel így a magányát. S aki így érez, annak az üres szobában is gazdagabb, a pályaudvari forgalom az igazi pusztaság.

Túlbuzgó figyelemmel szemlélte a városszéli házakat, az erdőt, a mezőt, hogy a Terka tekintetét ne kelljen látnia. Gögösen nyújtotta a kalauznak szabadjegyét.

A táj belezuhan a koromsötétbe, nem volt már mit nézni. Beismerte: neki kellett volna ráfizetnie a különbséget... Vagyonnak nem vagyom... És akkor alhatott volna valamennyit Terka... Kis szerény bogár, eszébe se jut a gyorsvonat. Sört hozott és sóssüteményt a hónapvégi maradék pénzéből. A mogyoróscsokoládé...! Az ördögbe...! Hogy elfelejtette...! Terka nyert tulajdonképpen. Eltűnt a fejéből egészen! Ámbár, ha megveszi a csokoládét, alig olcsóbb, mint a kiegészítő jegy.

Nem hiszik az emberek, hogy nincs több hármuknak, mint az ő ezernyolcszázötvene, meg néha a prémium. Magdus szépen öltözik, a múlt hónapban is kapott egy kis rózsaszín új ruhát. Az asszony meg ő is rendesen jár. Kosztban se szűkölködnek. Lángeszű az asszony a beosztásban. Dolgozó nőnek, igaz, nem való, nem is engedte volna soha. Magdus taníttatása... viszi az is a pénzt, de az a legfontosabb.

Tíz-tizenöt év alatt hordönyira gyűlt a meg nem ivott feketekávé. Amikor az ember kívánja éppen, még van valamelyes jelentősége. De mit számít az ma már, hogy 1958. december negyedikén kísértette orrát a kávéillat, a kollegák mind befizettek Jolánnak, ő meg odaszólt neki: „Nehogy nekem is töltsön Jolánka, tudja jól: nem kedvelem.” Az üdülés? Mese, hogy egész évre szól a hatása. Aki fárasztja magát, az üdülés utáni napon is elfárad. Az is mese, hogy félig ingyen van beutalással. És a különkiadások? Olyankor könnyelművé lesz az ember, észre se veszi. Az a bűdös bagó, az az egy, arról nem lehet leszokni. Az irodában Munkás-t szív, ki ne nevéssék. Otthon sodor. Nem mindegy, mit változtat füstté az ember tíz-tizenöt év alatt?!

Mit kényeskedik az a Terka, ülnek körülötte a vonatban. Más is átszáll Budapestén. Magdussal meg senki sincs a lakásban. Nem nyafogott szegény kislány, erősnek akarta mutatni magát. De azért háromszor is elkérdezte: „Biztos, hogy csak hajnalban érsz haza?” „Biztos, sajnos biztos.” Nem igen remélte, hogy előbb végez, s amúgyis jobb a váratlan öröm, mintha lesné hiába.

Azt szívesen fogadná, ha Magdus is úgy esnék a nyakába, mint Terka. De Magdus halkabb, választékosabb, látszik rajta a nevelés. És hát vagy ez, vagy az. Vagy a mostani büszkeség, hogy ahányszor bemegy érdeklődni a technikumba, annyiszor dicsérik a modoráért, vagy pedig ugrálna az apja körül kölyökkutya módra. Terkának nagy szíve van. Legalább látszólag. Nem megbízható az ilyen típus, ide lobog-oda lobog a szalmalángja. Kevés a megbízható ember, hihetetlenül kevés. Váltogatják a véleményüket, a lelkendezésüket, a barátaikat, a gyűlöletüket. Magdusnak még csak egy barátja volt összesen. Apja, anyja, egy barátja – de az aztán szikla-szeretet. A nagyanyját is szerette, megviseli majd, ha bevégzi nemsokára. Gyászidőben nem illik ugyan, de majd el kell vinni többször moziba, hogy hamarabb felejtse. Azt a költséget rá kell szánni.

Lehet, ha elmesélné valakinek ezt az ostoba pályaudvar-történetet, az talán Terkát sajnálná. Pedig önző fruska. Csalódás, szemrehányó tekintet... ilyen semmiért! Mintha máskor diszkisérettel utazna. Jó, jó, éppen ráfizethette volna a különbözetet vagy döcöghetett volna ő is személlyel. Ej, elég már ebből a körbetopogásból. Az ő lánya Magdus, nem Terka!

Odafordult a szomszédjához, beszélgetni kezdett. Nem szerette a vonat-ismeret-ségeket, de most még kifaggatni is hagyta magát. A szomszédja kártyásokat toborzott, combjukra vették egyikük széles, súlyos bőröndjét és ütötték a lapot négyen Budapestig. Tatár bejelentette előre kereken: csakis dicsőségben hajlandó játszani. Éjfél előtt érték a Keletibe.

Otthon a házmaster komor képpel nyitott kaput. Máskor, ha találkoztak, egymáshoz dobtak egy-egy ízelebb szót. Sok év óta enyhe ugratósdi járta köztük. Tatár előbb arra gondolt: mogorva, ha kirángatják az ágyból. Ő nem járt haza kapuzárás után, nem ismerte az éjszakai kedvét. Aztán, mikor már elváltak, arra gondolt: talán meghalt a nagymama, s a házmaster nem akart a gyász hírnöke lenni. Érződött is rajta valami beharapott száju magabazárkózás.

Amikor a távirat érkezett, Tatár mindjárt tudatta családjával, hogy senki sem élhet örökké. Most mégis riadalommal birkózott, mintha felesége anyját nem is intézte volna el magában már tegnapelőtt. Kettesével fogyasztotta a lépcsőket felfelé. Közben egyszer megjeleant Terka, amint kettesével fogyasztja a lépcsőket lefelé.

Az első emeletnél fülledt, elmosódott tánczene tekerőzött a fülébe. Amint feljebb és feljebb ért, a hang erősödött. Figyelte, honnan jöhet – egytől-egyig koránfekvő kisemberek laktak a házban. De nem ért rá sokat törődni vele. A harmadik emeleti folyosón már szemérmetlenül elterpeszkedett az érzéki zene, mint szajha a keskeny, hosszú sezlonon. Egyszer csak rádöbbsent, hogy az ő lakásukból...!

Esze megdöccent. Kiugrott készen a magyarázat. Részeg banda tört be hozzájuk, megfojtották vagy megerőszakolták Magdust! A kulcsot már a kezében tartotta – nekivadult mozdulattal lökte ki vele a belső kulcsot. Előszobájuk nem volt, a konyhába rontott be. Annyit felfogott a szeme, hogy a konyha rendben, az asztalon a pirossal slingelt fehér terítő, a falon a himzett védő: „Akármilyen kedves vendég, három napig untig elég.”

A szobaajtó tárva-nyitva a konyhára. Tatár leragadt a küszöbre és azt kérdezte magától, mitől tébolyodott meg. Eddig úgy hitte: az hosszas folyamat, előre-ijesztgető tünetekkel. Tapogatta, dörzsölte homlokát, bár közben is tudta, hogy nem segít.

A kép nem lehetett valóságos, semmi más nem lehetett, mint az örület vetítése. Magdus egy fiú ölében ült a díványon, átfonta a nyakát, hozzásimult. Mégegy párt látott, barna bársony, kettős, cakkos díspárnájukon a földön, összetapadva. A párna máskor átérte a két hitvesi ágyat, a horgolt takarón volt a helye. Az egyik ágy most a falhoz szorult, a másik a tetejébe került. A mozgatható bútorok: a székek, az éjjeliszekrények a falhoz lapultak. Az asztalon magnó forgott, boros üvegek álltak körbe. Több jel is mutatta, hogy az örület vetítése... Magdus például nem a saját ruháját hordta. Tatár ismerte a ruháit, új korában mindegyik egy-egy kis eredményt jelentett. Most valami mellig kivágott, ezüstösen csillogó rongyot viselt. A világítás sem volt valóságos, annyi volt csak, mint a holdfény felhőben. Az éjjeliszekrény-lámpájukból, egy sose látott sötétlila papírtölcsér alól szivárgott elő. És mégegy: amint ő a küszöbön feltűnt, a fiatalok nevetni kezdtek. Egymást lovalták bele. Előbb vibrálva, majd zavartan, majd idegesen, majd hisztérikusan nevettek. A magnó-zene is szólt. A hangok a lidérces álom-beliéhez hasonlítottak leginkább. A kép pedig nem változott: Magdus a fiú ölében, a másik pár összetapadva a földön.

– Ilus! – hördült Tatár, mert eszébe jutott, hogy ha nyomasztó álomból akart kivergődni már féléberen, a felesége nevét szokta kiáltani. Ha téboly, talán akkor is ez a szabadulás.

Az „Ilus” megrémítette Magdust és felszította tetterejét, mint az életveszély. Elszakította magát a fiú öléből, Tatárhoz szédelgett:

– Apukám...

A másik lány felkattintotta a csillárt. Az egyik fiú lekapcsolta a magnót.

Tatár hunyorgott, megnedvesedett tenyerét zsebkendőbe törölte, még húzta az időt. Aztán már levitézlettek a menedékek – befogadta, hogy mindez valóság. Befogadta undorral, mint tavaly a röntgen előtt a bizmutását.

Akár a téboly hiedelmében, most se tudta, mit kell tennie. Még mindig a küszöbön állt.

– Bocsánatot kérünk a zavarásért – krárogott az a fiú, akinek öléből felkelt Magdus – összeszedünk és megyünk... – szándékosan, erővel mindennaposra fordította hangját: – Biztosan fáradt és le akar feküdni a bácsi.

Felmerte a fiú korát, huszonöt évesre becsülte. Huszonöt éves férfi nem nevezte bácsinak még. Az elfordult tőle, a magnót csukta össze.

– Az üvegeket is Géza... – suttozta Magdus.

Géza kosárba állította az üvegeket. Tatár végre elmozdult a küszöbről, lefogta Géza rendezkedő kezét:

– Engem meg se kínálnak?!

Géza szeme felcsillant: strammabb a tag, mint remélni merte. S már töltött is, rendkívüli készséggel. Magdus kivette kezéből a poharat. Alig tudta az asztalra tenni. A rémület fekete karikákat táncoltatott előtte. Ez nem az ő apja. S most Magdus rettegett: Tatár János megzavarodott.

Tatár János felhajtotta a bort. Utána mégegy pohárral és mégeggyel. A szesztől

várta, hogy kinyitja a lakatot. Amely mögött a düh-kitörés, az üvöltés, a törés-zúzás rejtőzött. De csak rákönyökölt az asztalra és némán kortyolt.

– Azt hiszem, maradhatunk – súgta Magdus fülébe Géza.

– Tűnjetek már el, tűnjetek és vigyétek a bort!

Még leemelték az ágyat a másik tetejéről, helyre rakták a bútorokat. Aztán a három vendég sorra és illedelmesen odaköszönt Tatárnak: „Jóéjszakát kívánok.” Nem köszönt vissza. Azt gondolta: a legjobb lenne, ha irtózatossága szét is robban. S szinte tetszett neki a látvány: lába, karja, külön-külön mind a húsz ujja, füle és orra a csillár körül kering nekivadult műbolygóként.

Iszonyúan hiányzott, hogy nem ordítózik legalább. De nem ordított soha életében. A MÁV-irodán több mint negyedszázad alatt senkivel sem veszett össze. Ha kényes téma került szóba, mindig bólogatott, s ha kényes helyzet adódott: hátra húzódott.

Magdus a melletti kivágott, ezüstcsillogású estélyire kinőtt újjú kötöttkabátját vett fel. Elhatározta, hogy megerősíti magát és vállalja a vállalni valót. Széket húzott apja mellé.

– Azt mondtad apukám, hajnalra érsz haza – szólt nyugodtan. – Hajnalban rendet találtál volna itthon, én meg aludtam volna. Megbeszéltük, hogy elmennek két órákor.

Tatár hallgatott. Az járt a fejében: ha Terkával utazik személylyel, csakugyan hajnalban ér haza és megmarad a régi élete. Rossz volt Terkához – hamar jött rá feleletül az isten büntetése. De gyűjtött annyi tapasztalatot, hogy tudta mindjárt: ez nem magyarázat. A véletlen sokszor hamis összefüggéseket villant fel.

Elnyúlt a csend. Végül Tatár megkérdezte:

– Ezt a rongyot rajtad... ezt Géza vette neked?

– Dehogyan apukám, nem is fogadnám el. Julikáé, azé a lányé, aki itt volt... nekem nincs estélyim, kölcsönadta.

Megint csend lett. Akkora csend, mint a búra alatt.

– Most azt hiszed... – vágott bele Magdus újra izgatottan – azt hiszed, hogy valami rettenetes... ez az egész... Én elvégzem a technikumot jelesen és ha lehet, továbbtanulok. Akárhogyan: nemcsak éppen dolgozom majd, de ki is emelkedem, ezt már most tudni lehet rólam... Mondta az osztályfőnökünk is, hogy ilyenkor már megmutatkozik... Aztán egyszer férjhez megyek majd és lesz unokád is...

– Nagymamád a halálán... egyszer se gondoltál rá ma éjszaka?

– Nem segíthetek rajta, apukám. Ha orvos lennék, ott virrasztanék mellette. De én csak fiatal vagyok. Öregkoromban már semmit se pótolhatok.

– A szajhalkodásból!

– Nem! Hibásan látod. Hibás az is... nincs itt egyensúly... férfijog a munkaszálláshoz... otthon meg muskátli-öntözgetés... éppencsak azt nem kívánjátok, hogy a szemét lesütve hordja az ember.

– Elhallgass!

– Pedig asszonynak is jobb lesz, aki előbb egy kicsit tombolt. Fiújog?!

– Én fiú voltam...!

● Magdus tudta az keserű folytatást. Apja sose tombolt. Sajnálta érte. Mégis nevetnie kellett azon, hogy fiú volt. Híztérikusan fölnevetett, mint négyen együtt, amikor Tatár megjelent a küszöbön.

Az apa rávágott az asztalra ököllel. A nevetés megszűnt. Egy pohár a földre gurult, csörömpölve összetört.

Tatár kivette a szekrényből a kék borítékot. Ebben őrizte az ezer forintot. Mindenkor ezer forintot, amelyhez egyikük sem nyúlhatott. Ez volt a tartalék hosszas betegség, elemi csapás esetére. Ez volt a biztonság.

Megmosakodott derékig, a konyhában, lavórban. Közben Magdus is átöltözött a kis pettyes, fehérgalléros háziruháskájába. Összeseperte a törött pohár szilánkjait. A többi elmosogatta.

Mielőtt Tatár becsapta maga mögött az ajtót, kezében a piroskockás törölővel látta, amint szorgosan fényesíti a poharakat.

Az utcán szabad taxira vadászott. Aztán elnyújtózott az ülésen és odapötytyintette a sofőrnek:

– Vigyen, ahova akar.

Az hátrafordult, megnézegette utasát és nem szólt semmit.

Egy bár előtt álltak meg. Tatár tíz forint borraivalót adott és úgy vélte: fejedelmi gesztus. A sofőr nem érzékenyült el.

Tatár megtorpant a bár bejáratában. Érezte a szagról, érezte a portás egyenruhájáról, hogy méregdrága helyre vetődött. Daccol dobta kabátját a ruhatár pultjára.

Ingerelte bent a félhomály. Fényes kivilágítást várt. Ingerelte a zajos, akarnok dzsessz, finom tanqót várt. Gyűlölte a dobos csimpánz-arcát. A csimpánz fölé gipsztörzsű fa borult. Gondolta: szívesen megfojtaná a dobost, de legalább ökölrel a lapos orrára vágna, de legalább kidöntené a gipsztörzsű fát.

Mindamellett mulatni akart, istenigazából. Deci töményt rendelt és megnyugtatta a pincért, hogy kér majd még többet is. Nem tudta megállapítani: miféle ez a tömény, tüzes pacsuli íze volt. Émelygett tőle, de nem bánta volna, ha cserébe meg-részegezik. Himbálózott a székén, hogy feje kóvályogjon, de nem kóválygott, csak szaggatott.

Eszébe jutott, hogy a mulatáshoz nő is kell. Magához intette az üzletvezetőt, aki az asztalok között úszott előkelően.

– Küldjön ide egy széplányt, kartárs.

Az üzletvezető színpadias hátrahököléssel és karmozdulattal megdöbbenést játszott.

– Ne akarja nekem bedumálni...

– Téved uram – mondta az üzletvezető és elúszott tőle.

A pincér figyelte a jelenetet. Amikor az üzletvezető hallótávolságnál messzebb került, Tatárhoz hajolt:

– Uraságodnak nincs rutinja. – máris megbánta és másfajta bizalmasságra váltott. – Átérzem én kérem, milyen cudar egyedül. A magány az emberiséget legnagyobb átká. Nekem ma véletlenül jóismerőseim vannak itt, de mit kezdjek velük szolgálat közben. Ellenben, ha ön átfáradna hozzájuk, szívesen látnák, biztosan.

– Mit képzél, idegen asztalhoz?!

– Ahhoz az asztalhoz...! – mutatott jelentősen az egyik sarokba.

Két nő és egy férfi üldögélt ott. A pincér diszkréten kacsintott. Tatár gyűlölte a pincért. Felállt és követte.

A társaságnak semmit sem kellett magyarázni. Barátságosan fogadták Tatárt és derűsen beszélgettek vele, minden mesterkéeltség nélkül. Folytatták vitájukat: külföldi turista út közben mivel érdemes leginkább az időt tölteni. Megkérdezték a jövevény véleményét is.

– Olvankor rúg ki az okos ember a hámból, olyankor áldoz a szépnemnek! – kiáltotta Tatár legényesen.

– „Szépnem” – nevetett az egyik, a vöröshajú nő – ezt a szót mégcsak olvastam, nem hallottam senki szájából.

Leritt Tatár arcáról, hogy kudarcot könyvel magában el. Erre a férfi táncra kérte a vöröshajú nőt. A barnakontyos Tatárnak maradt.

– Ősdi szavakat használok... és bácsi vagyok – motyogta.

– Ó dehogy, szó sincs róla!

– Mondta is valaki, éppen ma... Mit iszol?

– Mikor tegeződünk össze? – kérdezte a barnakontyos él nélkül, de egy kicsit rendreutasítóan.

Se ruhája, se arcfestése, se a modora nem volt kirívó. Tatár megzavarodott.

– A pincér jóismerősei...? – tudakolta sután.

– Természetesen – válaszolt a nő rejtélyes mosollyal.

– Én fizetnék is...

– Mimóza vagy te, nem bácsi – simította meg a barnakontyos Tatár kezét.

Méginkább összezavarodott. Nem tudta, miről beszéljen, izgett-mozgott és ügyet-

lenül hallgatott. A nő igyekezett, egymásután dobta fel a témákat. Aztán türelmesen, kedvesen kérdezte:

– Mi bajod neked, hogy meg se szólalsz?

Tatár bizni kezdett a barnakontyosban. Körülkémlt, nem figyeli-e őket az üzletvezető. Az csak úszkált és jól vigyázott, hogy rájuk ne nézzen. Tatár visszasimogatta a nő kezét.

– Nem ismerem a saját lányomat, egyáltalán nem.

A spiccben és a félhomályban semmin se csodálkozott a barnakontyos.

– Miért, az anyja nevelte, elváltál?

Tatár bólintott.

– Akkor miért hordasz jeggyűrűt?

– Megszokásból.

– Miért, mikor váltál el?

– Nem fontos... Tudod, az irodában én nem nagyon barátkozom... nekem nem szoktak se pletykálni, se vallani... de azért jobban ismerem akármelyik kartársnőt, mint a saját lányomat... Hogy melyikben mi lakik... A lányom azt ígéri, hogy majd dolgozik és sokra viszi... Talán fizetésekor leszámol majd az asztalunkra utolsó fillérig... De énnekem abban nem lesz semmi örömöm! És azt ígéri, hogy férjhez megy idővel és unokám is születik. De énnekem abból nem lesz semmi örömöm!

– Miért, mi bajod vele?

– Beeresztette a züllöttséget...

– Hová?

– Hagyd... ne faggass!

– Semmi se jó... mit akarsz te tulajdonképpen?

– Téged!

A csattanós válasz kedvéért mondta. Hogy ne mutakozzék hülyének. Valójában nem kívánta a barnakontyost. Senki mást se.

– Gyere táncolni – siklott ki a nő.

– Nem tudok táncolni. Ígyunk!

Az imént újabb töményt rendelt. Töltött a nőnek is. Dühösen várta, hívta a részegséget. Kimelegedett, a szíve erősen vert, gyomra kavargott, de ami jó a részegségben, az nem jött.

– Hogy hívnak? – kérdezte és megcsókolta a nő alsó karját.

– Loncinak.

Ez kellemetlenül érintette. A Lonci is Ilona, mint az Ilus.

Csak most ötlött fel, hogy amikor hozzájuk lépett, kezét se fogtak, be se mutakoztak. Mindjárt a barátkozásnál kezdtek.

– Te miért nem kérdezed az én nevemet?

– Hátha nem akarod... Fő, hogy jóképű vagy és az alakod is rendben. A hájat utálom, de rajtad nincs fölösleges, egy gramm se.

Megértette, hogy tetszik Loncinak. Ebben a pillanatban kedve is támadt, hogy lefeküdjék vele. Az esküvő óta... tizenkilenc éve... egyedül a felesége... még afféle flört se... Ez azért majdnem rendes nő, ez a Lonci, nem lehet rátörni... szép fokozatosan... hosszú az éjszaka.

– Én számfejtő vagyok a MÁV-nál – mesélte.

Leírta apróra, miből áll a munkája reggeltől délutánig.

Lonci úgy tett, mintha érdeklődnék. Néha keresgélt valamit ölbe fektetett retiküljében – ilyenkor ásitást nyomott el. Eszébe jutott a számfejtők fizetése. Gondolta: elpazarlódik az idő, kénytelen ő tisztázni a helyzetet.

– A barátaim nemsokára visszajönnek...

– Csak nem akarsz hazamenni velük? – kérdezte Tatár ijedten.

– Attól függ... szívesebben maradnék veled... Tudok egy címet... sok az igénylő... és tilos és kockázatos... ne félj, minékünk nem, minket úgyse ismer senki, csak a háziakat jelenthetik fel... emiatt drágán adják... Van elég pénz? A háziaknak persze...

- Az egész világ egy nagy rakás szar - köpte ki Tatár undorral - és te is az vagy, egy kisebb rakás!

Lonci hirtelen szabályos közönséges nővé formálódott.

- Foqd be a pofád! A kis naiv! Miről ábrándoztál? Hogy beléd esek első látásra és aztán kérlellek: sziveskedj elfogadni az otthoni ágyamat?! Utána még meg is vacsoráztatlak?! Lehetne benned annyi becsület, hogy ha nincs pénzed, ülsz a kuc-kódban és nem ugrálsz!

- A tágas szemétgödörben te is egy hulladék-darab vagy!

- Addig vigyázz, míg nem késő! Kikérem magamnak és a barátaim se engedik, hogy belegázoljanak a becsületembe büntetlenül. Én dolgozó nő vagyok! Legürízem a napi nyolc és fél órát tisztességesen!

Tatár köszönés nélkül hagyta ott. Mentében fizetett. A pincér kétszáz forintot kért, de számlát nem adott.

Magdus is dolgozó nő lesz - gondolta az utcán - ennek a szónak úgy látszik, akkora a jelentése, hogy minden belefér. Bármí.

Vaktában rőtta az utcákat, inni akart még, de nem talált nyitva semmit. Eldöntötte magában, hogy kiveszi a szabadságát, üdülőbe utazik egyedül. Ezentúl nem sodor otthon cigarettát és költ, amire tetszik. Hogy miből kerül pénz, és mit mond az asszonynak a kék borítékról? Lesz valahogy. Ez volt az első, amit élvezni tudott. A felelőtlenség ízét. Lesz valahogy.

Már kutyául elfáradt és gondolta: hazamegy talán. Akkor Magdust látta, amint pettyes házi ruhácskájában lesöpri a szőnyeget és a díspárnát, felsikálja a parkettet. Ilyesmit nem lehet máskor, csak nappal végezni. Ha mégis éjszaka történik, akkor az merő hazugság.

Kódorgott tovább. Világosodni kezdett már. Kódorgott tovább. Messziről meglátta a Keleti pályaudvart.

Ácsorgott a peronon, sokáig várta a személyt. Végre befutott, Terka álmosan, fázósan összehúzódkodva kászálódott le. Nem nézett semerre. Tatár a vállára ütött, a lány összerendezte.

- Elfelejtettem a fogadásunkat, a mogyoróscsokoládét!

- Ó édes Jani bácsi, ezért nem alszik, ezért jött ki?!

Bámulta nagybátyja kivörösödött szemét, széthullt vonásait.

- Jaj, jaj - és már frissen nevetett - tudom: csúnyán néztem és elbúsultam halálra. De nem kell azt énnálam komolyan venni, ahogy jött, úgy múlik.

- Hajnalban még nem kapni mogyoróscsokoládét, te vegyél magadnak amint hazaérsz.

A kezébe nyomott kétszáz forintot. Terka visszaadta:

- Nem fogadom el, mit gondol...

Tatár a lány kabátzsebébe gyűrte a két százast.

- A nagybátyád adja, nem idegen.

- Akkor is... ennyit! Maga azt képzelte: egy kiló mogyoróscsokiba fogadtunk?!

Megint nyújtotta vissza a pénzt.

- Ha el nem teszed, itt tépem darabokra a szemed előtt!

Erre Terka kisímította a két százast és becsúszta az erszényébe. Hirtelen elbőgte magát.

Tatár nem értette ezt sem. Mi az a pokolba, talán megalázkodónak érzi?!

- Azonnal megmondod, mit sírsz!

- Hogy olyan... olyan jók az emberek...

- Az emberek aljasok! Ne áltasd magad gyerekmesékkel... ideje, hogy felnőjj!

- Jani bácsi csak beszél... Beszélhet, ha engem várt ahelyett, hogy aludna a pihe-puha ágyában. Lekésem a csatlakozást!

Szaladtak a másik vonathoz.

Terka felszállt, leugrott, hogy megcsókolja Jani bácsit és újra fel. A nyitott ajtó-ból zsebkendővel integetett.

- Vigyázz, kiesel! És összevissza töröd magad, ha nem ismered az embereket!

KERÉNYI GRÁCIA

. TERRA HUMANA

A föld dús, a föld jó, a föld embernek való.
Ne hasadj meg a talpam alatt, földem.
Hegyeid csúcsát ne hajlitsd meg.
Vizeid habját ne duzzaszd meg.
Koporsókat ne vess ki éj felén,
ne kínálj kövel kenyér helyett.
A látnivágyó szemébe ne vágj port,
vak-szemekre adj gyógyító sarat.
Ölelj meg, ölelj meg,
te anyánk az ég alatt.

Táplálj borral-búzával, földem.
Homlokomnak veritékével, földem.
Ne őszülj meg érettem, mint az Isten,
de ne gügyögd el a gondok javát.
Földem, te testem,
te vágy, te Ararát.

Kikötöm tebenned.
Jövöm tebenned.
Tarts meg engem. Ne vess meg engem.
Áldj meg engem. Hallgass meg engem.
Földem, te szent.
Anyám, hazám, szerelmem.

BRÓDY LÁSZLÓ

FRISSEN KELEK

Frissen kelek, mint a nap,
reggeli harang a nyelvem.
Feltépem ablakomat,
hogy a szellőt beengedjem.

Levegőt zúdit a csap,
zuhanyában vígan fürdöm,
csurgó szagos sugarak
olajozzák be a fűrtöm.

Reménybe törülközőm,
üdülök e szent kendőben.
A halálhoz mi közöm?
Én az élettel szerződtem.

Ajtóm tárva-nyitva van,
talán megjön ma a posta.
Várom a hírt nyugtalan,
tán a postás ma kihozza.

Jaj, de várom azt a hírt!
Hangját lódult harangoknak!
Nevetni fog, aki sirt,
és a vakok látni fognak!

Csupasz köre borulok,
ha a hírnök megjön még ma!
A sánta is táncba fog
és dalolni kezd a néma!

A RÓZSA EMLÉKE

1

a rózs rózs fénylik estelig
és illatával a kert megtelik
ha szárnyra szárnyra kap az éjszaka
emlékké lesz a rózs illata

2

ó puha bársonyok selymek érintése
virágporok finom permetezése
lilás erezések a bíbor mezőkön
kékes erecskék az asszonyi bőrön
ó látvány érintés szívdobogás
a megilletődött buta dadogás
a fény villanása a szembogarán
vér lüktetése az artérián
ó rózs rózs csak egy pillanat
míg nézhettelek és tarthattalak

3

hogy issza az élő a nappal fényeit
retinája a fényt a mélybe bocsátja
amíg láthatná szinte meg se látja
aztán dajkálja hült emlékeit
éjszaka sötétjén fagyott szirmokat
márványba dermedt formát méreget
vetíti bent az emlékképeket
mintáz és fest és ír sokat sokat
a tűnt pihegést ércbe merevíti
csupa monumentum a tudatteremben
a lüktetést a fényt tebenned bennem
a durva forma nem tudta felinni

4

a rózs rózs fénylik estelig
a tudat éje emlékkal telik
ha szárnyra szárnyra kap az éjszaka
nem éled többé meg már illata

A SZÍVED VADONÁBAN

nem volt ott senki
ketten ültünk csak a Moszkva-bárban
ahogy beszélni kezdtél
én már a szíved vadonában jártam

félelmes táj
a szövevény alatt
mint nyilvessző pendült a pillanat

mérges virágok
vérhúzó csalán
dongtak fémfényű óriáslegyek
sziklák
nyüzsgött bennük a munka
bozsogtak a vak termeszek
fülledt csend
lihegve szállt a pára
egy nagy ragadozó valahol
lapulva lesett áldozatára

ősfák aljában
gyökérkarok mögül
csillogott a kristálytisza forrás
oly érthető volt
teljes
egyszerű
mint két szemed beszéde
e lihegő tájon van forrásvidéke
itt ered hát az a kis patak
melyet kerestem napra-nap
míg végül szíved vadonába érve
a vízre rátaláltam
és enyhíthetem ősi szomjamat

ELAKADT HANGLEMEZ

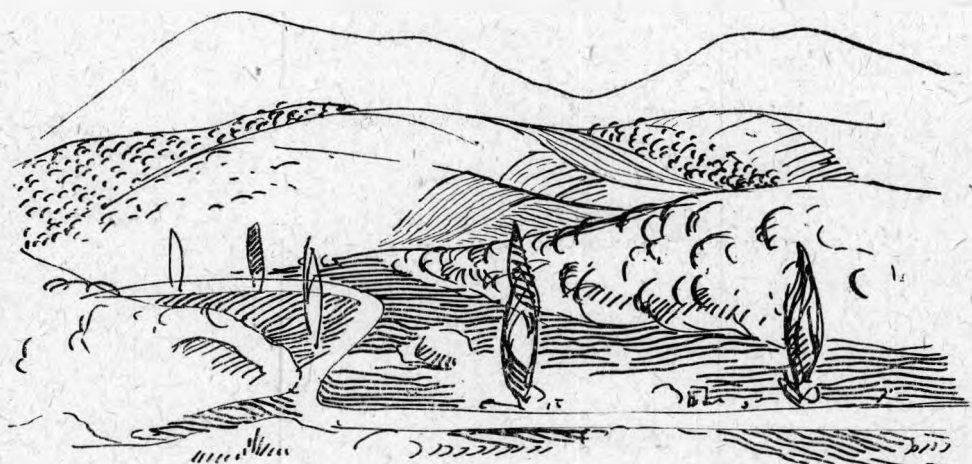
a nyomdagépek kattogása
a szívverésem ütései
mint az elakadt forgó hanglemez
egyre ismételték monomániásan
én nem akartam
én nem akartam

én nem akartam
de megtelt veled a szoba
zöld ruhád fényében
meg kellett szólalnom
én nem akartam
én nem akartam

én nem akartam
de szólnom kellett a liftben
aztán leülnöm melléd
s a bizalom váltakozó áramában
a gondolataink már egymásba karoltak
én nem akartam
én nem akartam

én nem akartam
te sem akartad
egyszerűen betelt az idő
kiszámítottan múltak a napok
hogy a váratlan pillanatig jussunk
én nem akartam
én nem akartam

én nem akartam
te sem akartad
de mostmár tovább zeng
beteljesül a dal

LUX ADORJÁN rajza

SZÉKELY JÚLIA
A KÉT MADÁCHNÉ

Dráma két részben

MÁSODIK RÉSZ

A TRAGÉDIA

1. jelenet.

(Színpad világos.)

(Szín ugyanaz.)

ÖZVEGY: (Összekulcsolt kézzel áll a színpad közepén, hangtalanul mozgó szájjal, sokáig imádkozik. Aztán leereszti kezét, homlokát töprengve ráncolja, majd az íróasztalhoz megy, kéziratok között túrkál rajta. Egy papírlapot fölvesz, olvasni kezdi.)

Most látom, mily erősen

Valál szívembe növe:

Amint kiteplek onnan,

Utánad foly a vére.

(Haraagosan dobja el a papírt, gondolkodik, aztán elszántan tovább túrkál. Újabb papírlapról:)

Behegedhet a seb, de mi sem

Törli el forradásait...

(Ezt is eldobja, s idegesen járkálni kezd. Meg-megáll a betegszoba ajtaja előtt.)

ANDRÁS: (Bejön és jelenti) Négyfogatú érkezett Vanyarcról, méltóságos asszony kérem.

ÖZVEGY: Veres Pálék jöttek?

ANDRÁS: Veres Pálné tekintetes asszony egymaga.

ÖZVEGY: Miért nem jön be?

ANDRÁS: Tudni szeretné gazdám foglaltságát? Mondtam, nincs jól.

ÖZVEGY: Te csak ne mondj semmit. Vezd ide hozzám Veresné tekintetes asszonyt.

ANDRÁS: Igenis. (El.)

VERES PÁLNÉ: (Bejön.) Anna néném!

ÖZVEGY: Isten hozott, Hermina.

VERES PÁLNÉ: Henricy tiszteletes hozta a szomorú hírt Vanyarcra, hogy Imre állapota rosszra fordult volna.

ÖZVEGY: Rosszra. Péczeli, az orvos immár csak órákat jósol.

VERES PÁLNÉ: Szeretnék vigasztaló szavakat mondani... de magam is vigasztalan vagyok. (Sír.)

ÖZVEGY: Ne sírj, Hermina lelkem, látod, én erős vagyok.

VERES PÁLNÉ: Hát semmi remény? Semmi kegyelem?

ÖZVEGY: Istennél a kegyelem.

VERES PÁLNÉ: Vanyarcról egyenest idevágtattam, pihenés, megállás nélkül.

ÖZVEGY: Úlj le, pihenj le, kedves. Vedd le kabátod, itt fűtve van.

VERES PÁLNÉ: Szeretném még egyszer megszorítani a kezét, mely az Ember tragédiáját írta.

ÖZVEGY: Veres Paliék vanyarci házából Emi fiam mindig jókedvvel, megifjodva tért haza. Nem csudálom. Szegénynek nem sok alkalma nyílt életében okos asszony, mint Veres Pálné társaságát élvezhetni.

VERES PÁLNÉ: Aki Majthényi Annát vallhatja édesanyjának, nem kell annak asszonyi okosságot másutt keresnie. Tudom jól, minden versét, minden sorát legelsőbb Anna nénémnek olvasta fel.

ÖZVEGY: Szentigaz. Nemcsak írásait mutatta, minden rajzát, festményét nekem készítette. Már öt éves korában virágot festett nevem napjára. Itt van, nézd csak. (Falon függő beramázott kis képre mutat.)

VERES PÁLNÉ: Terveit, gondjait is megosztotta?

ÖZVEGY: De meg ám! Ha lelki bánata, ha öröme volt, elsőben mindig velem tudatta. A legkisebbet is... a legnagyobbat is... A legkisebbet... a legnagyobbat... a legnagyobbat...

(Szín elsötétedik.)

2. jelenet.

KÖLTŐ: (Bejön, kezében hatalmas kézirat-köteg) Anyám!... Édesanyám!...

ÖZVEGY: (Nem néz rá) Mi történt, édes fiam?

KÖLTŐ: Anyám, befejeztem... Befejeztem!

ÖZVEGY: Mit?

KÖLTŐ: Egy tragédiát.

ÖZVEGY: (Ránéz. Kis szünet után.) Már megint nyitva van az inggallérod! Meghűtöd magad, fiam. Kendőt végy a nyakadba, hűvösödik.

KÖLTŐ: Egy esztendőn át dolgoztam rajta.

ÖZVEGY: Csak rontod a szemed örökké. Nem vigyázol magadra.

KÖLTŐ: De most befejeztem. Azt hiszem, nem egészen silány munka.

ÖZVEGY: Károly öcséd volt itt az imént. Azt mondja, holnap kezdi a bárányok nyírását. A gyapjút Pestre küldjük, de sajnos, elfelejtettem a kereskedő adresszét.

KÖLTŐ: A menyorszámban kezdődik a játék...

ÖZVEGY: A mustra juhokat, összesen 96 darabot, kicseréltem, kaptunk érte 120 darab bárányt, megnyírva.

KÖLTŐ: Küzködöm a zajban. Felülemelkedni lesz-e erőm? Vagy eltaposnak?

ÖZVEGY: Nem jut eszedbe a kereskedő adressze?

KÖLTŐ: Felejtett sír dől-e rám? S mellette a halál nem istenasszony gyanánt viraszt, csak mint szelíd anya?

ÖZVEGY: Figyelj kicsit rám, fiam. Jelenleg 491 bárányunk van összesen. Károly öcséd az István-napi vásárra szeretne Pestre menni, s ha pénze volna, lovat venne...

KÖLTŐ: Kínos érzés bánt!

ÖZVEGY: Mi bánt, Emikém?

KÖLTŐ: Életemnek, hogy felét leéltem...

ÖZVEGY: Hol vagy te még a felétől! Miféle beszéddel keserítetd anyádat!

KÖLTŐ: Amit méltó lenne örökös betűkkel feljegyezni, eddig még semmit sem tettem!... Hacsak ez...? Talán...? E tragédia...

ÖZVEGY: (Közönyösen.) Mi ez?

KÖLTŐ: Méreg!

ÖZVEGY: Méreg?

KÖLTŐ: Az... Méreg, ha igazság is, igazság, ha tragédia is. Az emberi természet sohasem tagadta meg magát. Ádám a teremtés óta folyvást csak más és más alakban jelen meg, de alapjában mindig ugyanazon gyarló fereg marad a méggyarlóbb Évával oldalán.

ÖZVEGY: Miért hevülsz így fiam? Mintha haragudnál... Bántott valaki? Talán én?

KÖLTŐ: Kedves anyám... nem bántottál. Mindig jó voltál hozzám. Nemes vagy, szent nekem.

ÖZVEGY: Mégis, mi bánt? Mondd el hát anyádnak.

KÖLTŐ: (Leteszi a kéziratot az íróasztalra, eléje áll, eltakarja.) Figyelj rám, anyám. Írtam egy költeményt. Benne az Isten, az ördög, Ádám, Luther, Danton, Aphrodite, boszorkányok, az égben, a földön, az űrben...

ÖZVEGY: (Szeretettel megsimogatja fia arcát.) Hát még mi minden nem? Jól van, édeském. Csak mulasd magad. Apád vadászott. Nagypád kártyázott, úriember abban leli kedvét, amiben...

KÖLTŐ: Anyám!... (Gyorsan el.)

ÖZVEGY: (Utánakiált.) Végy kendőt a nyakadba Vigyázz az egészségedrel

(Szín kivilágosodik.)

3. jelenet.

ÖZVEGY: Minden örömét, bánatát velem osztotta meg. Csakis velem, egyedül velem. Hidd el nekem, Hermina, így igaz, ahogy mondom.

VERES PÁLNÉ: Így igaz. Tudom. Mondta. ÖZVEGY: Neked is beszélt rólam? Mikor? Hogyan? Mit?

VERES PÁLNÉ: Mindig. Sok tisztelettel, nagy szeretettel. Akkor is, amikor a Tragédiát felolvasta nekem.

ÖZVEGY: Akkor is rólam beszélt?

VERES PÁLNÉ: Meg Arany Jánosról. Hogy életét édesanyjának köszönheti, örökéletét pedig Arany Jánosnak.

ÖZVEGY: A szalontai nótáriusnak?

VERES PÁLNÉ: A költőnek.

ÖZVEGY: Mikor beszélt neked erről?

VERES PÁLNÉ: Amikor elmondta a Tragédia történetét. Én kérdeztem, faggattam, ő felelt.

(Szín sötét.)

4. jelenet.

VERES PÁLNÉ: Beszéljen, Imre, mesélje el nekem, hogyan kezdődött ez a dolog?

KÖLTŐ: Különös története van ennek az Ember Tragédiájának. Valóban igaz: habent sua fata libelli. Már több egy esztendeje nél, hogy készen van. Említettem anyámnak, említettem több ismerősöm előtt, hogy írtam egy költeményt, melyben az Isten, az ördög, Ádám, Éva, Luther, Danton, Aphrodite, boszorkányok és tudj, Isten, mi minden játszik az égben, az egész földön, az űrben. Mosolyogtak rá, de olvasni nem akarta senki. Bizonyára nem vagyok érdemes a figyelemre. Pedig elküldtem a kéziratot Arany Jánoshoz Pestre, bírálat végett. Vakmerőségemtől magam is megijedtem. Arany még majd kinevet művemért, gondoltam. Megszeppenve várok, hogy szó nélkül visszaküldi. Mert bizonyos, hogy a mű nem érdemes Arany János figyelmére és csak bosszúságát kelti fel. Még szerencse, hogy úgysem olvassa. Legszívesebben tűzre dobtam volna egész halom irományomat. Haszontalan lim-lom, arra sem érdemes, hogy fahasábon kandallót fűtsenek vele. De egyszerre csak levelet hozott a posta...

(A színpadnak egy eddig benépesítetlen pontján valahol, igen magas emelvényen, a költővel ellentétes oldalán a színpadnak, különleges világítást kap egy másik íróasztal. Arany János ül mellette, kezében toll, előtte kalamáris, árkus papír. A színpad többi része teljes sötétben.)

ARANY JÁNOS: *(Szelíd, tiszta hangon:)* Tisztelt Hazafi! Az Ember Tragédiája úgy koncepcióban, mint kompozícióban igen jeles mű. Kevés külsimitással irodalmunk legjelesb termékei közt foglalhat az helyet. Óhajtanám kiadását a Kisfaludy Társaság útján eszközölni, ami remélem, sikerülne is. Ha óhajtatásom a kegyed akaratával találkozna, akkor sorról sorra kijelölném a helyeket, hol csekély változtatást gondolnék célszerűnek; vagy belenyugvása esetében magam tennék rajta egy-két tollvonást, azután bemutatnám a Társaságnak. Ezt bizton merném tenni, visszautasítás félelme nélkül. Becses választát elvárom. Fogadja leghőbb üdvözetemet a gyönyörért, melyet nekem műve által okozott, a fényért, melyre költészetünket deríteni hivatva van. Rokonzásom pályatársa Arany János.

(Eltűnik, mert a színpadnak ez a része teljesen elsötétedik, s ismét a másik oldal kapja a fényt, ahol a költő és Veres Pálné beszélnek.)

KÖLTŐ: *(Felkiált)* Sohasem álmodtam ekkora dicsőségről! *(Karájt kitárja.)*

VERES PÁLNÉ: És azóta már fel is olvasta a drámai költeményt a Kisfaludy Társaságban, s országsszerre mindenki erről beszél. Madách Imre immár nem csupán Nógrád megye, de a haza büszkesége. Hiszen maga egyetlen lendülettel az Olympos tetejére ugrott!

KÖLTŐ: Kedves látogatását tehát Arany Jánosnak köszönhetem?

VERES PÁLNÉ: Az Ember Tragédiájának.

KÖLTŐ: Arany János volt az, ki nevemet az irodalomba hozta, ítélete temethette volna azt el örökre.

VERES PÁLNÉ: El nem megyek most már, míg művét nekem fel nem olvasta.

KÖLTŐ: Vanyarcon, Veres Paliéknál egyszer már fel szerettem volna olvasni. Senkit nem érdekelt.

VERES PÁLNÉ: De engem most igen. Nem lehet az akármilyen mű, ha Arany Jánosnak tetszését megnyerte.

KÖLTŐ: Arany János becsülése egyensúlyozza előttem ezer másét, mely becsmérelte művemet.

VERES PÁLNÉ: Akadt-e ilyen is?

KÖLTŐ: Akadt.

VERES PÁLNÉ: Fájt-e ez magának?

KÖLTŐ: Az én bőröm e tekintetben vastag, s beszélhetne nekem sokáig valaki, míg sértve érezném magamat. Publicista voltam, mielőtt az irodalomban felleptem volna, ne higgye, hogy talán oly érzékeny vagyok a kritikán, mint egy szűz lány, ki mindjárt elpirul.

VERES PÁLNÉ: Én pirulok inkább, ha maga arra nem érdemesít, hogy művét felolvassa. Tudom, vétkem, hogy annakidején

Vanyarcon nem mutattam kellő érdeklődést, de mit tegyek, ha okosabb nem vagyok, s csak a legnagyobb tekintély véleménye. Aranyé, keltette fel kíváncsiságomat. Most aztán végre annál égetőbb. Olvasson!

KÖLTŐ: Arany nál a kézirat.

VERES PÁLNÉ: Tudja azt maga könyv nélkül.

KÖLTŐ: Elvéteném.

VERES PÁLNÉ: Jegyzetei taláncsak megvannak.

KÖLTŐ: Itt, fiókban.

VERES PÁLNÉ: Ide velük! Ne ítéljen meg türelmetlen, rossz modoromért.

KÖLTŐ: Minden modor jó, kivéven az unalmast.

VERES PÁLNÉ: Olvasson már, no, az Isten áldja meg. Ismernem kell a Tragédiát, még mielőtt könyvben látnám... Olvasson, kérem...

(A szín elsötétedik. Orgonazene. Csak a Költő íróasztal fölől hajló szőke feje látszik, s két keze, ahogy jegyzetei között lapoz. Az íróasztal körüli térséget lassan benépesítik a Költő alakjai. De nem látunk belőlük többet, mint mindig csak egyetlen, megvilágított fejet, mindig azt, amelyik éppen beszél, a színpad legkülönbözőbb pontjain. Ha a Költő maga beszél, nem kap külön világítást.)

KÖLTŐ: Be van fejezve a nagy mű...

(Az orgonaszó fölerősödik, s csak néhány másodperccel később szűnik meg.)

ERZSI: *(Csak a feje látszik a sötétben.)*

Én meg, ha ott fenn a dics elborul.

Itt lenn találom azt szemedben, Ádám.

(Eltűnik.)

SZONTÁGH: *(Feje ugyanúgy.)*

E lágy enyelgést miért is hallgatom? *(Eltűnik.)*

MESKÓ MIKLÓS: Oh, megállj, kecses hölgy! Engedd egy percre, hogy csodáljalak. *(Mint lent.)*

SZONTÁGH: Üdvözlégy, szellemtestvér!

ERZSI: Ha meg a bűn szintén tervében áll, Mint a vihar verőfényes napok közt,

Ki mondja azt vétkesbnek, mert zajong,

Mint ezt, mivel éltetve melegít?

SZONTÁGH: Lám, megjelent az első bölcselő!

ERZSI: Közénk varázslom a vesztett Édent.

SZONTÁGH: Előre csak önhitten utadon, Hidd, hogy te mégy, ha a sors árja von.

ERZSI: S elhagysz-e engem is, szerelmedet?

ÖZVEGY: Imádkozzunk, imádkozzunk fiam.

Hogy az ég védje e hon igazát.

MESKÓ: Unalmas élet, mit van tenni már?

ÖZVEGY: Van a léleknek egy erős szava,

A nagyravágy.

MESKÓ: A nemes szívnek fáj a nagyot porig alázni.

ÖZVEGY: Szent Aphrodite! Oh, fogadd, fogadd el

Ez áldozat füstjét, hallgasd imámat.

MESKÓ: Hódolni néki! Elébe a kapukhoz!

ÖZVEGY: Csak láncot érdemel a csöcselék. Mely érzi, hogy te születél urául!

MESKÓ: Halál reá!

SZONTÁGH: Nos, vitéz uram, Nem borzongat most furcsán egy kevéssé A torzképű halál rideg szele?

ERZSI: Pedig nem olyan édes a szabadság Neked, amilyen fájdalmas nekem volt.

MESKÓ: Ah! mily dicső erkölcsi tanfolyam Szép lányok keblén fűzős pohárnál

ERZSI: Örüljön, aki él, vagy hogyha nem Tud örülni, legalább kacagjon.

MESKÓ: Nem nézhetem soká, ha más ölel-kezik.

ERZSI: Ártatlan voltam, játszi, gyermekem, Nagy és nemes volt lelkem hivatása.

SZONTÁGH: Ma néked, holnap nékem...

ERZSI: Sok nemes érzést találtál volna e kebelben,

Hol csak mulékony kéj után kutattál...!

SZONTÁGH: Tragédiának nézed? nézd legott

Komédiának, s mulattatni fog.

ÖZVEGY: Imádság jobban illet zárda-szüzet.

MESKÓ: Szeretted, megcsalódtál, Szeretted újra, s akkor már te csaltál. Ismét szeretted, hősödet meguntad; S üres szíved most új lakóra vár. Itt szenvedek ki, mint szent áldozat.

ÖZVEGY: De nőérényem és a hit parancsol

MESKÓ: Én az vagyok, ki ott lesz Minden csókodban, minden ölelésben.

ERZSI: Tankréd, Isten veled!

MESKÓ: Valóban, amit senki nem merészel ő sértne-e meg féltékeny gyanúval?

Oh, bár lehetne lovagod gyanánt

Szemébe keztyűt dobnom a merésznek.

ERZSI: Férfiem szegény? Az Istenért, urak, Kíméljétek meg őt az ily gyanútól

Elöttem, kit hozzá szent kötelék csatol.

MESKÓ: Jó éjt asszonyom. Egy óra múlva.

ERZSI: Jobbra a lugosban.

Jóéjt, urak! Jöjj, kedves Jánosom!

János, nekem szükségem volna pénzre...

ÖZVEGY: Szükségem volna pénzre.

ERZSI: Reggelre ne feledd a pénzt.

ÖZVEGY: Ne feledd a pénzt.

ERZSI: A Pénzt...!

ÖZVEGY: A Pénzt...!

ERZSI és ÖZVEGY: (egyszerre) Ne feledd a pénzt...!

ERZSI: A Péééééénzt...!

ÖZVEGY: A Péééééénzt...!

ERZSI és ÖZVEGY: (egyszerre)

A Péééééénzt...!

ÖZVEGY: Az elhagyott oltárnak is lehet Mártírja. Oh, Danton, magasztosabb: Kegyelettel megóvni a romot, Mint üdvözölni a felkelt hatalmat: S e hivatás nőt legjobban megillet.

ERZSI: Tölts vélem egy éjt, nagy férfiúl! SZONTÁGH: Ismérem én az ily lehangolást. Mely a márnak reggelén köszön be.

ERZSI: El tölem, el!

MESKÓ: Mi látjuk egymást Ezentúl is mosolyogva és enyelgve, S arról, mi történt, szót sem ejtve többé. Jóreggelt, asszonyom.

ERZSI: A nyomorult! Ím itt vagyok, bűnömmel, s könnyeimmel.

SZONTÁGH: Az ember is üdvét csak ön-maga

Találja fel, sokszor tán épp ott.

Hol másik társa poklot alkotott.

ERZSI: Mit állsz, tátongó mélység lábaimnál?

Ne hidd, hogy éjed engem elriaszt; A por hull csak belé, e föld szülötte. Én glóriával átalállok azt Szerelem, költészet s ifjúság Nemtője tár utat örök honomba; E földre csak mosolyom hoz gyönyört, Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arcra.

ÖZVEGY: Oh, gyermekem! hisz én táplál-talak

Szívem vérevel. Hol van az erő, Mely e szent kapcsot elszakítani bírja?

SZONTÁGH: Ádám, utazunk!

KÖLTŐ: A cél halál, az élet küzdelem. S az ember célja a küzdés maga.

SZONTÁGH: Vissza hát!

MESKÓ: Ha Isten vagy, tegyed, Könyörgök, hogy kevesb ember legyen S több foka.

ERZSI: Légy üdvözölve, idegen, s pihenj meg.

SZONTÁGH: Siráncozol? csupán a gyáva-ság

Fogadja el harc nélkül a csapást.

Mit elkerülni még hatalma van.

ERZSI: Tudom, fel fog mosolyogni arcod. Ha megsúgom. De jöjj hát közelebb:

Anyának érzem, oh Ádám magam.

SZONTÁGH: Te dőre asszony, mondd, mit kérkedel?

Fiad Édenben is bűnnel fogamzott. Az hoz földedre minden bűnt s nyomort.

ERZSI: Ha akarja Isten, majd fogamzik más a nyomorban, aki eltörüli, Testvériséget hozván a világra.

KÖLTŐ: Csak az vég! Csak azt tudnám feledni!

(Felhangzik a Marseillaise néhány taktusa.)

(Orgona szól, hosszan, közben.)

KÖLTŐ: (Feláll, de a hangja magnószalagról jön, hangerősítővel):

Mondottam, ember: küzdj és bízza bizzáll!

(Orgona tovább zeng. A színpad eközben teljesen elsötétedik, aztán lassan kivilágosodik.)

5. jelenet

(Mire a szín világos lesz, s a zene véget ér, már csak az Özveggy és Veres Pálné vannak jelen.)

VERES PÁLNÉ: Anna néném dicsőségét zengeti e mű.

ÖZVEGY: Fiamét.

VERES PÁLNÉ: Nem egyszer mondta nekem Imre, „Anyámnak köszönheti Éva, hogy sötétebb színektől megkíméltetett.”

ÖZVEGY: Kepler Borbála alakja éppen-séggel eléggé sötét színben tűnik.

VERES PÁLNÉ: Azt másvalakiről mintázta alkotója.

ÖZVEGY: Mondd ki bátran, Hermina, hogy Keplerné nem más, mint Fráter Erzsébet.

VERES PÁLNÉ: Meg is mondtam neki.

ÖZVEGY: Emi fiamnak?

VERES PÁLNÉ: Nem. Erzsinek.

ÖZVEGY: Erzsinek? Te? Hogyan? Mikor? Hiszen senki nem látta, mióta innét elment, senki nem beszélt vele.

VERES PÁLNÉ: Én igen.

ÖZVEGY: Ugyan hol?

VERES PÁLNÉ: Megkerestem. Mindenütt kutattam utána, apjánál, Cséhteleken, nagybátyjánál, Fráter Pálnál Nógrádban, végül Nagyváradon ráakadtam.

ÖZVEGY: Üriasszony létedre szóbaereszkedtél ezzel a...

VERES PÁLNÉ: Beszélnem kellett vele mindenképpen.

ÖZVEGY: Dehát mi okból?

VERES PÁLNÉ: Kepler Borbála miatt. Éva miatt. Az egész női nem miatt és minden aszszony nevében szólnom kellett Fráter Erzsébettel. Hogy... emberelje meg magát! Bizonyítsa, hogy ő is ember, a nő is ember, nemcsak drága csecsebecs, nemcsak virág, s nem lány, ki a bordélyban kacag. Meg akartam rázni a vállánál fogva alaposan, megragadni mindkét kezét, s rákiáltani: Térj eszedre, Erzsi!

6. jelenet

(Sötét nagyváradi csapszék. Erzsi egy asztalra könyököl, maga elé bámul. Előtte üveg és pohár. Időnként iszik.)

VERES PÁLNÉ: (belép a képbe) Erzsi...

ERZSI: Ki az? Ki szólít?

VERES PÁLNÉ: Nem ismered meg?

ERZSI: Nem én.

VERES PÁLNÉ: Veres Pálnéra nem emlékszel?

ERZSI: Hermina... a szép Beniczky Hermina... az okos Veres Pálné... Vanyarcról. Hogy kerül sz ide, Hermina?

VERES PÁLNÉ: Téged kereslek régtől fogva. Már mindenütt voltam, Nógrádban, nagybátyádnál, Klára nénéd azt mondta...

ERZSI: Sztregován nem kerestél?

VERES PÁLNÉ: Ott nem. De Csesztvén igen, ott mondták, keressetek Cséhteleken, apád házában!

ERZSI: Engem nem szokott keresni senki. Olykor keresés nélkül is rámakadnak, felvesznek, aztán megment eldobnak.

VERES PÁLNÉ: Kik?

ERZSI: Tudom is én. Idegen emberek.

VERES PÁLNÉ: Térj eszedre, Erzsi. Térj eszedre, édes lelkem.

ERZSI: Aztán, ha már eszemre tértem, mit csináljak?

VERES PÁLNÉ: Légy ember.

ERZSI: Ember? Én? (Nevet, iszik.)

VERES PÁLNÉ: Mit csinálj, az istenért?

ERZSI: Látod. Iszom. Ígyál te is. Hé, jóember. Még egy poharat.

VERES PÁLNÉ: Miért iszol, annyit, Erzsi?

ERZSI: Csak.

VERES PÁLNÉ: Izlik neked ez a piszkos lötyty?

ERZSI: Utálom lelkemből.

VERES PÁLNÉ: Hát akkor mit vársz tőle?

ERZSI: Azt, hogy elűzzel! El is űzi, el is kergeti.

VERES PÁLNÉ: Kit?

ERZSI: Majthényi Annát, az anyósomat. Ha leiszom magamat, nincs Majthényi Anna, eltűnik a semmiben. Ha józan vagyok, itt fojtogat, ni.

VERES PÁLNÉ: Azért iszol, hogy ne gondoldj vele?

ERZSI: Nem gondolok én vele ennyit se, ni.

VERES PÁLNÉ: Hát akkor? Nem értem...

ERZSI: Ő gondol velem. Mindig. Ébren és álmomban, életemben és holtomban. Ide, Nagyváradra ér a gondolatja, idáig hallom, amit Sztregován gondol rólam. És hát nem tehetek róla, olyannak kell lennem, amilyenek ő gondol engemet, rossznak, prédának, aljasnak, ringyónak. Mert ő ilyennek vél és ő erős, haj, de nagyon erős. Amit ő gondol és akar, az valóra is válik. Kivéven, ha iszom. Akkor nincsen hatalma fölöttem. Mert akkor olyan vagyok, amilyenek én akarom tudni magamat. (Hosszan iszik.) Nézd, ugye szép vagyok? Fialat, erős, jó, tiszta... Tudod, ki vagyok én? Én a Madách Imre felesége vagyok. Nem hiszed el? Hé, jóember, mondd meg szépen, ki vagyok én?

KORCSMAROS: *(Vállatvonva)* Egy részeg vendég, aki már régen nem fizetett.

ERZSI: Mit beszélsz? Már hogy én nem fizetek? Több pénzem van, mint neked, te rongyos. Enyém egész Szregova. Egész Nógrád megye. Tízezer bárányom van, százezer lovam, ötszázezer tehenem. Sereg cseléd ugrik parancsomra. Majthényi Anna mukkan-ni sem mer, ha én kinyitom a szám. Ha pénzt kér tőlem Majthényi Anna, nem bánom, adok neki. Amennyit csak akar. Száz, kétszáz, ezer forintokat. Miért is ne adnék éppen neki? Egyik fiókomban több pengőforint van, mint neki valaha is...

KORCSMÁROS: Akkor fizesse ki nekem az asszonyosság, amivel tartozik.

VERES PÁLNÉ: Mennyi az?

KORCSMÁROS: Tizenöt pengőforint és hatvan pengőkracjár.

VERES PÁLNÉ: *(Pénzt ad neki, s mozdulattal elküldi.)* Hagyd most azt a poharat, Erzsi, s figyelj rám, beszédem van veled.

ERZSI: Tudom, mit akarsz, ne is szólj szót se. Adjam oda Jolánkát a szregovai nagymamának. Már odaadtam, kár a szóért. Ezt az egyetlen gyermekemet is sajnálta tőlem. Most ott van nála mind a három. Ellenem neveli őket. Aladárkát, Jolánkát, Arát. Három gyermeket elszedni az anyjától, azt lehet, azt igen. De a három gyermek anyja, az csak haljon meg, nincs szükség rá, csak a gyerekeire. Az anyja, az csak fulladjon bele a büdös borbába, szédüljön az árokba, szakadjon meg a gondoktól, hemperegjen meg minden szennyos ágyban, ahová éppen berángatják, ki törődik vele? Dögöljön meg a Fráter-lány, úgyis csak terhére él mindenkinek.

VERES PÁLNÉ: Hasznára élhetsz sokaknak, Erzsi, csak akarnod kell.

ERZSI: Hasznára valakinek is? Én?

VERES PÁLNÉ: Igenis, hogy te. Idefigyelj. Most, hogy a férjed híres ember lett...

ERZSI: Nem tudom, mitől volna híres?

VERES PÁLNÉ: Újságot nem olvasol?

ERZSI: Nem én. Nem tartozik rám.

VERES PÁLNÉ: Rád tartozik a világon minden. Mindannyiunkra. Fel kell emelkedned, Erzsi, hogy méltó légy e névre: Madách Imréné. Hogy az összes többi nők büszké legyenek rád.

ERZSI: *(Rekedt nevetésben tör ki.)* Büszkék? Énrám? De jól mondod. Aranyszájad van, Hermína. Te is büszke vagy rám? No hát, lehetsz is. Idenézz! Itt látható Madách Imréné, Fráter Erzsébet, a női ideál. Kérdezd meg Majthényi Annát, miként vélekedik rólam. Kérdezd csak meg.

VERES PÁLNÉ: Inkább Madách Imrét kérdezném.

ERZSI: *(Hirtelen elhallgat, szünet után.)* Kérdez őt is... *(Halkan.)* Mit felelne?

VERES PÁLNÉ: Már felelt.

ERZSI: Mit mondott?

VERES PÁLNÉ: Semmit sem mondott. Írt.

ERZSI: Nekem? Add ide a levelet... *(Móhón kap egy képzelt levél után.)* Mit írt nekem?

VERES PÁLNÉ: Nem neked írt. Rólad írt.

ERZSI: Igen, verset. Régen.

VERES PÁLNÉ: Most is. Gyönyörű szép költeményt írt rólad. Egyszerre híres, nagy ember lett belőle.

ERZSI: Attól, amit rólam írt?

VERES PÁLNÉ: Attól.

ERZSI: Aztán... mit írt?

VERES PÁLNÉ: Oh nő, ha volna lelked oly rokon velem, minőnek első csókoknál hívém.

ERZSI: Ezt írta?

VERES PÁLNÉ: Nemcsak ezt. Sokat más is.

ERZSI: Mondj még valamit belőle.

VERES PÁLNÉ: Te csak virág légy, drága csecsebecs.

Haszontalan, de szép, s ez érdeme.

ERZSI: Még, még, még... mit írt még?

VERES PÁLNÉ: Reggelre János, ne feledd a pénzt.

ERZSI: Ezt nem értem.

VERES PÁLNÉ: Írt egy asszonyról, aki mindig csak pénzt kért urától, de erte semmit nem tett, néki semmit nem adott, még hűséget sem. Reggelre, János, ne feledd a pénzt. János, nekem szükségem volna pénzre. Hogy az udvarhölgyek pávaként ragyognak, s neki nincs pénze. Folyton csak a pénz, máségyéb, ura munkája, gondja, tehetősége nem érdekelte.

ERZSI: Hogy hívják ezt az asszonyt?

VERES PÁLNÉ: Kepler Borbálának.

ERZSI: Az nem én vagyok. Mesélj, mit írt még? De csak azt mondd, amit rólam írt. Ne ezt a Borbálát.

VERES PÁLNÉ: Olvasd magad. A könyv már meg is jelent. Tessék. Elhoztam.

ERZSI: *(Óvatosan, egy ujjal érinti a könyvet.)* Nekem hoztad?

VERES PÁLNÉ: Ezért jöttem. Gondoltam, nem beszélt neked senki e könyvről.

ERZSI: Nem. Senki.

VERES PÁLNÉ: Olvasd el. Neked adom.

ERZSI: Köszönöm. *(Sir.)* És ha a könyv miatt jöttél, hát én...

VERES PÁLNÉ: Nem csupán a könyv miatt jöttem.

ERZSI: *(Sirás abbamarad. Gyanakodva.)* Hanem?

VERES PÁLNÉ: Szeretnék rajtad segíteni.

ERZSI: Nincs szükségem semmire.

VERES PÁLNÉ: És senkire?

ERZSI: Senkire.

VERES PÁLNÉ: Bolyongsz a világban, mint...

ERZSI: Mint a kivert kutya, ha gazdáját keresi. De nem leli! Nincs gazda!

VERES PÁLNÉ: Gazdád keresed, idege-
nekhez térsz be.

ERZSI: Ha befogadnak. Ami után én fu-
tok, azt sehol meg nem lelhetem. Egy, csak
egyetlen ember adhatja meg nekem,
amit keresek. Amit én keresek...

VERES PÁLNÉ: Mi az?

ERZSI: A megbocsátás... Bolyongok, míg
csak meg nem kapom.

VERES PÁLNÉ: Nem kaphatod meg, amíg
így élsz. Meg kell szabadulnod.

ERZSI: Kitől?

VERES PÁLNÉ: Ettől az egész mostani
életedtől. Hidd el, a nőnek temérdek szép
föladata lehet, s élhet másként is, nem-
csak úgy, hogy a férfitől függ és eltartatja
magát vele.

ERZSI: (Élesen.) Értem!... ő, már értem.
Majthényi Anna! Ő küldött hozzám. Sokall-
ja a 800 forint évjáradékot. Pedig éppencsak
hogy éhen nem halok belőle. Látod, ennek a
jó embernek is tartozom 15 forinttal. Meg
másoknak is, sokaknak. Az egész városnak.
Egész Nagyvárad lesi, mikor fizetem adóssá-
gaimat. És most még ezt a rongyos 800 fo-
rintos évjáradékot is elsajnálna tőlem az a
gonosz vén boszorkány. Napestig egyebet
sem tesz, csak nyaldossa a fészületet, minden
reggel meggyón, napközben meg igyekszik,
hogy legyen mit gyönni másnap reggel.

VERES PÁLNÉ: Erzsi! Nem tudsz te már
egyáltalán másról beszélni, csak Mathényi
Annáról?

ERZSI: Idáig üldöz.

VERES PÁLNÉ: Nem üldöz. Rég elfelejtett.

ERZSI: Téged is ő küldött.

VERES PÁLNÉ: Magamtól jöttem, hogy
segítsek rajtad.

ERZSI: Prédikálsz, hogy el ne tartassam
magam. Már te is sajnálod tőlem azt a kis
pénzt.

VERES PÁLNÉ: Inkább magam is adnék
neked, ha megmenthetnék pénzzel. De a
pénz terajtd nem segít. Még inkább mély-
re taszít.

ERZSI: Ugyan, mi segítene rajtam más?
A pénz! Csakis az.

VERES PÁLNÉ: Ha magad keresed meg!
Akkor igen.

ERZSI: Aztán mivel?

VERES PÁLNÉ: Munkával. Hiszen azért
jöttem, hogy ebben segítségemre legyenek.

ERZSI: Dolgoztatnál? Cselédsorban? Szol-
gálgalad téged? Vagy talán éppen Majthényi
Annát?

VERES PÁLNÉ: Ismét és ismét csak Majthé-
nyi Anna. Más ember nem is él a földön.

ERZSI: Él, mint hal a vízben.

VERES PÁLNÉ: Földön is alig. Hiszen öreg
és beteg. Nem soká élhet már. Addig is há-
lát ad Istenének, hogy még élhet.

ERZSI: Könyves Kálmánnak adjon halát,
annak köszönheti, hogy el. Az ájtatos nagyasz-
szony! Hol volt az a nagyfene ájtatosság, ami-
kor a házasságomat szétrohasztotta? A házas-
ság szentségét, azt nem foglalja imáiba? A ke-
resztény megbocsátásról semmit nem hallott a
szentasszony? Csak gyűlölkölni tud, irgalom
nélkül. Ezt tanulta az ő Krisztusától? Engem
az én Krisztusom nem gyűlöltre tanított.
De ő? Maga a két lábon járó, eleven gyű-
lölet. Mindenki csak körülímádjá, agyon-
tiszteli, gyermekei, unokái, az én gyerme-
keim is, mind a hárman most már. Ő meg
csak dölyfösködik.

VERES PÁLNÉ: Úgy látom, te vagy az,
aki gyűlölködik.

ERZSI: Ha így van, ő tanított rá. S azóta
most már talán Imrét is megtanította, hogyan
kell engem utálni. Pedig én tudom, hogy ő
is szenved, Imre is sir utánam. Akárcsak én
ötutána. Talán éppen ő is borbá fojtja köny-
nyeit.

VERES PÁLNÉ: Más az, amibe ő a szen-
vedést fojtotta. (A könyvre mutat.)

ERZSI: Ebbe a költeménybe?

VERES PÁLNÉ: Ami néked a bor, az néki
az írás. Mámor. Felejtés. De milyen más
mámor, minő más módja annak, hogy va-
lakit gondolatainkból kikergessünk! Ettől
lesüllyedsz a pokolba, attól felemelkedsz a
mennvországba.

ERZSI: Már én csak megmaradok a pokol-
nál. (Iszik.)

VERES PÁLNÉ: Kijuthasz onnét. A pokol-
ból egyenest a mennybe.

ERZSI: Nem tudok én könyvet írni.

VERES PÁLNÉ: Írj mást. Dolgozz akár-
mit.

ERZSI: Nem való az asszonynak.

VERES PÁLNÉ: Kocsmában ülni és inni,
az talán való?

ERZSI: Mit akarsz tőlem?

VERES PÁLNÉ: Azt akarom, hogy min-
den nő ember legyen. És Madách Imre fele-
sége különösképpen.

ERZSI: Engem Madách Imre, mint egy ron-
gyot, eldobott.

VERES PÁLNÉ: Rajtad áll, megmutatni,
hogy érdemtelenül. Bizonyítsd be, hogy te
nem vagy Kepler Borbála.

ERZSI: Mivel bizonyítsak?

VERES PÁLNÉ: Azzal, hogy talpra állsz,
felemelkedsz hozzá, új életet kezdesz.

ERZSI: Vidd ezt a könyvet.

VERES PÁLNÉ: Nem olvasod el?

ERZSI: Visszaadom.

VERES PÁLNÉ: De én ezt neked hoztam.
Hogy olvasd el.

ERZSI: Nem olvasom el.

VERES PÁLNÉ: Miért nem?

ERZSI: Késő.

VERES PÁLNÉ: Semmi sem késő, amíg az ember él.

ERZSI: Én már nem élek.

VERES PÁLNÉ: Hiába tettem volna meg ezt a hosszú utat?

ERZSI: Köszönöm, hogy eljöttél. De menj csak vissza, Hermina, férjedhez, Veres Pál vár rád otthon, Vanyarcon.

VERES PÁLNÉ: Nem oda megyek. Hanem Sztrégovára. Ha üzenetet küldenél, szívesen viszek hírt. Üzensz-e valamit férjednek?

ERZSI: Üzenhetek éppen.

VERES PÁLNÉ: Mit?

ERZSI: Azt, hogy a múlt hónapban kélekedett a posta a tartásdíjjal. Mondd meg neki, hogy máskor ne feledje a pénzt.

VERES PÁLNÉ: Térj eszedre, Éva!

(Szin elsötétedik, aztán világos lesz.)

7. jelenet

VERES PÁLNÉ: Szegény Évát nem lehetett többé észretéríteni.

ÖZVEGY: Nem is volt annak esze sohasem. A gondolkodást, a meggondolást hírből sem ismerte.

VERES PÁLNÉ: Meg kellett volna tanítani rá.

ÖZVEGY: Ha az én fiam mellett meg nem tanulta.

VERES PÁLNÉ: Éppen akkor felejtette el, amikor Imre bebörtönözve távol volt tőle.

ÖZVEGY: Alkalom lett volna arra, hogy egy asszony erőt mutasson.

VERES PÁLNÉ: De hogyan, ha egyszer gyöngé volt? Gyöngé ember a bajban elveszti erejét. Az erős még jobban megedződik. Annak kellett volna mellé állnia, aki erősnek született.

ÖZVEGY: Nekem talán?

VERES PÁLNÉ: Ha Anna néném vigyázott volna rá...

ÖZVEGY: Hát mi vagyok én? Guvernánt?

VERES PÁLNÉ: Imre édesanyja.

ÖZVEGY: De nem Fráter Erzsé. Hális-tennek.

VERES PÁLNÉ: Imrét egyedül csak Fráter Erzsé tudta boldoggá tenni.

ÖZVEGY: Akkor inkább ne legyen boldog.

VERES PÁLNÉ: Ezt kívánja fiának, Anna néném?

ÖZVEGY: Nem kívántam. Isten látja lelke-
met, magam örültem volna legjobban, ha Emi fiam boldogan éli világát tisztas házas-
ságban. De ha egyszer nem lehetett! Inkább boldogtalanul, mint becstelenségben lássam a fiamat. Hidd el, szívem vérzett, midőn láttam szenvedését.

VERES PÁLNÉ: Panaszkodott?

ÖZVEGY: Soha. Nevét sem ejtette ki többé a nőnek, aki boldogtalanára tette.

VERES PÁLNÉ: A nevét nem ejtette ki, de megírta Évát.

ÖZVEGY: No látod! Mire jó mégis a boldogtalan-ság. Nagy mű született belőle. Azt mondják, remekmű, én nem tudom, nem értek hozzá!

VERES PÁLNÉ: Madách Imre nem azért írta meg az Ember Tragédiáját, mert boldogtalan volt, hanem annak ellenére!... Nem hiszem, hogy a lángésznek szenvedésre volna szüksége ahhoz, hogy alkosson.

ÖZVEGY: Talán boldogságra?

VERES PÁLNÉ: Nyugalomra!

ÖZVEGY: Az megvolt. A sztrégovai csendes béke, nyugalom...

VERES PÁLNÉ: A szobák teli árnyakkal, kísértetekkel, emlékekkel, lelkifurdalásokkal...

ÖZVEGY: Ezeket én elűztem.

VERES PÁLNÉ: Akkor mi tette beteggé? Hiszen örökké beteg, szomorú, sápadt, gondterhelt volt. Ezek az árnyak gyötörték.

ÖZVEGY: Erzsé tán képes lett volna elűzni őket?

VERES PÁLNÉ: Egyedül ő.

ÖZVEGY: Ha Erzsé ittmarad, sohasem született volna meg a drámai költemény.

VERES PÁLNÉ: Vagy még egy született volna. Kettő, három, sok...

ÖZVEGY: Meg is lesz. Ha csak a nyugalom kell hozzá.

VERES PÁLNÉ: Nemcsak az.

ÖZVEGY: Mi hát?

VERES PÁLNÉ: Idő...! Ebből pedig már nem sok van Madách Imrének.

ÖZVEGY: Kegyetlen vagy hozzám, Hermina.

VERES PÁLNÉ: Bocsásson meg, Anna néném, de úgy érzem, meg kellett egyszer mondani. Ha a szenvedés erősebb is tette Madách Imrét lélekben, szellemben, annál inkább gyöngítette szegény beteg testében. Annak lett volna szüksége boldogságra, nem szellemének. Mert, ha a test elpusztul, hiába hatalmas a szellem és lélek, remekmű nem születik többé!

(Nyílik az ajtó és megjelenik a beteg költő, két oldalról Szontágh és András támogatják.)

ÖZVEGY: Fiam!

VERES PÁLNÉ: Imre!

ÖZVEGY: Miért keltél fel, édes fiam?

KÖLTŐ: Hermina asszony hangját meghallottam.

VERES PÁLNÉ: Kár volt ezért fölkelnie. Úgyis bementem volna.

KÖLTŐ: Tartottam tőle, hogy férfiszobába tán nem tér be.

VERES PÁLNÉ: Már csak ne tartson afféle álszentnek.

ÖZVEGY: Ül ide, édes fiam. Jó, puha karosszék. András, még egy kendőt. Úgy. És

rakd meg a tüzet, András, ne sajnáld a fát. Nyakbavaló kendőt is, még egyet. Lábadat is bebugyolálom, ó de sovány vagy édes lelkem, csupa csont. Csak aztán ne sokat mozogj, maradj vesztig, mert különben megint kezdődik a köhögés, fulladozás.

KÖLTŐ: Fekve inkább fulladozom. Jobban esik ülni.

ÖZVEGY: András, még egy párnát az ágyba, még kettőt, hármat, hogy minél magassabban feküdhessék a gazdád, mintha ülné. Várj, előbb még a tüzet. Megrak'ad? Jó, akkor mehetsz a párnákért. (András el.)
Valami kívánságod, Emikém?

KÖLTŐ: Forró tej, édesen. Azt innék szívesen, édesanyám.

ÖZVEGY: Magam készítem el, nehogy túlforró, vagy túlédés legyen. (El.)

KÖLTŐ: (Egyik kezét Szontághnak, másikat Veres Pálnének nyújtja.) Barátaim.

VERES PÁLNÉ: Hogy érzi magát, Imre?

KÖLTŐ: Baráti társaságban jó., mert nem kell titkolnom, mint anyám előtt, hogy rosszul vagyok.

SZONTÁGH: Csakugyan rosszul vagy?

KÖLTŐ: Nagyon.

VERES PÁLNÉ: Szeretnék segíteni, ha lehetne.

KÖLTŐ: Nem lehet már.

VERES PÁLNÉ: Ugyan ne keserítsen! Számitok rá, hogy hamarosan heves udvarlásba kezd, s derekasan csapja a szelet.

KÖLTŐ: Ugyan, ki tartana igényt ily rozszant gavalléra?

VERES PÁLNÉ: Én például.

SZONTÁGH: No tessék! Nyílt vallomás. Ne oly hevesen Hermina, Imre, neked pedig azt javallom, hogy kártyát ne végy kezded. Vesztenél. Szerencséd van a szerelemben.

KÖLTŐ: A hölgyeknél csak most kezdenék még igazán szerencsés lenni, mikor már a legjobb leosztásra is csak azt mondom, passz, és soha nem licitálok feljebb paraszt bettlenénél.

SZONTÁGH: Ma talán nem. De majd holnap!

KÖLTŐ: Holnap?!... (A naptárra tekint, hosszan nézi.) Alig hiszem, hogy megérem a... az 1865-ös esztendő.

SZONTÁGH: Addig még sok minden történhet.

KÖLTŐ: Például mi?

VERES PÁLNÉ: Például egy hirtelen fordulat a betegségben. Ilyesmi gyakran előfordul. Egy beteg állapota váratlanul jobbra fordul.

KÖLTŐ: Valóban váratlan lenne.

SZONTÁGH: Péczeli, az orvos várja és bizik.

VERES PÁLNÉ: Aztán meg feltalálhatnak valami új gyógyszert. Olvastam az újság-

ban, hogy angliai orvosok már fel is találtak valami új csodaorvosságot.

KÖLTŐ: Mi ellen?

VERES PÁLNÉ: Szívnyugtalanág ellen. Könnyíti a légzést, nyugtatja az idegeket.

KÖLTŐ: A szív nyugtalanágát... nem gyógyszer, ami szünteti.

VERES PÁLNÉ: Ha van mód segíteni... mi tölem telik, megtenném.

KÖLTŐ: Van... Van mód.

VERES PÁLNÉ: (Közelhajol a beteghez) Beszéljen, Imre. Bátran.

KÖLTŐ: Árulja el, miről beszéltek édesanyámmal.

VERES PÁLNÉ: Természetesen magáról. Ki másról beszélne Anna néném, ha Sztregovára vendége érkezik?

KÖLTŐ: Másról beszéltek. Másvalakiről. Nem rólam.

VERES PÁLNÉ: Az egész ország a maga nevéből hangos, Imre. Éppen Sztregován beszélne másról?

KÖLTŐ: Anyám indulatos hangon ejtett ki egy nevet. De, ha suttog, én ezt a nevet akkor is meghallottam volna.

SZONTÁGH: Igen, Hermina, behallatszott a betegszobába, magam is jól hallottam az Erzsi nevet.

KÖLTŐ: Erzsi...

SZONTÁGH: Nem valami üdítő téma betegszoba közelében.

VERES PÁLNÉ: Ne izgassa magát, Imre.

KÖLTŐ: Anyámat izgatja, azért nem beszélék róla. Engem nyugtatna.

VERES PÁLNÉ: Akkor hát beszéljen.

SZONTÁGH: Nem értem, mi szükség van erre? Ki nem állhatom az érzélgő emlékezeket. Elmúlt ifjúságodon akarsz tán siránkozni, ahelyett, hogy jövődbe vetnéd pillantásodat?! Gondolj a jövőre, igyekezz derekasan gyógyulni, hogy becsülettel megöregedhess.

KÖLTŐ: Hisz éppen arra gondolok! A jövőre!

SZONTÁGH: No, ez derék.

KÖLTŐ: De nem a magam jövőjére, mert az... (legyint)

SZONTÁGH: Tán csak nem a Fráter-lány jövője az, amin fejed töröd?

KÖLTŐ: De igen. Vajjon hová jut ezen az úton, melyen elindult? Miféle meredek lejtőn vezet le ez az út?

SZONTÁGH: Ne találgass.

KÖLTŐ: Nem találgatok. Tudok!

SZONTÁGH: Mit tudsz?

KÖLTŐ: Erzsi jövőjét. Látom, tudom, hiszen én teremtettem Erzsit, őt is és sorsát is.

SZONTÁGH: Teremtetted volna másmilyenre. Vagy, ha már ilyen rosszul sikerült, korigáltad volna.

KÖLTŐ: Hiszen azt szeretném! Nem tudok nyugodtan meghalni, amíg őt meg nem mentem.

SZONTÁGH: Nagyon helyes. Legalább hosszú életű leszel a földön. Akarata ellenére senkit nem lehet megmenteni.

KÖLTŐ: De kell! Nem tűrhetem, hogy nyomorultul elpusztuljon.

VERES PÁLNÉ: Nyugodjék meg, Imre.

KÖLTŐ: Nem bírok megnyugodni... amíg neki meg nem bocsátok.

SZONTÁGH: Ezt megteheted, ha szórakoztat.

KÖLTŐ: De úgy, hogy ő is tudja, megbocsátottam. Mert ő sem tud addig megnyugodni. Tudom, érzem. Bolyong a világban, mint a lidérc és keresi, keresi nyugalma, de meg nem leli soha, csak, ha bocsánatomat megkapja. Ezt keresi, s nem is tudja, mit keres. miért bolyong, mi után fut oly eszeveszettül!

SZONTÁGH: Nem fut az sehová. Nyugodtan ül egy jólfűtött szobában, udvaroltat magának és semmi baja.

KÖLTŐ: Most talán... De később... Évek múltán... Amikor én már régen halott leszek, s nem lesz, kinek bocsánatát remélhetné... Akkor!... Ha öreg lesz, csúf, elhagyott, beteg... jaj... mi lesz vele akkor... szegény Erzsivel...

(Színpad elsötétedik)

8. jelenet.

ERZSI: *(Borzasan, öregén, rongyosan, meztelenül, alig vonszolja magát, egy utcai padra roskad, ledől rá, elalszik.)*

RENDŐR: *(Kis idő múlva arra jön, meglátja.)* Hé, asszony!...

ERZSI: Mi?... Mi az...?

RENDŐR: Nem alszunk a híd alatt, öreganyám.

ERZSI: Aludtam?

RENDŐR: Akár a medve. Miért nem alszol otthon, mi?

ERZSI: Ez az otthon.

RENDŐR: Ez a pad? Nohiszen, te aztán jól elvétetted a hazafelé utat! Hol a kabátod?

ERZSI: Nincs kabátom.

RENDŐR: Ilyen kódis vagy? Így mászkálsz az utcán télvíz idején, kabát és kendő nélkül?

ERZSI: Kendőm, az volt.

RENDŐR: Hová tetted?

ERZSI: Otthagytam.

RENDŐR: Hol, te?

ERZSI: Kaptam érte bort. Sokat. Derék ember volt.

RENDŐR: Kicsoda?

ERZSI: A kocsmáros. Sok bort adott, de még pálinkát is, pedig az nem is volt az alkuba.

RENDŐR: Hogy hívnak?

ERZSI: Sehogy. Schol se hívnak, sehova se megyek.

RENDŐR: Azt kérdelem, mi a neved.

ERZSI: Semmi köze hozzá.

RENDŐR: Majd megmondod az őrszobán!

ERZSI: Hagyjatok engem békén!

RENDŐR: De hiszen neked cipőd sincs, te szerencsétlen! Így jársz meztelenül, ebben a veszekedett hidegben! És milyen mocskos vagy! A ruhád csupa rongy!

ERZSI: Semmi közöd hozzá. Ki küldött utánam? Miért üldöztök? *(Idegroham.)* Mindenki üldöz, mindenkinek velem van baja, kifosztottak, kiraboltak, meg akarnak ölni... Segítség!

RENDŐR: *(Lefogja.)* Egy-kettő, gyerünk az őrszobára. Majd a kapitány úr elbánik veled. Tyű, a keserv, micsoda erő van! Ki hitte volna egy ilyen ágrólszakadt rongyos vénasszonyról, hogy ilyen karma van. Meg foga is! Kezembe harapott a vadállat! No, de bennem emberedre akadtál! Most aztán nyughass!... Úgy... Ki vagy te? Vén boszorkány, megmondod-e ki vagy?

ERZSI: Özvegy asszony vagyok.

RENDŐR: De kinek az özvegye, az istenit a fejednek?

ERZSI: Én egy költő özvegye vagyok.

RENDŐR: Kicsodáé, te hóbortos?

ERZSI: Egy híres, nagy költőé.

RENDŐR: Ugyan, hogy hívták azt a te híres nagy költődet?

ERZSI: Úgy hitták, hogy Madách Imre.

RENDŐR: *(Nevetve tuszkolja kifelé.)* No, ezt meséld az őrszobán!

ERZSI: *(Miközben kifelé löködési a rendőr, sírva, kiáltva, rekedten)* Hagyjatok békén... Segítség!... Segítség!... Segítség!... *(El-tűnnek.)*

9. jelenet.

KÖLTŐ: *(Kezébe temeti arcát, sir.)* Csak az a vég... csak azt ne látnám mindig... a végét... mindennek és mindenkinek a végét... Erzsinek vége...

SZONTÁGH: Vigan éli világát, mit törődöl vele! Magaddal gondold. Gyógyulj!

KÖLTŐ: Sem én, sem ő, nem gyógyulunk meg soha többé. Végünk van. Nekem is, Erzsinek is. Csak másként, kiki a maga módján.

VERES PÁLNÉ: Ha ő megmenekül, maga is gyógyulna?

KÖLTŐ: Azt hiszem, igen!

VERES PÁLNÉ: Idehozom Erzsit!

KÖLTŐ: ... Megtenné...?!

VERES PÁLNÉ: Ha magán segíték ezzel, a világ végéről is idehozom, hogy ő bocsánatot nyerjen, maga lelki nyugalmat.

KÖLTŐ: Hát lehetne...?

VERES PÁLNÉ: Semmi sem lehetetlen. De akkor most kapjon erőre, nyugodjék, győgyuljon! És én ígérem, hogy...

KÖLTŐ: Semmi bajom. Nézze, felállok, nem szédülök, nem köhögök, és annyi levegőt kapok, amennyi csak kell. (*Megtántorodik, köhög, fulladozik.*)

ÖZVEGY: (*Bejön, mögötte András, tálcán hozza a tejet*) Itt a jó forró tejecske... Jézus-isten! Mi történt?

SZONTÁGH: Nagyon rosszul van, szegény.

ÖZVEGY: András, eredj azonnal és hívd be a tisztelendő urat!

ANDRÁS: (*Rémületében kapkodva.*) Tán inkább az orvos urat...

ÖZVEGY: A papot mondtam! (*András el.*)

SZONTÁGH: Le kell fektetnünk. Gyere barátom. Támaszkodj rám. Nyugodtan. Úgy. (*Elvezeti.*)

ÖZVEGY: (*Ő is támogatja a beteget, be is kíséri, kis idő múlva visszajön. Egészen dermedt a rémülettől.*) Uram, irgalmazz... ilyen rossz állapotban még sohasem láttam.

VERES PÁLNÉ: Arcán valami új, idegen vonás, félelmes, mintha ellenség érintette volna.

ÖZVEGY: A halál az.

VERES PÁLNÉ: Már nem a maga ura többé. Már nem a miénk.

ÖZVEGY: (*Kitör.*) De hiszen még él! Még az enyém! Nem adom!... Pedig négy hónapja tudjuk, hogy vége...

VERES PÁLNÉ: Csak legalább ne szenvedne.

ÖZVEGY: Sok rohama volt már, ha nem is ennyire erős. De utána megnyugodott és jól érezte magát, szenvedése megszűnt... egészen a legközelebbi rohamig.

VERES PÁLNÉ: Majd most is megnyugszik.

ÖZVEGY: Félek, már csak a másvilágon. Odafönt.

VERES PÁLNÉ: Előbb még itt lent a földön kell megnyugodnia. Módunkban áll, hogy hozzásegítsük.

ÖZVEGY: Hogyan?

VERES PÁLNÉ: Semmi sem ád akkora megnyugvást, mint a megbocsátás.

(*A pap végigmegy a szobán, be a betegszobába, kezében a kereszt.*)

ÖZVEGY: Most majd bocsánatot nyer, s megnyugszik.

VERES PÁLNÉ: Neki nincs szüksége bocsánatra, hiszen soha nem vétett senkinek.

ÖZVEGY: Ez igaz. Soha senkit nem bántott.

VERES PÁLNÉ: Ő nem kapni, adni szeretné a bocsánatot. Ehhez nem pap kell, hanem...

ÖZVEGY: Hanem ki?

VERES PÁLNÉ: Az, aki öellenes vétett... Erzi...

ÖZVEGY: Tel...

VERES PÁLNÉ: Anna néném, könyörögve kérem, összetett kezekkel kérem, engedje meg, hogy idehozam Erzit. Talán még van idő. Erzi most itt van Nógrádban Fráter Páléknál. A négyfogatúval még ma éjjel elérem, s fordulok vele. Hajnal előtt itt lennék a boldogtalan asszonnyal.

ÖZVEGY: Meggondoltad, mit beszélsz?

VERES PÁLNÉ: Az irgalom nevében, az emberség nevében, a keresztény alázat nevében kérem, hallgasson rám. Én meggondoltam, mit beszélek. A nagybeteg nyugalmáról van szó. Arról, hogy mielőtt elindul a nagy útra, lelke megkapja az annyira nélkülözött, cly régóta remélt könnyűlést. Anna néném... kérem... könyörgöm...

ÖZVEGY: Mit mondanék neki?

VERES PÁLNÉ: Azt, amit a mi Urunk mondott Mária Magdolnának: Menj és ne vétkezz többé.

PAP: (*Kijön.*) Nagyon rosszul van. Hívom Péczelit. (*El.*)

ÖZVEGY: (*Teljesen megtört.*) Menj és ne vétkezz többé... Ezt nem én... ezt majd a fiam mondja neki...

VERES PÁLNÉ: Anna néném!... Köszönöm.

ÖZVEGY: Eredj, fogass be.

VERES PÁLNÉ: Mielőtt indulnék, még beszólok. (*Kezetsókol és el.*)

ORVOS: (*Besiet a betegszobába.*)

ÖZVEGY: (*Körülnéz, hogy egyedül van-e, miután erről meggyőződött, vad zokogásban tör ki, érezni, hogy már nehezen bírta eddig is sírás nélkül, de most aztán teljes erővel, mint a fergeg, sir.*) Uram, irgalmazz! Szűzanyám, segíts... (*Térdreesve zokog és imádkozik, összekulcsolt kezeit tördeli. Lassan lecsillapodik, feláll, könnyeit törli, kiegyenesedik. Vár.*)

ORVOS: (*Kijön. Tiszteletteljesen vár, amíg észreveszik és megszólítják.*)

ÖZVEGY: (*Szorongásában sokáig nem mer szólni, végül*) Vége?

ORVOS: Jobban van.

ÖZVEGY: (*Felsikolt.*) Hát miért nem szól?

ORVOS: Nem mertem megszólítás nélkül nyilatkozni. A tisztelet, mely...

ÖZVEGY: Beszéljen, az Isten is megáldja! Mi történt?

ORVOS: A cseppektől jobban lett. Mint már annyiszor.

ÖZVEGY: Isten... (*Megtántorodik*)

ORVOS: (*Hozzárohan.*) Méltóságos asszonyom... (*Pulzusát vizsgálja.*)

ÖZVEGY: Semmi, semmi... Jól érzem magam. Nagyon is jól.

ORVOS: A méltóságos asszony elszédült...

ÖZVEGY: Szó sincs róla, kutyabajom. Túl meleg van itt, ennyi az egész.

ORVOS: Adok néhány cseppet a nyugtatóból.

ÖZVEGY: Nekem ugyan ne adjon semmit. A beteg? Bemehetek hozzá?

ORVOS: Most ne.

ÖZVEGY: De hát mi történt vele?

ORVOS: Csoda.

ÖZVEGY: Másokkal is megesett már. A pap, a gyónás, a szent áldozás, az Isten közelsége megnyugtató, a nyugalom pedig gyógyít.

ORVOS: No, meg talán az orvosságcseppek is, melyekkel bátor voltam az Isten segítségére sietni.

ÖZVEGY: A cél a nyugalom, a nyugalom az élet.

ORVOS: „A cél a halál, az élet küzdelem. S az ember célja a küzdés maga.”

ÖZVEGY: Drága fiam! 41 éves, nem egészen negyvenkettő. Oly fiatal még! Élnie kell. Én éljem őt túl a 60 évemmel? Nem, ez igazságtalanság lenne.

ORVOS: „Minden, mi él, egyenlő soká él. Az ezeréves tölgy, s az egynapos rovar.”

ÖZVEGY: De mi lesz most? Naqv hibát követtem el. Megengedtem Veres Pálnénak, hogy idehozza Fráter Erzsit. A halál közelsége elgyengített. Életemben először gyöngé voltam.

ORVOS: „Csak gyöngesség, mit az erő szerethet.”

ÖZVEGY: És ez a némberek most idejön. Néhány óra és itt lesz. Fráter Pálék közel laknak. Néhány óra alatt fordul a négyfogatú. Idejön és Emit élve találja...

ORVOS: „Örök levés és enyészet minden élet.”

ÖZVEGY: Ne szavaljon, Péczeli, legalább most az egyszer ne!

ORVOS: Méltóságos asszonyom, a jó orvos a betegnek nemcsak testével, de lelkével és szellemével is foglalkozik. Kivált, ha az a szellem ily hatalmas, mint az én betegemé, s ennyivel erősebb, mint a rám bízott beteg test. Szellemében több örööm telik.

ÖZVEGY: Jól van, de akkor valóban beszéljünk a lelkéről, s adjon tanácsot. Engedjem-e, hogy Hermina idehozza azt a nőt a beteg ágyához? Feleljen hát, de gyorsan, mert a lovakat már befogják, s az idő halad.

ORVOS: „Nem az idő halad, mi változunk.”

ÖZVEGY: Hátha mégis meghal? Odaereszsem ezt a szennyes lelkű nőt ahhoz a szent koporsóhoz? És éppen én engedjem oda, aki bölcsőjét ringattam?

ORVOS: „Bölcső és koporsó ugyanaz.”

ÖZVEGY: Küzdenék életéért akár egy fal-ka oroszlánal is. De ez a szerelem egyszer már majdnem megölte.

ORVOS: „Szerelem és küzdés nélkül Mit ér a lét!”

ÖZVEGY: Visszahívom Herminát. Vagy ne? Még soha nem éreztem ekkora tanácstalanságot. Mit tegyek?

ORVOS: „A tett halála az okoskodás!” (El)

ÖZVEGY: *(Be akar menni a beteghez, de Veres Pálné bejön és szólítja.)*

VERES PÁLNÉ: Anna néném! A kocsi indulásra készen áll.

ÖZVEGY: Maradj még, Hermina.

VERES PÁLNÉ: A lovak befogva. Szeretnék mihamarabb visszaérni Erzsivel.

ÖZVEGY: Nem sürgős. Az én drága Emil fiam, hála a jó Istennek, jobban van. Ügyletszik, túljutott az életveszélyen. Az én jó Istenem megsegítette.

VERES PÁLNÉ: Boldog vagytok. Nagyon, nagyon örülök. Semmit nem kívántam inkább, mint Imre gyógyulását.

ÖZVEGY: Nemsokára talán már elhagyhatja a betegszobát, még a szabad levegőre is kimehet. Immár másodszor szabadul börtönéből.

VERES PÁLNÉ: Akkor most már nem kell őt féltetni semmiféle megrázkódtatástól. Indulok és idehozom azt a szerencsétlen teremtet, hadd örüljön ő is velünk.

ÖZVEGY: Azt képzeld, kibékülnek?

VERES PÁLNÉ: Ilyet senki nem képez. Nem illenek egymáshoz, soha nem is illettek. Meg aztán nem is volna méltó Madách Imréhez, ha a történetek után együtt élne azzal az asszonnyal.

ÖZVEGY: Akkor hát nem értem, mi céloz vele?

VERES PÁLNÉ: Szeretnék két boldogtalan embernek jó érzést szerezni. Egyiknek azzal, hogy kapja, a másiknak azzal, hogy adhatja a bocsánatot.

ÖZVEGY: Adható-e bocsánat ennyi temérdek bűnre?

VERES PÁLNÉ: Ezt éppen Anna néném kéri? A buzgó katolikus hívő?

ÖZVEGY: Istennél a bocsánat.

VERES PÁLNÉ: Ne álljunk hát az Ő útjába. Megbűnhődött szegény Erzs.

ÖZVEGY: Isten akaratából.

VERES PÁLNÉ: Az talán szintén Isten akaratára volna, hogy a haldokló, ki senkinek nem vétett, búcsút nem vehet gyermekei anyjától?

ÖZVEGY: Nem haldokló. Jobban van, hamarosan meggyógyul.

VERES PÁLNÉ: Adná Isten! De hátha mégsem gyógyul meg? Akkor az a szegény veszendő, gyöngé, bűnös asszonyi lélek immár remény nélkül keresse nyugalmát ezen a földön?

ÖZVEGY: Ő maga akarta így!

VERES PÁLNÉ: De nem az Isten!

ÖZVEGY: Keresse meg az utat Istenéhez.

VERES PÁLNÉ: De ha nem leli! Gyöngye hozzá, együgyű és most már túlságosan eltévedt.

ÖZVEGY: Eltévedt bárányok terelgetése nem az én feladatom. Nem vagyok őrzője Fráter Erzsinek.

VERES PÁLNÉ: Valami hasonlót mondott Káin is Ábelről.

ÖZVEGY: A testvérgyilkos Káinhoz hasonlítasz?! Engem?! Majthényi Annát?!

VERES PÁLNÉ: Valamennyien testvérek vagyunk és valamennyien testvérgyilkosokká válhatunk. Mert igenis, őrzői vagyunk testvéreinknek. Ha ezt elmulasztjuk, már gyilkoltunk is.

ÖZVEGY: Gyilkosnak tartod-e az én fiamat is?

VERES PÁLNÉ: Ő nem gyilkos. Ő áldozat.

ÖZVEGY: Ugyan kinek az áldozata?

VERES PÁLNÉ: A szeretetét.

ÖZVEGY: Talán inkább a szerelemét! Így értetted? A szerelemét, amit azíránt a méltatlan némbert íránt érétt.

VERES PÁLNÉ: Nem. Hanem a szeretetét, amit édesanyja íránt érézni soha meg nem szűnt. Ez a szeretet legyőzte még szerelmét is.

ÖZVEGY: Az én szeretetemet pedig legyőzi még a halált is.

VERES PÁLNÉ: Csak, ha előbb még egy másik hatalmassággal bírokra kél.

ÖZVEGY: Mi hát az?

VERES PÁLNÉ: A gyűlölet... Ha a fia íránt érétt szeretet fölébe kerekednék a bűnös asszony íránti gyűlöletnek.

ÖZVEGY: Nem lehet azt egymás mellé tenni.

VERES PÁLNÉ: A kettő egymás mellett van! Itt rejlik a halálveszedelem! A szeretet

hatalmát gyöngíti, ha a gyűlölet ott éktelenkedik mellette. De ha megtisztítjuk tőle, legyőzheti a halált is! Anna néném! Indulhatok Nógrádra, Fráter Erzsire?

ÖZVEGY: *(All egyenesen. Farkasszemet néznek egymással. Hosszú szünet.)*

VERES PÁLNÉ: Anna néném... Amíg nem késő...

SZONTÁGH: *(Kirohan a betegszobából). Gyorsan az orvost. (Elrohan.)*

VERES PÁLNÉ: *(Halkan):* Késő...

ÖZVEGY: Emikém! *(Be a beteghez.)*

SZONTÁGH: *(Az orvossal visszajön, besietnek a beteghez.)* Gyorsan...

ANDRÁS: *(Besiet.)* Gazdám hívott!

VERES PÁLNÉ: Én nem hallottam.

ANDRÁS: Pedig hívott, egészen bizonyosan tudom, hogy engem hívott... Nagy baj van... *(sírva)* nagyon nagy baj van...

SZONTÁGH: *(Kijön a betegtől.)* Hol van András?

ANDRÁS: Itt vagyok.

SZONTÁGH: Eredj be gazdádhoz. Csak téged akar maga mellett látni, senki mást.

ANDRÁS: Tudtam. *(Bemegy.)*

SZONTÁGH: Nem láttam embert még így szenvedni. Fuldoklik, arca kék. Szegény, sovány kezével levegő után kapkod, de meg nem fogja, hiába markolná, hiába!...

VERES PÁLNÉ: Hová vezet ez, Pali?

SZONTÁGH: A sztregovai kriptába! *(Sír.)*

VERES PÁLNÉ: *(Kitörve):* Ott sem lesz magányosabb, mint volt a két asszony mellett, akiket szeretett!...

(Az ajtó szélesen kitárul, András támoilyog ki rajta.)

ANDRÁS: Végel... Mindennek végel...

ÖZVEGY: *(A kétségbeesetten zokogó inas mellett, mint mozdulatlan szobor áll, halál-sápadtan, de egyenesen. Könnyek nélkül):* Az örök világosság fényeskedjék neki.

Függöny

FALURÓL JÖTT LEÁNY

Nemrég hagyta ott küzdő faluját.
 Pirospozsgás arca, mely ma se lát
 festéket, és komoly, tiszta szeme,
 a barnán fénylő, majdnem fekete,
 ha nem szólott is, elárulta őt,
 magával hozott rétet és mezőt.
 Erről vallott magába-zárkózott
 lénye, mely egyszerre határozott
 s szelíd volt. Míg ellépett csendesen,
 szomorúan s egyben fölényesen,
 tálcáján mosatlan tányér, pohár,
 látszott rajta, lélekben messze jár.
 Néztem rajongva, féltve: – Kishugom,
 honnan, merről indultál, nem tudom,
 szolgálni e lézengő, siető
 avagy fáradt, munkából érkező
 népet, – ha nem leltél nyugtot, helyet
 szerény faludban, kicsiny életed
 nehogy eltévedjen e bábeli
 létben. Sötét szemed ily fényteli
 maradjon. És arcod festék nyoma
 ne álcázza, ne sápadjon soha.
 S ha párra lelsz, majd néhány friss utód,
 hozzád hasonló, legyen folytatód. –
 Órára lestem: egy-két perc csupán,
 aztán nyulánk alakja után,
 amint eltűnt a néma és zajos
 evők s ivók közt. Ottkűnn villamos
 vágott a téli ködnek, de a fény
 fölsvillant már tavaszodó égén...

HEGYI ŐSZBEN

Sok minden fáj, sok minden éget.
 most mégis szép a világ:
 fogaskerekű indul, várnak
 vereslő, szép őszi fák.

Romlóban bennem, ami jó volt.
 szív, gyomor, fog és ideg.
 Lassu halál, gondolom néha,
 de nem mondom senkinek.

Jó, hogy sűt a nap lenyugvóban.
Játszik az élet velem,
s játszom vele. Mig fog a hűség,
csalogat új szerelem.

Megejt a csodás panoráma:
völgyön és hegyoldalon
tarka villák, tarka lomb, rőtes,
csak nézem álmatagon.

Visz a fogaskerekű, mászik,
döcög a vén hegyre föl.
Búcsúzó a nap egyre tűz ránk
a magas hegyhát felől.

Hűvösödik mire fölérünk,
majd sötétül is talán.
De most szép. Lomb tarkul a fényben,
völgyön és hegy oldalán . . .

FEKETE LAJOS

PENÉSZ, FÜST, KOROM

Hinnéd a világ végére indult,
aki itt hagyta ezt a házat
üresen –
s, hogy tettét mért tette?
(támasztva az ajtófélfának)
egy bot maradt a magyarázat.

Egy bot,
amellyel járhatott.
Nem messzire, csak míg a láb,
két rossz láb a ház pitvarát
bejárta –
s legföljebb (talán!)
a ház s a föld között ha járt.

Penész, fűst, korom, szegénység,
pár emberöltős mély pizok
falon, gerendán: – szólni fog
míg áll e ház,
hogy miként élt benne az ember,
ki Istenhez hasonlított.

LEHUNYT ARCCAL

1

Csupa láb vagyunk, csupa kar,
közös oszlophoz odakötve,
összefényképezett egyiptomi arc,
két dimenzióban kiterítve;
soha se szembe, nyitott mellel,
csak lehunyt arccal, találgatva,
soha sem az olajfák hegyén,
csak deszkabódében, káromkodva,
soha sem a megváltás jön,
a legvégső kin nyugalma,
csak a pöre, korbácsolt szégyen,
csak bukdácsolunk meggörnyedve,
egymás szálnalmas holttestével.

2

Vékony zászlókkal jön az ősz,
és horpadt trombitákkal,
nőekkel, ágyúkkal, vonító kutyákkal;
csörtetve vonul egész éjjel
a zsákarcú, kormos sereg;
nézlek s nem értem félelmedet,
nézlek s nem pattannak belőled
apró lángok, hogy kifényesedj;
csak hánykódunk, míg tart az átváltozás,
féreg és rózsza emeli bennünk
követelőző homlokát.

3

(Futok hozzád szomorú-szépem,
jégesős nyári égzengésben,
bibliai, hétnapos sötétben;
futok, mint a bódult állatok,
feltartott fejjel, nyöszörögve,
szörnyű isteneimmel együtt
szemed fényszóróiba vetve.)

BEDE ANNA

MAGDA GOMBOT VARR

Magda varrja a gombot.
Szerelmes gondban gyöngyöz, görnyed.
És gyűlnek gombok, rongyok,
föltornyosodnak, hegyé nőnek,
sikoltó, bomlott gyolcsok
vad zuhogása, foszló szála,
égignyúlt, összeroncsolt
bálák közt remeg Magda válla,
terhes, nyögő tömeggel
rárogy felhónagy árnyak rongya,
kűszködik, mintha tenger
tátott gyomrában fuldokolna.

A part gyúló porában
vészes szép kor eszmél magára...
Magda véres fonállal
csillagot varr az éjszakára.

SZABÓ LÁSZLÓ rajza

ÁRVA LÓ

Egy borostás arc bukkant elő a tömegből.

– Harry Piel! Uram, tudja ki volt Harry Piel? *A fekete zsoké! A tejnélküli lovas!* Azok voltak filmek! Mért nem ilyeneket hoznak?

Le kellett nézni erre az arcra, alacsony kis emberkéhez tartozott. Szélesen gesztikulált. Piszkos az inge, gondolta, amíg utat tört az előcsarnokban. De két lépés után ismét elkapták. Nagy darab elomló nő.

– Kedves előadó kartárs, az *Orgonavirágzást* mikor tetszik lehozni?

Újabb hang a sarokból.

– A régi jó magyar filmekből is szeretnénk látni valamit!

Érezte, hogy újra elfogja a fáradtság és a szomorúság. Pedig mikor lebotorkált a színpadról, a vetítővászon előtt, valami elégedettség-félét érzett. Hiszen tapsoltak! És egyáltalán, jólesett, hogy könnyedén, folyamatosan tud beszélni húsz percet a francia film klasszikus korszakáról. Istenem, *Duvivier*, micsoda rendező! És a színészek...

Fiatalok álltak a bejáratnál.

– Vége a beszédnek? Na, akkor bemehetünk. Azt mondják klassz a film.

Jobbra benyitott a nagy terembe. „Játékszoba” – hirdette a felirat az ajtón. Füst és zsongás. Nagy biliárd asztalok. Koccan az elefántcsont golyó. A sarokban söntés. Egy másodpercre belemélyedt a csaposnő szemébe. Felpuffadt lányos arc, ibolyaszínű szemekkel. Valaha szép lehetett. Benyitott még egy kis ajtón. Parányi helyiség volt a pénztár. A kifelé nyíló ablak elfüggönyözve.

Nagy kerek szemüveg fordult feléje, előreugró áll, a szájából furcsán, pösztíve folyt a szó.

– Tessék csak. Most fejeztem be az elszámolást. Már elkezdtek a filmet? Hát persze. Mikor nézhetek én egyszer végig egy filmet? Itt tessék aláírni.

Kiszámolta a pénzt. Közben fröcskölve tovább beszélt.

– Elég jól mennek ezek a filmelőadások. De tetszik tudni, nálunk a színjátszó gárda is tartja magát. Micsoda siker volt a múlt héten. Főleg miattam jöttek. Én voltam Tallérosy Zebulon. A sok táncoskomikus szerep után egy karakter figura. De hiába, amint megláttak, döltek a röhögéstől. Vissza tetszik tudni adni hat forintot? Az adólevonás... Így, köszönöm.

Átvágott a füstös termen, át az üres előcsarnokon. Hirtelen előbukkant egy nő. Kicsi, öreg, töpörödött. Lehetetlen fekete szalmakalap a fején. Ajaj!

– Drága előadó elvtárs, mi úgy szeretjük magát. Igazán olyan szépen beszél. Van egy kérésem. Megteszi, ugye? Nekem megteszi! Hozza el egyszer a legkedvesebb filmemet. *„Tomi a megfagyott gyermek.”* Az valami gyönyörű.

Végre kint van. Mélyen beszívja a friss levegőt. Még nincs egészen sötét, de már feljött a telihold. Szemben a hegyek. És csend. Lejjebb a város fényei. Őszi este. Eszeveszetten cirpelnak a tücskök. Ez a perc szép. Túl van az előadáson, felvette a pénzt, nos, hát gyerünk haza. Na igen, a vonatra várni kell egy kicsit, de majdcsak hazaér. Nem, nem adja át magát azértsem annak a csüggedésnek, ami úgyis jön, jön, valahol a sorompó táján találkoznak, amíg baktat lefelé a városba. Most éhes, ez még jó, húsz deka krinolin a KÖZÉRT-ben, negyedkiló kenyér. Aztán a söntés zsongása, nagyfröccs. Aztán az eszpresszó. A kifejezéstelen arcú fiatal dobos. *„Búcsúzni csak nagyon szépen szabad...”* „*I love you baby, I love you so...*” Mindez egyre csüggesztőbb. És még csak fél kilenc van és éjjel után indul a vonat. Nulla óra tizenkettő. Fél kilenc! Fizet, kirohan a presszóból, bolyong a kihalt városban...

Egyelőre ez is messze van. Gyerünk lefele. A gyerek ajándéka! Itt van a zseben. Felhúzható kiscsirke. Ugrál és csipog. Egyszer egy kaktuszt kért. „Apu, ugye hozol?” Hát persze. Össze-vissza szúrta a kezét. Akkor még nem volt gyakorlott

utazó, nem tudta milyen dermesztően hideg éjjel egy vasúti kocsi, még nyáron is. Ötpercenként felébredt arra, hogy majd megfagy. Újságpapírt gyömöszölt az inge alá. Valahol olvasta, hogy a csavargók így csinálják, ez melegít a legjobban. Újságpapírba csomagolva ült, kezében a kaktusz. Vacogott és le-lecsukódtak a szempillái. Most már itt a tréning ruha a sport-szatyorban. Ezt felveszi, alszik Budapestig. Addigra zsúfolt lesz a kocsi, Hatvantól bejáró munkások lepik el, félálomban hallja ahogy a barátok egymást ugratják, dohány és pálinka szag terjeng...

Meleg őszi este, nyitott ablakok. Egy konyha villan elő, tűzhely, férfi és nő beszélgetnek. Valahonnan nagy nevetés. A rádió szünetjele. Felcsapó zene, pattogó férfi hang: „*Esti krónika*”. Megáll az ablak előtt. „*Külföldi jelentéseink*.” Ijedt, szorongó érzés. „*A TASZSZ jelenti: A külügyminiszter újságíróknak kijelentette, hogy elégedett az eredményekkel, bár a helyzet még mindig válságos...*”

Hol is? Á, ebből úgysem lesz semmi. Gyerünk tovább.

A nap korszakokra oszlik. Ez az esti séta, előadás után, le a városba, talán a legjobb. Bár megérkezni se rossz, főleg ha tudott aludni az úton. A csendes őszi délelőttök a legszebbek. Ilyenkor felsétál a hegyre, átnézi az esti előadás jegyzeteit, aztán csak ül egy sziklán és bámul le a városra. Néha egy könyv, ha van türelme olvasni. Ma le sem tudta tenni azt a színházi könyvet. Visszaemlékezések nagy színészekre, rendezőkre... Annyira benne élt, sokáig azt sem tudta, hol van. Hát igen, a főiskolás évek elrepültek, a színház is. „Az ifjúság nagy kalandja”. Hülyeség. Mi adja az erőt az embernek, hogy másfél napot rumlizzon, lötyögjön kópadlós, hideg presszókban, aludjon kis vidéki szállodákban, ahol soha nem ébresztik időben az embert, vagy vacogjon éjszakai vonatokon, azért, hogy végül a vászon előtt tíz–húsz percet elmélkedjen *Duvivier*-ről vagy *René Clair*-ről? Persze élni kell valamiből. De valahol azért mégis hisz ebben az egészben. Néha feltűnik egy fiatal arc, kérdez valamit, valaki emlékszik egy jelenetre egy régi filmből. Egyszer egy kislány autogrammot kért... Józsi bácsi, az öreg író botjára támaszkodva kibámult drótkeretes szemüvege mögül: „Utazol? Az jó. Embereket ismersz meg, az nagyon fontos.” Iván is azt mondta: „Felbukkannak pofák, figurák, meg kell írni.” De a nap korszakokra oszlik! Jön le a hegyről, tervek, gondolatok. Valami gyors ebéd, fekete a presszóban. Valamit firkál. Aztán még mindig csak dél van, egyszerre megáll az idő. Ebben a sűrű közegben írni sem tud tovább. Bolyong a városban. Felmegy a domboldalra, cigány negyed, egymáshoz ragasztott kis házak, gyerekek futkosnak a porban, tarka szoknyás fiatal lányok vödörrel a nyomos kútnál ránevetnek, fiúk snúroznak egy ház előtt a járdán. Lejön a dombról. Úristen, még mindig csak fél egy és az előadás este hétkor kezdődik.

De hát mikor történt mindez? Napsütéses délután... Nagyon régen, valami történelem előtti korban. Közeledik az újabb korszak, az este és az éjszaka. Csak tudjon aludni. Néha felriad hajnalban, a vonat áll valahol a hajnali párától füstölgő rétek között. Megint szinte elképzelhetetlen, hogy valaha is Pestre érkeznek. Haza.

Enyhe szél támad, megborzolja a fásor sötét jegenyéit. Egyenletes visszhangos koppanások. Mi ez? Lódobogás. Meg valami zsvaj, gyerekek nevetése. A sötétből hirtelen előbukkan egy ló szomorú feje. Nyugodtan trappol az út közepén. Gyerekek ugrálnak körülötte.

– Most próbáld Gilincsek!

Az egyik gyerek megfogja a kantárszárat, Gilincsek megpróbálja szörén megfűlni a lovat, de lecsúszik, elterül a kövön. Valaki oldalbavágja az állatot, az horkant egyet, egy pillanatra felvág melső lábaival, aztán ballag tovább. Ezt nem lehet túrni. Odamegy, megfogja a kötőféket. Furcsa egy ilyen ló. Nyugtalan, vádló szem, nagy puha orr, a szájából nyál csorog, de a melegsége és a szaga olyan otthonos. Egyszer a katonaságnál kellett valami kordén földet hordani, ott vezetett egy fekete lovat, különben soha nem volt még ilyen közvetlen közel ekkora állat mellett.

– Bácsi, igazán nem csináltunk semmit. Csak úgy jött ez a ló onnan fentről. Mi csak el akarjuk vezetni valahova.

Most már egész kíséret van körülötte. Egy aktatáskás férfi, egy sovány nő ballonban, egy vasutas...

- Ha a hegyről jött, a cigányé. Vissza kell vinni.
- Hagyja csak, szomszéd, a lól tudja merre kell menni, azt erőszakkal nem fordítja vissza.
- Meg kell itatni szegényt, talán szomjas. Hogy néz!

A sorompó előtt, jobbra kis park. Itt megállnak. Egy lámpaoszlophoz kötik a locat. A gyerekek már eltűntek, elszállingóznak a felnőttek is.

Megy át a sorompón. Igen, vacsorázni kellene, aztán a presszó. De mégsem arra megy, hanem visszafelé. Mit akar itt? A ló ott áll türelmesen az oszlopnál, ahova kötötték. Néha lehajol, bókászik a hervadó fűben. Odamegy mellé, megveregeti a nyakát. Gyere, lovacska. Kioldja a kötőféket. Ellenkezés nélkül jön az állat. Szinte egymáshoz illesztik a lépteiket. Elmarad a sorompó, a hosszú út közepén mennek. Ez már a főté. A presszóból szól a zongora, valahol hosszan, sikitva füttyül egy vonat. Az Állami Áruház kirakatában ég a villany, rádiók, hűtőszekrények, háztartási robotgépek tömegében két tv készülék. Mindkettő működik. A bementő mosolyogva bólogat, beszél, de a hang nem hallatszik át a kirakatüvegen. Követi őket ez a néma mosoly. Aztán az is eltűnik. Autóbuszállomás. Egy nagy busz áll némán, üresen. A templom tornya villan elő egy pillanatra. Jobbra néhány hatalmas új ház. Még itt vannak a szerszámok, malteros ládák. Aztán megint kis épületek, földszintes házikók. Lassan elúsznak a házak. Ez már az országút. Az erdő fanyar, korhadó szagát érezni. Csak mennek előre. Még egy darabig hallatszik a léptek koppanása és az ütemes lódobogás, aztán azt is felszívja a terjengő őszi köd.

SZABÓ LÁSZLÓ rajza

GIUSEPPE UNGARETTI VERSEI

A modern olasz irodalom nagy örege 76 éves. A *Valéry, Apollinaire* tanítványaként induló költő elemi élménye az első világháború, melyben – a kezdeti lelkesedést csakhamar tiltakozásra cserélve – katonáskodott.

A fasizmus erősödésével költészete mind zártabbá, elvontabbá és tépelődőbbé vált, s a költő a hermetizmus vezéralakja lett. Ha csak eddig jutott volna, munkásságának nyelvi eredményei akkor is maradandók és meghatározók, de a második világháború embertelenségei és Róma megszállása arra késztetik, hogy nyíltan tiltakozzék. A hazáját gyászoló patrióta és a kisfiát sirató apa bánata, keserősége a *Fájdalom* (1947) című kötet verseinek ihletője. Utolsó gyűjteménye *Az Igéret földje* (1950).

Ungaretti az Európai Iróközösség elnöke: a népek közötti kulturális ismerkedés és barátság egyik fáradhatatlan vezéralakja.

P. A.

TESTVÉREK

Melyik ezredből vagytok
testvérek

Remegő szó
az éjszakában

Újszülött falevél

A kinzó levegőben
lázong önkéntelenül
az ember törékenysége
láttán

Testvérek

MINDÖRÖKRE

Ábrándozom kitartón –
véget nem érő
munkába menekülők,
s lassan életre kel
kezed végén
az örömosztó tenyér,
ismét felizzik
élénk tekinteted,
feltámadsz teljesen,
s megint vezérel majd
a hangod,
s együtt leszünk
örökre, mindörökre...

NE KIÁLTOZZATOK!

Ne öldössétek a holtakat,
Ne kiáltozzatok, ne kiáltozzatok,
Ha szeretnétek még hallani őket,
S bizakodtok a megmaradásban!

Alig észlelhető a szuttogásuk,
Nem járt több nessel a létük,
Mint ha nő a fű, vidáman, ott,
Ahol nem jár az ember.

MEGFULLADOK, HÖRÖGTED...

Nem aludtál, nem tudtál aludni...
Megfulladok, hörögted...
Csonttá aszott, haldokló arcba süppedt
Szemedben még utolszor megcsillant a fény,
Egyetlen pillanatra csak,
Kitáguló szemedben... és megalvadt...

Örökös rettegésben éltem,
Lázongva, zaklatottan.
De pillantásaid megtisztítottak,
Ők tettek boldoggá és szabaddá.
Ó, az ajkad, ajkad,
Mely oly soká a szépnek és örömnnek
Lámpásaként világolt,
A néma haláltusában eltorzult az ajkad!...
Meghalt egy kisfiú...

Kilenc év, bezárult kör,
Nem volt oly perce, napja,
Melyben ne láttuk volna egymást,
És ez táplálta csak,
Hitem magányba roskadó tűzét.
Megjárom újra, újra s ismét,
Kilenc évednek
Minden állomását,
Hogy újra lássam, mint növekszel.
Szünetlen érzem
Kezemben a kezed,
Kezed, mely rá sem ismer már az én kezemre,
Megfonnyadó kezed,
Erőtelen kezed,
Ó, jaj, kezed, mely árván hullt az árnyba és
Homályba...

Nemrég te voltál az éledő tavasz...

Megyek, hogy felöltöztesselek.
Aztán jönnek és koporsóba zárnak
Mindörökre. Ó, nem! nem! Mindörökre
A lelkem lelke vagy, te oldozod fel,
De jaj, ne csendítsd meg élénk kacagásodat,
Ne tedd próbára, hadd gyarapodjék erőben,
Ha szeretnéd magadhoz felemelni,
Oda, ahol az élet békesség, s örök.

Jaj, drágán megfizettem, hogy túléltelek!
Mióta eltemettelek
Rémségeket hoz minden év.
Megtébolyít az önvád,
És úgy tűnik, halálra szántak közt, közöttünk,
Te még mindegyre nősz,
De nem növekszik más, csupán a kietlen üresség –
A gyűlöletes öregség ...

Éj volt, miként most.
Kezemben tartottam kezéd ...
Rettegve hallgatództam önmagamba.
Jaj, valószínűtlenül kék most az égbolt,
csillagrügyek borítják roskadásig,
És mégis, oly kietlen! ...
Ó, érzéketlen ég, körémborulsz, közönnyel,
S visszhangtalan, véget nem érő jajaimra!

PAPP ÁRPÁD fordításai

N É P

Hagyd el a pálmák árva csapatát s a
magtalan éjek
fölött az óriási holdat

A borúsabb éj mint siralmas
teknőc
imbolyog

Egy szín nem állhat meg magában

A könnyes-mámoros szorongás
izzítja már a pirkadást és
tünékeny lábai előtt a
parázs hevét

Új szél lobbant föl immár
új kiáltásokat

Elveszett harsonákból a hegyekben
méhkaptárak születnek

Térjetelek vissza ősi tükrök
viz rejtőző partszélei

És
mig most a bunda-hóban
kemény rügyek szegik be
apáink szokott szemhatárát
a tiszta csöndben
vitorla-sor fehérlik

Ó Hazám mindenik korod
véremlen újraéledt

Bizton haladsz és énekelsz
egy éhes tenger habjain

HIMNUSZ A HALÁLHOZ

Szerelem, én ifjúi zászlóm,
Visszajöttél kő-érdes napjaimba,
Hogy aranylón befogd a földet;
Lám, utoljára bámulom már
(Futó vizekkel ékes,
Barlangoktól borongó
Völgyárokban) a fénysugárt, mely,
Akár a siró vadgalamb, a pázsit
Zöldjén bolyongva kószál.

Szerelem: üdvösség, sugárzó,
Jövendő éveim lenyomnak.

Kihullott hűséges botom kezemből,
A vak mederben elcsuszom majd,
Nem fájlalom már.

Halál, terméketlen folyó...

Könnyen felejtő nővérem, halál,
Ha megcsókolsz, olyanná válok én,
Mint aki alszik.

Ahogy lábad se hagy,
Nem hagy nyomot lábam, ha lépek.

Egy isten rendíthetetlen szívét
Adod nekem s ártatlanná teszel,
Aggódás, jóság többé nem gyötör már.

Lelkem körülfalazva,
Szemem a feledésbe bukva
A boldogság kalauza leszek.

EREIMBEN

Ereimben, már mint üres sirokban
A még szilaj vágy lángolását,
A szikla-dermedtséget csontjaimban,
A süket szánom-bánomot szívemben,
A fékevesztett romlottságot oldd fel;

A lelkipurdalástól, e szünetlen
Csaholástól a szó-nincs-rá sötétben,
Szörnyű klauzurámban
Válts végre meg s emeld rám végre hosszú
Álmodból irgalmas pilláidat;

A te sugárzó, váratlan jeled
Gyúljon fölém, teremő értelem,
Légy úrrá ismét sorsomon,
Támadj fel – kit már nem reméltem –
Ó béke: mérték, hihetetlen;

Add, hogy a meghiggadt vidéken újra
Betűzni tudjam az őszinte szókat.

EGY FORRADALMI HŐS SÍRFELIRATA

Annyit álmodtam, hittem, úgy szerettem,
Hogy nem vagyok már több a földnél.

De az a tündöklő kéz, mely serényen
Támogatta megroskadt lépteim,
Mikor lelkem veszítve
Ezrek
Akaratát hordó karom lehullott,
Az a kéz Hazám anyai keze.

Ha szorongásában kigyúlva
Erősen keblemhez szorul,
Ifjú szívem örök életre támad.

CSORBA GYŐZŐ fordításai

ORDAS IVÁN

LAPOK A ZALAVÁRI KRÓNIKÁBÓL

1964.

1.

Aki bármelyik magyar városból munkavégzés vagy műszakváltás idején, a falvak, a vidék irányába utazik, igencsak megszokhatta, hogy a munkásvonatok, autóbuszok tömve vannak. A kalauz jószerivel elsősorban a „bérleteseket” veszi fel, amiért ha a közönséges utasok nem is lelkesednek, jogossága nehezen vitatható. A bérletesek naponta utaznak el gyakran cseppet sem közeli otthonukból és térnek oda esténként vissza. Munkájuk megérdemli az elsőbbséget, az utaztatással elvesztegetett idő pedig némi részvétet is. Keszthely ugyan elsősorban üdülőhely és nem iparváros, de azért itt sincsen másképp. Az Alsópáhok-Sármellék-Zalavár irányt tábláján hordozó autóbusz zsúfoltan indul. Az útnak nagyjából harmadánál lévő Páhon kiönti magából esőkabátos, overálos, munkaruhás tartalmának egy részét; Sármelléken a másodikat. Sármellék végeláthatatlan hosszú falu, tán öt kilométerre nyúlik, de valamennyi megállásnál leszáll néhány ember, javarészt fiatalok, vagy legalábbis a legjobb munkabíró korban lévők.

A Zalavárra maradó közönség másféle. Néhány idősebb bácsi és néni, ha nem is ünneplő, de „városbamenős” jobb ruhában. A figyelő kedvű utasnak nem kell szót váltania velük, elég ha az aszfaltból döcögősebbé váló úton elhangzó beszélgetésüket hallgatja. Ketten valamilyen takarmányproblémán vitatkoznak, három asszony pedig a tetőfedő cserép beszerzésének nehézségeit latolgatja. Kettejük százassal fizet a tizenöt forintba sem kerülő autóbuszjegyért. Ebből az utas előlegfizetésre, vagy valamilyen jószág sikeres eladására gyanakodhat.

Az ablakból szemlélődve bárki már jó ideje megállapíthatja, hogy az autóbusz valamikor vizborította ezerholdakon halad keresztül. Itt-ott a legelők nem a legfényesebbek, máshol is elárulja a növényzet, a vízkedvelő fák gyakorisága, hogy emberi erő, sok-sok kilométernyi csatorna kiásása vezette le innen a mocsarak vizét. Pribina fejedelem és fia, Kocil birtokainak egykori központja – Zalavár – mocsárvár volt, erről még ma is tanúskodik a vidék. Azonkívül tanúskodik egynémely másról. A községnek három buszállomása van, de egyiknél sem szállnak le, vagy várakoznak városbeli munkára indulásra, fiatal, munkabíró utasok. *Innen nem járnak el dolgozni az emberek*, legfeljebb ezt-azt, csak Keszthelyen kapható szükségeset vásárolni.

Zalavár termelőszövetkezeti falu. „Egy falu – egy nóta”, azaz egyetlen nagyüzemi gazdasága van, a kormánykitüntetést viselő Új Idők. Sok termelőszövetkezetet bejárt tollforgatók nem egyszer némi tartózkodással látogatnak az átlagnál lényegesen különb eredményekkel büszkélkedő gazdaságokba. A „futtatott” szónak egy kis rossz mellékíze van. Bárki idézhetne olyan példát, amikor egyik-másik, éveken át kiemelkedő eredményeiről híres termelőszövetkezetről váratlanul kiderült, hogy ilyen, vagy olyan okból melléfogott, nem is volt annyira szilárd, amilyennek a látszat, vagy célratörő vezetőinek propaganda érzéke mutatta. Zalavárnál nem ez a helyzet. Hosszú évek számsorait néztem át, üzemviteli arányokat latolgattam hozzáértőkkel, de legjobban a nyers tények perdöntő érvei bizonyították, hogy itt teljesen a maga lábán

álló, szilárd új született. Számokat sorolni a statisztika, vagy a szaktanulmányok feladata, maradjunk a legszükségesebbnél, pontosabban a köztudatban legjellemzőbbnek ismertnél. 1959-ben 43 forint 45 fillért, 1960-ban 45.22-t, 1961-ben 46.90-et, tavaly előtt 58 forintot, 1963 zárszámadásakor pedig 75 forint 93 fillért ért itt egy munkaegység. A termelőszövetkezet multimilliomos, a tagok jómódúak. Ennek vannak szokványos mutatói is, amit jobb jóelőre felsorolni, mert bár gazdasági változások születtek, Zalaváron az élet másféle fordulta az igazán érdekes. Az utolsó zárszámadásakor, idén január végén 125 motorkerékpár futott a faluban és öt személygépkocsi. Másik ötöt éppen igényeltek. Nem a körorvos, vagy a gyógyszerész (a római katolikus papnak is van), hanem a tsz-tagok. Az alakuláskori három televízió száma felugrott hetvennégyre. Ugyanennyi idő alatt hatvanöt új ház – villa – épült, kétszerennyit pedig teljesen átépítettek. Zokszóra, panaszra tehát legfeljebb csak pillanatnyi kellemetlenség szolgáltathat okot, a község átlagának módja nem.

Azör ma már senki nem vitatkozik, még borközi állapotban, a kocsmában sem, hogy a gyarapodás forrása a termelőszövetkezet. A termelőszövetkezet azonban 3393 holdas nagygazdaság, ahol a vezetők irányítanak, parancsolnak is. Nem vagyunk a parancsokért lelkesedő fajta, de Zalaváron valami újat találtak.

2.

– A termelőszövetkezeti demokrácia maszlag, – vélekedett előttem valaki nemrég, rendkívül tömören és cseppet sem félreérthetően. Nagyjából hasonló véleményt vall Csák Gyula sok vihart kavart könyvében, a Mélytengeri áramlásban, egy országoshírű mezőgazdász, kitűnő szakember és az emberismeret terén tökéletes analfabéta.

Vaskos dossziék fekszenek előttem. Felírásuk: „Véleménykutatás 1962., ... 1963., ... 1964.” nem sokat mond. Az idegennek a tény sem sokkal többet: az Új Idők Tsz vezetősége már esztendőök óta barátságos hangú kérdőíveket küld tagjainak, amelyekben a gazdálkodás – tehát mindennapi életük – legégetőbb kérdéseivel kapcsolatos véleményüket tudakolja. Ezt jóval több mint egy esztendővel előtt újságcikkekben csodáltam meg én is, majd írásom nyomán Havas Ervin és a Népszabadság egy másik cikkírója. Ugyan ki az a naiv lélek, aki azt hiszi, hogy nehézkezü és nem egykönnyen szóló parasztemberek majd tollat ragadnak és írásban fejtik ki mindazt, amit egy viharos közgyűlésen, vagy akár a kocsmasztal mellett is nehéz kivenni belőlük? Olvasom a válaszadók névsorán és csak a nagy ég tudja, hogy milyen meggondolás alapján, de a lajstromon szereplő egyik-másik ragadványnév magasra gerjeszti kedvemet. Ilyenek sorakoznak ott, mint Kovács Gábor „selár”, Kovács József „le-buj”, Kurucz Gábor „csöndör”, Koler József „felső”. Mit kérdeztek mindezekről, fogatosoktól és gyalogmunkásoktól, állattenyésztőktől és gépkezelőktől Zalaváron?

„Egyetért-e a vezetőség eddigi munkájával? Mi gátolja a fejlődést? Hogyan lehetne növelni az eredményeket? Jól tette-e a vezetőség, hogy fegyelmi határozatokat hozott? Jól védik-e a közös vagyont? Hogyan működik a felügyelő bizottság? Még mindig nagy-e a különbség az állattenyésztésben és a növénytermesztésben dolgozók bére között? Mi jobb, az előlegezett bér, vagy a munkaegység? Jól hasznosítják-e a fogat és a gépiert? Mit kellene az állattenyésztésben belül fejleszteni? Jó-e a vetés-szerkezet?”

És a válaszok?

„Nem világos számomra, miért rakunk 3 tonnás kocsira 50 mázsát, és miért száguldunk a traktorral ... puha gumival, pedig az mind közös vagyon ...” – vélekedik Kovács László szerelő.

„Fejlesztésgátlás sok esetben a túl kapzsiság”, – így Strausz József.

„Tisztelt vezetőség, az a babvetés miccsoda potya kidobás volt, miért nem vetik kukorica közé ... Ez a zalavári nép olyan, mint a méhe, a prémiumot is megilletné szorgos munkája után” – Kiss Istvánné.

„Növendék csikóknak jobb ellátást” – kér „öreg” Szabó Lajos, II. brigádbeli fogatos.

„A vezetőség munkájával egyetérték, de azonban akármilyen jól csinál is, mindenki kedvét kielégíteni nem tudja,” – állítja nem csekély emberismerettel Józsa György. Ezek a szűkebb, szemelvényesen közölt vélemények. Akadnak azonban nem is kevesen, akik valóságos disszertációkat írnak. Nagy Gábor három, rendkívül hasznos tanácsokkal teli, sűrű soroktól szántott oldalt; Fülöp Ferenc kettőt, Fáy Ferenc négyet. Tíz ív franciakockás papírt foglalnak el a beérkezett válaszok, bármelyik statisztikust örömmel eltöltően precíz feldolgozása. Ki, mivel kapcsolatban, mit és hogyan akart, képzelt – okkal, vagy oktanul – jónak? Nemcsak az elismerések, hanem a szép számmal sorakozó negatívumok is. Mindegyik alatt ott az elnöki piros ceruza jelzése és nem akadt olyan, csak valamennyire jogos és sérelmes panasz, melyet vezetőségi ülés ne tárgyalt és ne igyekezett volna orvosolni. A válaszok között akad itt-ott elhamarkodott. Került kézbe olyan, amelyiknek soraiból félreérthetetlenül kicsendül az öröklött kiskapitalista szemlélet (adj, uramisten, de sokat és tüstént!), túlnyomó többsége azonban önkritikáról és felelősségérzetről árulkodik. Újvári József például nem dacoskodásból tagadja meg a választ, hanem mert:

„Megtisztel bennünket, hogy vélemény-nyilvánításra kérnek fel minket. Csak hogy egy kicsit sántít a dolog. Azt mondja: Fogat- és gépierő kihasználását helyesnek tartja-e? Ennek eldöntéséhez ismerni kellene pl. az egy gépre eső javítási költséget és a gép által elvégzett munkából eredő tiszta nyereséget. Természetesen nemcsak ezzel vagyok így, hanem mindegyik kérdéssel. Mivel ezzel nem vagyok tisztában, véleményt nem nyilváníthatok róla!”

3.

A kérdőívek első pillanatban – és tévesen – talán bürokratikus ízűnek érezhető szokása Zalavárott ma már hagyomány. Várják, sőt elvárják és a későbbiekben majd kiderül, hogy egyáltalán nem jelenti vezetők és vezetettek egymástól való elszakadását. Ennek boncolgatása előtt azonban érdemes röviden visszaszállni a múltba. Hogyan éltek azoknak az elődei, akik ma ennyire beleszólnak egy nagygazdaság irányításába és hogyan éltek ők maguk?

1848. A jobbágyfelszabadítás nem talált földbirtokos nemest Zalavárott. Itt neve szerint is úr maradt az uradalom egész 1945-ig. Az uradalomé, méghozzá nem a keszthelyi hercege, hanem az apátságé volt (1925-ben) Zalavár határából 2885 kataszteri hold. Az 1388 lakos közül a nem cselédsorban élők 2382 hold. Zömük kisparaszt, vagy a létminimum határán tengődő agrárproletár. Huszonöt holdon felüli birtok 1925-ben nem volt a faluban. A tisztességes megélhetéshez elegendő tíz-tizenöt holdasznál nagyobbakon sem gazdálkodott több negyvenöt családnál. Bár nem a cselédség volt túlsúlyban a felszabadulás előtti Zalavárott, az uradalom – az egyetlen mezőgazdasági nagyüzem – nyomta rá bélyegét a falu egészének letétre.

Mit keresett a mondott idő táján egy zalavári cseléd, a mezőgazdasági nagyüzem munkása? (1930.)

Teljes konvenció:

Ugyanakkor:

14 mázsa kenyérgabona	1 kg zsír	1-1,20 pengő
2 mázsa takarmánygabona	1 kg marhahús	0,40 „
8 mázsa fa	1 kg sertéshús	0,60 „
1200 n-öl kukoricaföld	1 liter tej	0,12 „
200 n-öl konyhakert	1 db tojás	0,06 „
egy marhatartás	1 méter sifon	0,80-1,40 „
fél hold rétkaszálás	1 „cálg” nadrag	3,- „
40 pengő készpénz, négy részletben fizetve,	1 kg asztalisó	0,40 „
a sertéstartás tiltva volt	1 liter petróleum	0,36 „
	1 pár boxcsizma	27,- „

Lakás? Egy szoba és fél konyha, közösen a másik szoba lakójával. A szobákat Ürmös-pusztán és a faluban padlózták, máshol az egész lakás földes. (Az apátság „érdemére”: a sármelléki Keményéknél több család kapott egyetlen szobát.) Mind-ezért a munka?

Nyáridőben a kelés hajnali három, télen négy órakor. Egy órával később már az állatok etetése és munka egészen sötétedésig. Ennek ellenére, az egykori cseléd-asszonyok ma úgy emlékeznek vissza, hogy az agrárproletárok családjainál viszonylag jobb módon éltek. A „viszonylag” szó hangsúlyozandó és elsősorban a biztonságra értendő. Az uradalom aratáskor 19 kaszást fogadott, a kötelvetők már éjjel után két órakor, vagy hajnali háromkor kinn voltak a földeken. Megemlékezésünk idején még jutott a törpebirtokos jelentkezőknek harmados kukorica, vagy rét is. A részesföldért; természetesen a rész beszolgáltatása mellett; általában 2–3 napi gyalogmunkát kellett végezni: – ingyen. Az idősebbek szóhasználatából még ma sem tűnt el a „robot” kifejezés és ezen cseppet sem lehet csodálkozni. (Sármelléken jószerint még a dézsma is élt a felszabadulásig. Keményék a kaszált rét mellett holdanként egy pár csirkét követeltek.) 1928-ban azonban az apátság megszüntette a részesművelést és csak 1,60 P kapásnapszámot volt hajlandó fizetni. Ugyanekkor a kaszásnapszám 2 pengő volt, a nagy átlag mezőgazdasági munkásaié pedig 0,80–1 pengő között mozgott. Később megjelentek az uradalomban a summások, a még nyomorúságosabb vidékekről hozott mezőgazdasági bérmunkások, minden esetleges ellenvélemény, vagy bérkövetelés automatikus fékentartói. 1930-ban már 120 summás dolgozott Zalavárott a munkák dandárja idején. Csodálatos jövedelmet jelentett 1929-ben a Zala folyócska szabályozása. A kubikon munkát kapott szerencsések 3–6 pengő közötti kivételesen nagy bért kaptak. A kiválasztottak háromezötvenen voltak.

Összehasonlításképp: 1963-ban egy tehenész tíz órai (tehát nem látástól-vakulásig tartó!) munkáért 71,32, egy növendékmarha nevelő 62,39, egy sertéstenyésztő 74,54, egy növénytermesztő gyalogmunkás (a régi kapásnak megfelelő) 63,30 forintot kapott.

1925–30 táján Zalavár értelmisége az uradalom intézője, könyvelője, a pap és három tanító. Utóbbiak egyházi iskolában tanítottak, kettő közülük ma is itt él. Munkájuk gyümölcse természetesen más volt, mint mai kollégáiké.

4.

- Van Gogh színei szebbek!
- Én inkább Manet-t szeretem!
- Ugyanilyen a Szent Péter bazilika kupolaszerkezete is!

Nyugodtan lehet kételkedni, de ilyen és hasonló megjegyzések nem az Építőművészek Szövetségének valamelyik ülésén hangzanak el, hanem falusi kislányok hente kétszer ismétlődő összejövetelein.

– Nem képzőművészeti szakkör, hanem irodalmi színpad! – oszlatja el az esetleges félreértést Tóth-Pál Sára tanítónő, aki valószínűleg maga sem sejti, hogy milyen hallatlanul izgalmas útra kergeti ezzel az érdeklődő nyomozási kedvét. A zalavári kis együtteshez hasonló gyökerű ugyanis széles Veszprém megyében sincs. Hente kétszer alkalommal összejön tizenöt fiatal és egyszerre ismerkedik a képzőművészet alkotásaival, de ugyanakkor az irodalom remekeivel is. Később aztán egyre inkább csak az irodalommal.

- Miért éppen így? Nem származik ebből zavar?

Lassan gombolyodik a történet szála. Egy fiatal tanítónő, akit a pedagógusok elosztásának véletlene talán éppen „képesítés nélküli” mivolta miatt vetett a megye legtávolabbi szegletébe, egyszerűen nem volt hajlandó tudomásul venni azt, hogy a falusi magány, az istenhátamögöttiség stb., addigi szenvedélyének, képzőművészet és irodalom előtti hódolásának feladását jelentheti. Ha gyöngé, – de nem volt az. Saját érdeklődési köre szerint kezdte. Édesapja, nagyapja is műgyűjtő volt, rajong a képző-

művészetekért. Reprodukciókkal, magánkönyvtárából származó képzőművészeti kőtetekkel serkentgette a nagyon könnyen érdeklődő fiatalok kíváncsiszkodó kedvét. Egy-egy kor megismerése után már könnyű volt ugyanannak az időszaknak az irodalmára is ráterelni a szót. Így sajátságos, a városi szépséggel érkező fültanút is megragadó eredménnyel szereplő, irodalmi színpad jött létre. Másféltucat fiatal – javarészt lány – szép csöndesen a képzőművészet szerelmesévé vált, de ugyanakkor az irodalom legszebb alkotásaival is megismerkedett. Varga Mária valóban kitűnően szaval, Dömötör Annamária Burns verseit rajong, Szeglet Lajos – aki most éppen katonára – Színművészeti Főiskolára szeretne kerülni, Dömötör Erzsébet a tsz kertészetéből, József Attilának hódol. Pati Lívია a humort kedveli.

1962. novemberében gyűltek össze először. Nem sokkal később a világirodalom szerelmi költészetéből vett szemelvényekkel, később a magyar irodalom vidám oldalával ismertették meg a zalaváriakat. Nyertek már aranyérmet is és amikor legutóbb, ez év márciusában találkoztam velük, oratóriumszerű összeállításba foglalt versbemutatóval készültek járni a környéket. És itt jut szóhoz ismét a termelőszövetkezet...

5.

1963-ban az irodalmi színpad tagjai az Új Idők költségén beutazták végig a Duna-kanyart és felkeresik Budapest múzeumait. A termelőszövetkezet évitizezer forintot ad a községi könyvtárnak, és egynéhány százezer forintot tagjai utaztatására. Ez az utaztatás alapul, Király Jenő, az elnök – akit végső ideje ebben a krónikában már néven nevezni – így fogalmazta meg:

– Szűk látókörű, a világot nem ismerő emberekkel nem lehet dolgozni. Intelligenciára, műveltségre van szükség.

1962-ban a tagoknak több mint egyharmada hagyta el a termelőszövetkezet költségén Zalavárt. A fővárost még sosem látott asszonyokat vittek el Budapestre, a jég-tánc-bajnokságra. Nyolcvanán jártak be Berlint, Lipcsét, Prágát, sokan közülük (ez nem véletlen, hanem nyugodtan politikai munkának is nevezhető tervszerűség) olyan vidékeket, melyeket katonasorban feldúlva láttak. Az utazásoknak nyoma van. Nemcsak az emberfejekben, az otthon elmesélt élmények révén, hanem az elnöki irodában is. A számlálhatatlan elismerő oklevél és a Népköztársaság Elnöki Tanácsának háromszor, immár véglegesen, elnyert vándorújságja alatt néhány album hever. Sűrűn forgatják a napközben belépő tagok. A termelőszövetkezetnek megérte, hogy hivatásos fényképészt vigyen magával, annak minden költségét fizesse és megörökíttesse vele a látottakat.

– Ez is helytörténet! – véli Király Jenő és cseppet sem csodálkoznék, ha keserűen elmosolyodna. A tényeken pedig inkább sírni lehet, megérteni pedig csak nagy-nagy jóakarattal.

Zalavár már Pribina és Kocil idején lakott hely, tehát ősi település. Sokáig megyeszékhely volt, de határában ennél jóval előbbi korokból származó épületmaradványokat, híres bazilika romjait tárták fel. Az eke, vagy a véletlen rendszeresen hoz elő többé-kevésbé értékes tárgyakat, melyek egy része az elavult és már-már alig használható művelődési házban helyett kapott falumúzeumba kerül. A falumúzeumot nyitva, vagy akármilyen nagy ünnepen a község érdeklődőinek rendelkezésére bocsátva még soha nem láttam. Az ablakon bepillantó a szem elé kerülő tárgyakból következtethet ugyan azok régiségére, de elsősorban a felírásnak kell hinnie, miszerint ez „Falumúzeum”. Egy község története azonban nyilvánvalóan nem szakadt meg az Árpádoknál, vagy a törökidő idején, ha neve ma is minden valamirevaló léptékvű térképen szerepel. Ilyesféleképpen okoskodhatott Király Jenő – akkoriban még a községi tanács vb titkára –, amikor ösztönös-tudatosan gyűjteni kezdett minden sajtódokumentumot, ami a községgel kapcsolatban csak megjelent. Vastag albumokra elegendő mennyiségűt hozott össze tíz év. Ezekből ma van egy nagyobb fényképalbum háromnegyedére elegendő, alig száz újságkivágás. A mai helytörténetészek még

gondolatban is áldják a valamikori irogató kedvűek emlékét, akik egyik vagy másik település múltjának emlékeit megőrizték. Zalaváron ez nincsen így. Az újságcikk gyűjteménynek; későbbi korok helytörténészei feltehető áldása tárgyának; csak tört része került elő, amikor a termelőszövetkezet egyik barátja vállalta azok rendezését. A gyűjteményt a Falumúzeum vezetőjének, az iskolaigazgatónak adták át megőrzésre. Ma sem tisztázott, hogy egyszerűen ablakmosásra, vagy gyűjtősnak használták-e fel egyetlen ember jóakarátú gyűjtőmunkájának gyümölcsét?

6.

A botcsinálta tsz-elnök. A hivatalos „elnök elvtárs” néven, ma már meg sem nevezhető számú zalavári látogatásaim során, soha nem hallottam emlegetni. Negyvenen éppen, hogy túllépett, hallgató, figyelőszemű, gyérülő hajú, ha beszél, halkszavú férfi Király Jenő. Helybeli gazdaember fia, épp úgy, mint ahogy Vörös József, a főmezőgazdász is idevalósi. A talán még kevesebbet beszélő Arató bácsi, a főkönyvelő pedig már az uradalom idejében itt volt, több mint negyedszázada él a faluban. Ez a triumvirátus vezeti a termelőszövetkezetet szakszempontról éppúgy, mint akarva-nem akarva szellemileg. Az elnök („Jenő”, „Jenőkém”, „Jenő bátyám”, „Jenő bácsi”) vitathatatlanul a legnagyobb tekintély Zalavárott. Nehéz a sajnos már sokszor elkopatott sablonokat elkerülni, ha az ember csak kicsit is ábrázolni igyekszik egyéniségét. A személyi kultusz legrosszabb éveiben tanács titkár volt. Kész rejtély, hogy közigazgatási funkciója ellenére, hogyan sikerült elkerülnie a tisztára söpörtett padlások cseppet sem feledett korszaka idején, hogy a faluban ne legyen egyetlen haragosa sem. Amikor az ellenforradalom idején széjjeloszlott termelőszövetkezet 1959-ben újból egybeverbuválódott, a hivatalos szervek mást javasoltak az elnöki posztra. Volt első-, másod- és talán harmadosztályú jelölt is. A zalaváriak, akik ma kérdőívekre felelnek, alighanem akkor is sejthettek valamit a termelőszövetkezeti demokráciából, egyesülni sem voltak hajlandók a maguk választotta elnök, a cseppet sem túlságosan kellemesen meglepett vb titkár személye nélkül.

A termelőszövetkezeti elnök munkájáról, a rendkívül tájékozottnak egyáltalán nem nevezhető köztudatban meglehetősen ködös elképzelések élnek. Egyetlen példa egy közönséges hétköznapi késő délutáni órában tartott úgynevezett „eligazításról”, amikor az elnök a soron következő feladatokat, az éppen felbukkanó gondokat beszélt meg féltucatnyi vezetővel (főkönyvelő, főagronómus, főállattenyésztő, brigádvezető stb.) és az éppen bevetődőkkel. A jegyzet a helyszínen készült, magnetofon híján is majdnem szószéri hitelességű:

A problémák:

1. Kocsikat kell küldeni fáért, mert az erdőszet máskor nem adja ki.
2. Be kell menni a Vízgazdasági Társulás ülésére, a további munkák megbeszélésére. (Húszmillió beruházás.)
4. D. néninek ablaktokokat kellene szállítani az új házához.
5. Z. a minap berugott, tanácsos lenne a fogatosoktól áthelyezni a gyalog munkásokhoz.
6. A Vízgazdálkodási Társulás ülésével egyidőben fel kellene menni Pestre, a Svájból importált szimmentáli tenyésztőszőlő ügyében.
7. Ugyanakkor jó reményekkel kecsegtető üszővásárlásra kínálkozik lehetőség Pápa környékén.
8. Intézkedni kell, hogy ki és hogyan fogadja a hatalmas legelőterület műtrágyázáshoz kért növényvédő repülőgépeket. (Az első ilyen alkalmatosságok a megyében.)
9. Az egyelőre még földön fekvő hidroglobus felállításához anyagot kell szállítani. Vontató kell.

10. Azt a három bejelentett fővárosi vendéget, akire senki nem számított, ki fogadja és töltse velük az időt?

11. Az állatorvos oltásra jön, legalább négy főnyi segítségre van szüksége.

12. A baromfitelep egyik házában gondozónője panaszkodik, hogy az elnök jóvoltából több tojásvásárló jelentkezik, mint amennyinek tojást összesen tudna adni. (De azért adott.)

13. A fenékpusztai termelőszövetkezet, amelyik erőnek-erővel egyesülni akar Zalavárral, memorandumot intézett egyenesen a földművelésügyi miniszterhez. A minisztériumi leiratra válaszolni kell.

Közben cseng a telefon, Király Jenő egyszerre három emberrel és a vonal túlsó végén hallgatóval is beszél, az idegesség minden külső jele nélkül, ugyanolyan hanghordozással és hangerővel. Vasegészsége van, gondolná bárki, és ez az, ami tévedés. Az elnök csak elvétele kortyint egy félpohárnyi bort a jó termelőszövetkezeteket egyre inkább kialakuló honi székasunk szerint naponta csőstől felkereső látogatókkal. Alighanem a szíve sem teljesen egészséges, és azonkívül – így mondják – cukorbeteg.

A szófukar és legtöbbnyire csak ősz bajuszát simogató főkönyvelőnek nem egyszer kemény problémát okozott már a néhány napos fővárosi tartózkodásról hazatérő elnök, aki „zsebéből” egy-két traktort, negyven-hatvan tenyészállatot hozott magával. Mindig kifizette az árát, Zalavárral már van miből, de azt ő is elismeri, hogy a mai zalavári élet egyetlen spiritus rectora az elnök. Vajjon csakugyan egyetlen? Hiszen igencsak gyenge lábon állna a mai fogalmaink szerint már-már paradicsommá vált közös gazdaság, ha így lenne. Valaki megállapítja, hogy az elnöknek is dukál szabadság, gondolhattak volna rá, hogy elküldjék. Aztán elhangzik egy név, a második, a hatodik, a nyolcadik. Abban mindenki megegyezik, hogy „ugyanaz” természetesen nem lesz, de képzett ember, tiszteletet érdemlő szaktudású igen, hiszen a termelőszövetkezetben éppen csak ezekben a hónapokban nyolcan küzdenek az egyetemi végzettségért.

7.

Befejezett tényekről könyvet írni viszonylag könnyű. Az élet egyes villanásairól, jelenségeiről még riportot is túlságosan nehéz. Egy termelőszövetkezet élete, amely a semmiből jött és a jövőbe megy, izgalmas és érdekes, sőt talán hallatlanul az. Az írásművek logikája megkívánná, hogy pontot tegyünk a végére. Nem lehet. Visszatér az első élmény képe, a kettős S alakú úton bekanyarodó autóbuszé, a leszálló kevés utasé. Zalavárról nem mennek el az emberek...

NEMES ISTVÁN

EMLÉKEZÉS ZRÍNYI MIKLÓSRA

„Szép és dicsőséges dolog a hazáért meghalni.

Eléri a halál a menekülő térfit is.

Még szebb a hazáért élni.”

A XVII. század elmérgesedett, hitvitázó légkörében alig pislákol valamelyes remény a hön áhított, és a sikeres törökverő harcokhoz annyira szükséges nemzeti egység megteremtésére.

A kicsinyes, személyes és felekezeti érdekek fölé csak egyetlen hazafi képes emelkedni. Ez a hazafi Zrínyi Miklós, aki törhetetlen akarattal fog nemzetmentő politikájának kidolgozásához, a független nemzeti egység megteremtéséhez, az édes haza elszakadozott ruhájának foldozásához. Százada, amely a magyar történetiségnek nemcsak legvéresebb, hanem legtékozlóbb százada is, bármennyire iqyekszik életművét feledésre kárhoztatni, eszméi szüntelen feltörnek, s termékenyítik a haladó politikai mozgalmakat. Neve a magyar nemzeti literatúrában és históriában egyaránt tekintélyes helyet követelt, de eszméit minduntalan megpróbálták elferdíteni, a retrográd mozgalmak igazolására is felhasználni.

A legdurvább hamisítók Zrínyit a katolicizmus bajnokának, a Habsburg király rendíthetetlen hívének minősítették, mert ez a koncepció kitűnően idomult a kiegyezést igazoló hivatalos történetírás törekvéseihez. A több évtizedig érvényesülő értelmezés a Zrínyi-életmű megítélésében oly mély nyomokat hagyott, hogy még ma is igen sok kétely forrását jelenti irodalomtörténünk marxista értelmezése ellenében. A katolikus egyház szempontjait érvényesítő irodalomtörténet elsősorban a Szigeti Veszedelemet buzgólkodott felhasználni Zrínyi vallásos tételeinek igazolására, s torzító tevékenységében oly messzire eljutott, hogy a műben ellenreformációs, barokkos tételeket vélt felfedni.

A Szigeti Veszedelem vizsgálatánál különösen fontos a társadalmi-történeti körülmények szorgos figyelembe vétele. Zrínyi korában a politikai küzdelem még vallásos álarcot ölt. A török elleni harc, amelyre a költő-hadvezér készül, a keresztény-pogány ellentét keretében kapja meg világméretű jelentőségét. Ez a koncepció tereli a téma-választást az eposz felé, s az eposzi tárgy szükségképpen megszabja a keresztény mitológia szerepének művészi követelményét. S igen figyelemre méltó, hogy a költő a világméretű eposzi alapeszmét azáltal avatja rögtön nemzetivé, hogy a magyar reformátorok tételéből indul ki: isten a bűnbe merült magyarságot a törökkel bünteti. Így már az alapeszme is rációfól a mű ellenreformációs jellegére, de méginkább a reformátorok tanításának politikai értelmezése: a társadalmi széthúzás, a nemesi önzés, a feudális anarchia bűnei: „Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás. Fertelmes fajtalanság és rágalmazás. Lopás, emberölés és örök tobzódás” – zúdítyák a nemzetre isten büntetését.

Klaniczay Tibor igen finom elemzéssel mutat rá, hogy a Szigeti Veszedelem csodás gépezete nem teljesen keresztény eredetű. A tartalomhoz illően a keresztény apparátusba ószövetségi, antik és népi mitológikus elemek vegyülnek. Ez a tartalomhoz simuló ábrázolás méginkább kézenfekvővé teszi a csodás elemek művészi szerepét: a hősök mesei, mitikus felnagyítása a mérkőző erők hangulati felfokozását eredmé-

nyezi. Az egész keresztény világért harcoló szigeti hősök magasztos áldozatot hoznak, felemelő, lelkesítő példát nyújtanak, s ezt a küzdelmet csak a csodás apparátus segítségével lehet a kor követelményeinek megfelelő magasabb szférába emelni. A csodás elemek is elsősorban művészi funkciót teljesítenek, s nem gátolják, hanem inkább elősegítik a költő világi-politikus célkitűzéseinek érvényesülését.

Cáfolatot kívánnak azok a megjegyzések is, amelyek Zrínyit nem csupán az ellenreformáció, a katolicizmus bajnokának vádjával illetik, hanem általában vallásosságára, világnézetére vonatkoznak. Még a leghaladottabb polgári irodalomtörténészek is érthetetlenül állnak világnézetének kettősségével szemben: noha magasztalják gyakorlatiasan reálpolitikus akcióit, de sokkal nagyobb intenzitással harsogják misztikus, égi víziókhöz kötött elképzeléseit. Ismeretes, hogy Zrínyit szenvedélyesen izgatta a hadiszerencse. A végvári vitézekről örökölte ezt a fogalmat, és a hozzátapadó – egyszer örömeire gyűjtő, másszor rettetgető – hangulatokat. A végvári harcosok bizonytalan sorsa alig tette lehetővé a tervszerű hadakozást. A kétes kifejtéssel „kecsegtető” rajtaütések a tárgyi feltételek hiánya miatt csak a virtus, a hősi elszánás és a fürge lelemény révén eredményezhettek győzelmet. A lelki affektusok szövevényében járatan egyszerű végvári vitéz számára ezek az indítékok megfoghatatlanok voltak, a szerencse játékának, valamiféle csodának tulajdonította a diadalt vagy az esetleges vereséget. Zrínyi, a mélyen gondolkodó tudós hadvezér szüntelen kutatta a rejtély nyitját. Egyáltalán nem meglepő tehát, hogy a szerencse olyan fontos helyet kap műveiben, s nemcsak hadtudományi prózájában, hanem a Szigeti Veszedelemben is gyakran szerepelteti. Lenyűgöző, ahogy a költő önmagával, a beléje nevelt és a hagyományokból fölszedett előítéletekkel küszködve a szerencsét igyekszik méltó helyére állítani. Istentől, mint a csodák kimeríthetetlen forrásától, eredezteti, de ez az istenfogalom nem csupán a keresztény mitológiába illeszthető, hanem nagyon is általános, a keresztény magyaraknak és a pogány törököknek egyaránt istene. Szulimán is ebből a forrásból kényszeríti ki a hadiszerencsét: *„Megyen császár előtt messzi két mérfölddel, / Fiozsa hatvanhárom, pénzt osztanak mind széllal / Minden nyomorultnak, hogy ezek istennél / Szerezzenek szerencsét könyörgésekkel.”*

Az is feltűnő, hogy Zrínyi az isteni forrásból származó szerencsét nem valami kegyes adománynak, hanem inkább gonosznak tartja. Az álnok szerencsére tett számos megjegyzése is rációfól azokra a megállapításokra, amelyek Zrínyi vakbuzgó, kritikátlan vallásosságát hangsúlyozzák. A katolikus dogma az istent minden jó forrásának tartja, a tőle származó szerencse Zrínyi jellemzése szerint mégis kegyetlen, sőt kárörvend az ember pusztulásán: *„Örül az szerencse ember esésében; / Azért ő elveszi, teszi csaknem égben; / Hogy gyönyörködhessek nagyobb esésében; / Mint juhász kősziklán kűnek görgésében.”*

A szerencse- motívum Zrínyinél szinte filozófiai rendszerré kerekedik, gondolatvilágának mintegy központi magvát alkotja. Valósággal személyes ügyének tekinti, hogy ezzel a vak erővel leszámoljon. A Szigeti Veszedelem negyedik énekében tíz strófán át szövegeti intelmeit, s olyan suggesztív szenvedélyességgel merül el a szerencse csalárdságának, szeszélyeinek elemzésében, hogy kizökken epikus nyugalmból, közvetlen líraisággal tesz vallomást a szokatlan méretű elmélkedés személyes indítékairól (l. a 11. és 12. strófákat).

Méginkább rákényszerül a hadvezér és politikus Zrínyi az események törvényszerűségeinek kutatására, midőn a Vitéz Hadnagy c. elméleti munkájában tudományosan is megalkotja a jó hadvezér típusát. Ebben a műben különösen sokat töpreng életének legnagyobb problémáján, a szerencsén. A saját tapasztalataira és a világtörténelem példáira támaszkodva megállapítja: *„hogy soha nem találhatja az embert ismeretlen szerencsétlenség, akinek immár mását nem olvasta volna, és nem tébolyodik meg annyira, mint az, az kinek elméjében soha az nem volt, hanem szokatlan hozzát és készületlen.”* Zrínyi a tanulás, az olvasás szükségességét ajánlja tehát a hadvezér figyelmébe, meg a szorgalmatosságot, a fáradság és vigyázás fontosságát, mert *„nincs oly nehéz dolog, kit ezekkel még nem győzhet, sem oly ellenkezés, kit meg nem erőltethet. Ezekkel kényszerítetik a szerencse, hogy ne fusson el előttünk.”*

A szerencse motívum aztán a „Mátyás király életéről való elmélkedések”-ben is visszatér, sőt a nagy probléma megoldása a leghatározottabban itt megy végbe. Dicsőíti a nagy királyt, mert „Az ő szerencséje mindenütt nagy volt, mert a szorgalmatossága végzetlen, mert táradtsága untalan, mert bátorsága győzhetetlen, mert vigyázása megcsalhatatlan. Nem csuda azért, a szerencse hogy pórázon járt, és azt cselekedte vele, az mit akart.” Így szakadt el teljesen Zrínyi gondolatrendszerében a vak erő az isten-fogalomtól, és vált a jól képzett hadvezér engedelmes szolgájává. Milyen nagy távolságot járt be Zrínyi világnézete a jezsuita iskolákban belénevelt vakhitűségtől a bíráló, kritizáló vallásosságig, a jelenségek mozgató rugóinak tudós kutatásáig. Gondolatrendszerében a felvilágosult gondolkodók vallásfilozófiájának motívumai villannak fel. Különösen igazolja ezt a költőnek az a megjegyzése, ami a „Mátyás király életéről való elmélkedések”-ben az egyház szerepére vonatkozik: „aki egyházi ember, ne hágon ki az ő circulusából, az isteni szolgálat az ő feltett célja, ennek praetextusában ne keverjen minden világi dolgot.” Innen már csak egy lépés a távolság Voltaire deizmusáig, amely tagadja az egyház mindennemű szerepét.

Feltétlenül szembe kell néznünk még azzal az elmarasztaló nézettel is, miszerint Zrínyi filozófiája voluntarista, mert szándékaiban valami megdöbbenő irrealitás van, nem számol a jelenlévő adottságokkal, amikor a maroknyi magyarságot akarja szembeállítani a mérhetetlen török haddal. A voluntarizmus vádja valószínűleg a költőnek valóban meglévő igen erős jellemvonásából ered, hogy elhatározásaiban, tetteiben nagy szerepet tulajdonít az akaratnak. A burzsoá irodalomtörténetírás azért juthatott erre a súlyos tévedésre, mert ismét nem számolt a kor körülményeivel, azokkal a feltételekkel, amelyek Zrínyi neveltetését meghatározták. Ismeretes, hogy a korán elhalt apa végrendelete folytán a Zrínyi-fiúk a katolikus vallás és a királyi ház iránti odaadás légkörében nevelkedtek. De a törökellenes harc tapasztalatai, azok a politikai kudarcok, amelyeknek forrása a bécsi udvar kétszínű, álnok politikája volt, erősebbeknek bizonyultak a jezsuiták módszeres, minden egyéni érdeket háttérbe szorító, csak az egyházi-királyi törekvéseket vakon kiszolgáló nevelésénél. Zrínyi nem a jezsuita iskolákban, hanem soha meg nem szűnő önképzéssel vált a XVIII. század legműveltebb magyarjává. A folytonos önképzéshez igen erős akaratra volt szüksége. Így tudott megszabadulni a belénevelt előítéletektől, válhatott a magyar nemzeti szabadságharc bajnokává.

Kétségtelen, hogy a magasztos életcélért folytatott lelkitusának mélypontjai is voltak. Teljesen megányosan, minden támasz nélkül viaskodva, a Habsburgok politikájában csalódva, a főúri intrikáktól megundorodva a felvidéki vagy velencei áttelepülés terveit is latolgatta. A lelkitusában szerencsére mégis a helytállás diadala érvényesült. A nagy elszánásban kétségtelenül jelentős szerepet játszott az akarat, a férfias önfegyelem. Hiszen Zrínyi semmit sem kapott készen, átmeneti és maradandó sikereit nagy mértékben akaratának is köszönhette. De semmi olyat nem akart, amelynek megvalósításához hiányoztak a reális feltételek. Más kérdés az, hogy ezeket a feltételeket kortársai közül egyedül ő ismerte fel.

Zrínyi a török végső legyőzésének távlati tervét a „Török áfium ellen való orvosság” c. röpiratában fejti ki a legrendszerezesebben. Rámutat a felelőtlen békehangulat, az elernyedés veszélyeire; a külföldi segítségbe vetett bizalom várható tragikus következményeire; felállítja a *győzelem vagy halál* tételét. Nemzeti összefogás szükséges, és a költő kritikai szelleme nem áltatja magát ennek belső akadályai tekintetében. A feudális főúrtól szokatlanul éles hangon irodalmunkban először ad átfogó, szisztematikus bírálatot saját osztálya életformájáról. A kérlelhetetlen, szinte a saját osztályát megtagadó bírálat tanúsítja korát meghaladó profétikus éleslátását.

Az Áfiumban Zrínyi felállítja monumentális hadseregszervező tervét, megteremti a *népből álló nemzeti hadsereg* fogalmát. A Dózsa-felkelés óta a nemesség fél a parasztság kezébe fegyvert adni. Zrínyi, a parasztjaihoz emberséges, egyszerű katonáival bajtársias viszonyban élő főúr képes felszabadulni a rendi gondolkodás korlátai alól. Tervei szerint igenis meg lehetett volna szervezni egy olyan hadsereget, amely képes lett volna döntő csapást mérni a törökre. Zrínyi éleslátása felismeri a török

hanyatlását, kortársaival azonban ezt elhíttetni nem tudja. Az önző nemesség nem is akarja meghallani a vészkiáltást. Ha saját osztályát tekintjük, igaz az a megállapítás, hogy Zrínyi nem a közösség véleményét hangoztatja, nem a nemzeti akarat kinyilvánítója. Hiába igyekszik összeegyeztetni nemzete és osztálya érdekeit. Csak a parasztságban bízhatott volna, csak a nemzet kisemmizett, Werbőczy hírhedt törvénykönyvével szolgasorsra kárhoztatott osztályánál talált volna áldozatkészségre, tevékeny hazaszeretetre. Mivel kiszorult a hatalomból, nem lehetett módja ragyogó terveinek megvalósítására. De megakadályozta ebben korai halála is. Ereje teljében tört ketté az óriás, mielőtt a nagy mű fináléját is megalkotta volna. A felemelt kard kihullt a kézről anélkül, hogy az ellenfélre halálos csapást mérhetett volna.

Egy befejezetlen mű mindig forrása lehet az igazságtalan ítéleteknek. Kora Zrínyi nagyszerű terveit megérteni nem tudta, mert nem következhetett be elméletének gyakorlati véghezvitele. Így vált élete és munkássága titkok hordozójává különösen kortársai, de még az utókor metafizikusan gondolkodó ítései előtt is. Így élhetett még a XX. század elején is Zrínyi hazaszeretéről az a képtelen vélemény, hogy benne misztikus szolgálatvágya és arisztokratikus aktivizmusa egyesült. A költő-hadvezér tollát vezérlő gyakorlatiaság ellene mond a hazaszeretetet misztifikáló törekvéseknek. Életművének legnagyobb érdeme, hogy politikai művészetet hozott létre. Műveiből történelmi levegő árad. Eposzában megelevenedik a végvári élet a diadalmas rajtaütések örömeivel, a leselkedő veszedelmek szorongásaival. Tanulságos és lelkesítő példáit nyújtja annak, ahogyan a török ellen eredményesen harcolni lehet. Zrínyi és Szulimán hadait a legvalóságosabb dunántúli és horvátországi tájakon mozgatja. A költő ennek a tájnak minden lankáját, minden ösvényét, a rajtaütések minden fortélyát ismeri, hiszen maga is a legnagyobb törökverő harcosok egyike. Ez a személyes jelenlét teremti meg művészetének bensőséges életközelségét, amely a tárgyias epikán is minduntalan átüt.

Zrínyi legnagyobb tragédiája, hogy *nem fejthette ki képességeit a haza javára*. Az ország élére sohasem kerülhetett, nem kaphatott zseniális tehetségéhez illő politikai és katonai szerepet. Zrínyi sorsa mégsem a pusztába kiáltó próféta sors. Ha korában süket fülekre is talált, fél századdal később már termékenyen hatott a függetlenségi és szabadságharcos mozgalmakra. Eszméi a haladó politikai és irodalmi törekvéseket három évszázadon át táplálták. Sajnos költői hatása kezdetben igen csekély. Műveit alig ismerik, prózai írásai kéziratban terjednek. Népi gyökerű, erőteljes nyelve nem hat, értékeit csak legutóbb méltatta illően az irodalomtudomány. A töretlen elszánású, zseniális élelátású, nemzete megmentéséért küzdő hazafi inspiráló példája azonban témát nyújt még mai irodalmunknak is. Ilyen vonatkozású hatása egyedülálló régi irodalmunk panteonjában.

Nem véletlen, hogy először Forgách Simon adja ki az Áfiumot 1705-ben II. Rákóczi Ferencnek ajánlva, az előszóban fájlván, hogy „*néhai grót Zrínyi Miklósnak, noha sokat hallották ugyan hírét, de világosságra ezen szép munka ki nem mehetett*”. A kuruc publicisztika Zrínyi prózai műveinek egyenes örököse. A Rákóczi-szabadságharc bukása után a reményt vesztett nép busongó költészete legnagyobb hőseink között emlegeti, aki „... *minden igaz hazafinak / Hajdanában reménysége, / Segedélme, dicsősége*.” Különb a szabadságharc utáni XVIII. sz. a nagy költőt és a kiváló hazafit egyaránt feledésre kárhoztatta, emléket csupán a nép istápolta. De a század végén, a felújulás beköszöntésével megkezdődött műveinek diadalútja. A felvilágosodás nagy magyar írói: Kazinczy, Csokonai és Kölcsey felismerték benne a szövetségest, a *haladó művészt és gondolkodót*. Művészi nagyságának elismertetését politikai küzdelemnek tartották. A Szigeti veszedelem szépségei buzgólkodásuk nyomán kitáruultak a műértők és irodalombarát olvasók előtt. Nagy győzelem volt ez, ha nem is eredményezhette Zrínyi költői nagyságának teljes felismerését. A magyar epika eddigi legnagyobb mestere csak e feltárás nyomán válhatott Vörösmarty és Arany tanítójává.

A felvilágosodás és reformkor Zrínyi-kultusza mégis sokkal inkább a hazafiúi példaképnek áldoz a költészetben. A haladó hagyományokat ébresztő, nemzetfelrázó

költői törekvés buzgón hivatkozik áldozatos életútjára. Biztató példája mindegyre feltűnik legnagyobb költőinknél, valahányszor mélypontra jut a haladás ügye. Kölcsey az ő nevében perlekedik nemzetével 1830-ban mert „*Nincs magasra vevő szenvedélme, / Jégkebelben fásult szívet zár.*” (Zrínyi dala). Utolsó nagy politikai versében, a Zrínyi második éneké-ben Zrínyi szelleme vitatkozik a sorssal, és esdekel nemzete megtartásáért. Az Áfium tárgyalagosságával és könyörtelen őszinteségével kér-ítéletet saját osztálya fölött: „*Taposd el a fajtát, rút szennyét nememnek! / S míg hamvokon majd átok ül, / ah tartsd meg őt, a hív anyát; teremnek / Tán jobb fiak, s védvén állják körül.*” Csüggeteg hangulatában Vörösmarty is a „vezér költő” után sóhajtozik, aki „*korán elirigylett ténye szemünknek*”, s hazafiúi fájdalomában panaszos kérdését nyögi:

*Vagy kárhozva levénk, hogy örökké visszasóhajtsunk,
S nagy példákra magyar már nagygyá lenni ne tudjon?*

(Zrínyi, 1828.)

A felvilágosodás és a reformkor Zrínyi kultusza a 48-as forradalomban tovább fejlődött. Vasvári Pál kéziratos Zrínyi életrajza a tántoríthatatlanul helytálló és az áldozatvállaló hősnek állított emléket. Petőfi 1848 augusztusában, a forradalmi válság időszakában idézte meg Zrínyit, a haladásért vívott harcra serkentő példaképet A nemzethez c. költeményében.

Már utaltunk arra, hogy a forradalom bukásával megkezdődött a Zrínyi-életmű módszeres torzítása, hamisítása. Számottevő Zrínyi-irodalom bontakozott ugyan ki az irodalomtudományban, de a kiváló részleteredmények mellett az egész életmű, főként a hősi példakép most halottá merevedett. Kivételt csupán Arany János: *Zrínyi és Tasso* c. tanulmánya jelent, amely az inspiráló művészi és emberi példának állított emléket. A Zrínyi-hagyomány a századfordulón és a XX. század elején is számos értékes részleteredményt nyújtó tanulmány forrása (Thury József: a Zrínyiász, ItK, 1894; Pethő Sándor: Zrínyi és Machiavelli, B. Sz. 1910; Király György: Zrínyi és a renaissance, Nyugat, 1920; Horváth János: Barokk ízlés irodalmunkban, Napkelet, 1924; Kardos Tibor: Zrínyi, a költő a XVII. század világában stb.).

A XIX. század második felének poshadt világában a szépirodalomnak sem témája Zrínyi hősi példaképe. Annál elevenebben inspirál a Zrínyi-hagyomány a XX. században. A fiatal Babits itáliai utazása során – Velencében reá emlékezvén – lelki rokonának, egy „másik bús magyar”-nak, „méltóbb költő”-nek és hősnek „mint senki mostan”, emlegeti (Zrínyi Velencében). Az első világháború vérgőzös hangulatában a kormány nacionalista politikáját támogató költők visszaélnek emlékével. Pl. Kozma Andor nemcsak eszmeileg torz, hanem formájában is suta költeményében (Zrínyi, a költő, 1915) a király felkent bajnokaként ábrázolja, s az „isten kegyelméből” uralkodó királyért harcoló ifjú vitézeket példájával buzdítja: „*Rajta fiúk! ... E kardnak utána! / Erre van írva Zrínyi írása: „ne bántsát a magyart!”*”

Am Juhász Gyulának a „*mély századok éjéből*” rámeredő, „*sötétben csillogó bogyószemű*” költő ugyanakkor társa a komor panaszban, a csüggedésben, mert az „*Avarba hulló hadak halmait*”, a légiók hullását csak közönybe fúló sikoly és sóhaj kíséri (Zrínyi, a költő).

A legcudarabbul a Horthy-rendszer élt vissza Zrínyi nevével irredenta propaganda használván fel azt. Kalandorháborúra kiképzett seregeket jelöltek meg nevével, a Szigeti veszedelmet hamisan műként népszerűsítették, amely a területi integristáért folytatott harcra buzdít. Ezt a hangulatot szuggerálja Harsányi Zsolt életrajzi regénye is, a Szólalj, szólalj, virrasztó!

A Zrínyi hagyomány mai irodalmunkban is fel-felöltlik. Illés Béla a felszabadító szovjet hadsereg hősi harcait ábrázoló regényének címét a Szigeti veszedelem-ből vette: Fegyvert s vitézt éneklek... Illyés Gyula eszmei tusájában, tőprengésében lelki rokonának vallja a magányos vezért, aki:

*hősöket láthat, hadakat teremthet,
kezében tollal diadalt szerezhethet,
nézve mereven a Mura vizére,
a magyarok seregtelen vezére!*

(Zrínyi, a költő)

1945-ig a szépirodalom általában sokkal pozitívabban őrzi Zrínyi emlékét, mint az irodalomtörténet. A felszabadulás után az irodalomtudományban is megkapta a legteljesebb megbecsülést. Egyénisége és életműve irodalmunk leggazdagabb hagyományai között foglal helyet. Mai életünk szerint költészete tornyosan magasodik ki régi irodalmunkból, egyike legnagyobb szerkesztőművészeinknek, stílusmestereinknek. Életművéhez méltó, árnyalt és gazdag monografikus feldolgozását Klaniczay Tibor végezte el (Zrínyi Miklós, Ak. 1954.), akinek értékelésében megszűnik mindenfajta egyoldalúság: tüzetes marxista elemzéssel mutatja ki a nagy életműben a költői és a politikai küzdelem egyensúlyát, szerves összefüggését. Ítélete szerint *Zrínyi a legnagyobb magyar eposz szerzője*, mert a haladó hagyományt a legmagasabb művészi színvonalon avatja jelenformáló erővé. Költői munkásságának világirodalmi rangot ad, hogy ő írta meg az utolsó klasszikus értékű feudális hősi eposzt, s kimerítette annak még jelenlévő lehetőségét. A keleteurópai hadviselés első nagy elméleti írójaként *hadvezéri mivoltában is világszintű rang* illeti meg. Fontos állomást jelent népünk nemzetté válásának folyamatában. Számunkra emberi és hazafiúi példakép is, mert eszménye a tevékeny hazafiság. Harmonikusan összeillő életműve és emberalakja ma is milliőkat nevel.

D E R S I T A M Á S

MIKES LAJOS ÉS A BAUMGARTEN ALAPÍTVÁNY*

A nagy ügy, amely Mikest halála előtt éveken át foglalkoztatta, izgalomban tartotta és közreműködését, mint sajtófőnökét s mint zsűritagét egyaránt igényelte: a Baumgarten-alapítvány. *Baumgarten Ferenc*, gazdag polgári család történelemmel, irodalommal, színházművészetrel foglalkozó tagja, jelentős vagyonát végrendeletileg irodalmi alapítvány céljára hagyományozta. 1927. január 18-án hunyt el, s *Babits* a *Nyugat* 1927. február 1-i számában bejelenti az eseményt, majd közli az alapítvány célját, amely az örökhagyó végakarata szerint: „Oly komoly törekvésű magyar írók hathatós támogatása, akik csakis eszményi célokat szolgálnak, és így személyes előnyök kedvéért megalkuvást nem ismervén, anyagiakban szükségét szenvednek.” Baumgarten segítsége lehetővé teszi, hogy – már Babits szavával – „mindig legyen néhány magyar író, a legkiválóbbakból, aki anyagi gond nélkül akár évekig dolgozhat egy munkán, akit nem hajt a pénzkeresés sürgős, és kegyetlen kényszere.” Ez a fogalmazás előre vetíti a későbbi viták, ellentétek árnyékát. Babits a már beérkezett, életművel rendelkező, mégis anyagi szükségét látó íróársait akarta díjazni, mások, elsősorban Mikes Lajos, a végrendelet szellemét, sőt kifejezett meghagyását követve az induló fiatalok pályakezdését szerette volna megkönnyíteni. Látjuk majd, milyen érvek ütköztek ebben a kérdésben, amely az alapítvány első felértékelésében a zsűri legkeservesebb problémája volt.

Babits cikkének megjelenésekor azonban még nem ez a gond foglalkoztatta a Baumgarten-ügyben érdekelt írókat és irodalmárokat, a *Nyugat* baráti körét. Az irodalompolitikai és személyi döntéseket megelőzve, előbb meg kellett védelmezni az örökhagyó végrendeletét, meg kellett fogalmaznia és el kellett a kultusz-kormányzat képviselőivel fogadtatni az alapítvány alapszabályát. Egyik feladat sem volt egyszerű vagy könnyű, és Mikes mind a két dologban nagy segítséget adhatott. Az egyik ellenfél Baumgarten Ferenc rokonsága volt. Ők már hivatalos nyilvánosságra

* Részlet a szerző könyvéből, amely „A rejtélyes doktor” címen, 1965 elején jelenik meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál.

hozatala előtt bejelentették: meg fogják támadni a végrendeletet. Az *Est* 1927. január 28-i számában, három nappal a Baumgarten életéről és nemes elhatározásáról közölt cikk után, megjelenik az irodalom barátait riasztó, közvéleményt, közhangulatot előkészítő figyelmeztetés: „Hírek támadtak arról, hogy a Baumgarten-család megtámadja a magyar írók javára történt végrendekezést. A végrendelet szövege még nem ismeretes. Annyit azonban már hitelesen megtudtunk, hogy Baumgarten Ferenc a végrendeletét sajátkezűleg írta és a végrendelet egyébként is megfelel a törvényes alak feltételeknek. Baumgarten Ferenc végrendeletét, amelyben vagyona egy részét a magyar írókra hagyja, évekkal ezelőtt írta. Ehhez a végrendelethez hozzátartozik azonban egy pótvégrendelet is, amelyet Baumgarten halála előtt egy héttel írt, ugyancsak sajátkezűleg, itt Budapesten. . . Ez a pótvégrendelet újra megerősíti mindenben az évekkal előbb kelt eredeti végrendeletet, s más hagyományokról is intézkedik, amelyek nem függenek össze az irodalmi alapítvánnyal. Ez a két megegyező végrendelet ékesszóló bizonyítéka annak, hogy Baumgarten Ferenc nem hirtelen támadt felbuzdulásból, vagy befolyásra hagyta vagyonának magyarországi részét a magyar írókra.”

A valószínűleg Mikes által fogalmazott közlemény a pert végső soron kilátástalanná tevő tények leszögezése után, megkísérli a nyilvánosság előtt lefegyverezni a rokonokat: „Alkalmunk nyílt ma a Baumgarten-család egyik igen előkelő tagjával beszélgetést folytatni Baumgarten Ferenc végrendeletéről. A nyilatkozat szerint nagyon valószínűtlennek látszik az, hogy a közvetlen családtagok, akik egytől-egygig dúsgazdag emberek, perrel támadják meg a nemes célú végrendeletet. Tudni kell ugyanis, hogy Baumgarten Ferenc legközelebbi rokonai, testvérei és unokafivérei egytől-egygig jótékony emberek. Komoly, nagy perről tehát szó sem lehet, az irodalmi köröknek nincs mit nyugtalankodniuk.” Ez a cikk, amelynek tartalmát Mikes az örökhagyó által kijelölt kurátorral: *Babits Mihállyal* és *dr. Basch Lóránttal* beszélte meg, nem érte el a kívánt célt. A magukat megkárosítottnak érzett örökösök nem mondtak le a végrendelet megtámadásáról, elhúnyt rokonuk emlékének meghurcolásáról. Bátorítást adott nekik a végrendelet nyilvánosságát követő sajtóvisszhang, a jobboldali politikai és irodalmi erők kibontakozó támadása. Kifogásuk először is Babitsnak szólt. Még ha az *Akadémiára* vagy a *Kistaludv Társaságra* hagyta volna a pénzt Baumgarten. Illetékes és tiszteletreméltó testületek döntöttek volna a díjak odaítéléséről, s nem egy destruktív-gyanús folyóirat kedvenceinek jutna a támogatás, hanem azoknak az igaz magyar íróknak, akik nemzeti alapon állnak. Babits nem hivatott arra, hogy a legnagyobb magyar művészeti alapítvány ügyeit csaknem teljhatalommal intézze. Ezzel a Nyugat és a vele azonosuló írói tábor meg nem érdemelt előnyökhöz jut. Ezeket a gondolatokat variálta cikkeiben a *Budapesti Hírlap*, az *Új Nemzedék* és a *Nemzeti Újság*.

Babits nevét – s ez támadóinak ugyancsak kapóra jött – ezekben a napokban más vonatkozásban is kárára forgatták a jobboldal lapjai. Határozatot hozott a budapesti tábla az Erato perben. Elrendelte, hogy a világirodalom szerelmi lirájából válogatott, 1921-ben Bécsben megjelent műfordítás kötet Magyarországon forgalomba hozott kétszáz példányát kobozzák el. A bírósági határozat nem vonta kétségbe a fordítások művészi értékét, mégis a közérkölcsebe ütköző bűncselekménynek minősítette a könyv forgalmazását. A szerzőt csak azért nem ítélték el, mert az inkriminált antológia külföldön készült. A kétszeresen támadott költőt egykori egyetemi filozófia professzora, *Alexander Bernát* védi meg. A *Pester Lloyd*-ban gúnyos-keserű hangnemben veszi célba a Babits elleni intrika értelmi szerzőit, akik vészharangot kongatva mutatnak „a szokatlan, elképzelni is szörnyű tényre, hogy valaki Magyarországon irodalmi díjak kiadását nem az Akadémiára, vagy valami irodalmi társaságra bizza, hanem Babits Mihályra. Ki az a Babits, akadémikus? Soha nem volt ott szó róla. Mégis rábizhatják, (t. i. az alapítványt) mert bizony nem hagyta cserbe meggyőződését, csak annyit ért el, hogy nem engedték gimnáziumban sem tanítani és megfosztották még a nyugdíjától is azt, akiről pedig Németországban azt írják, hogy nagy európai író.” (*Pester Lloyd*, február 3.)

Miközben a sajtó frontjain felsorakoznak a Nyugat hívei és ellenfelei, – a Baumgarten-alapítvány körüli harcok első pillanattól a Nyugat és vezető írói minősítésével függenek össze – kihirdetik hivatalosan is Baumgarten Ferenc végrendeletét. Az *Est* 1927. február 2-i száma ismerteti az okiratot. Különösen fontos, a későbbi ellentétek forrása, az örökhagyó következő mondata: „Ennek az alapítványnak létesítésénél nem a tehetség jutalmazása lebeg szemem előtt, hanem olyan komoly törekvésű – akár szépirodalom, akár a tudomány művelője – magyar írók hathatós támogatása, akik minden vallási, faji, társadalmi előítéletektől mentesek és csakis eszményi célokat szolgálnak és így személyes előnyök kedvéért megalkuvást nem ismerve, anyagiakban szükségét szenvednek.” Ez a mondat, – mintha csak Mikes fogalmazta volna – pontosan ugyanazt a célt tűzte ki, amit Az *Est*-lapok irodalmi rovata is igyekezett megközeleíteni.

A Babits iránti baráti rokonszenv érzésén kívül az alapítvány programja is hatott Mikesre, aki az örökösökkel csatázó kurátor jelöltek bizalmas tanácsadója és eredményes ügyinté-

zöje lett. Minden befolyását, diplomáciai érzékét és ügyességét latba vetette, mert a magyar irodalom érdekéről, az írók akkori helyzetét tekintve igen nagy térről volt szó. Anyagi elláttságuk alig javult a húszas évek elejének ismert viszonyaihoz képest. Írói alkotó munkából néhány legkiválóbb mester kivételével alig lehetett megélni. Az Est-lapok magas tiszteletdíjai kivételesek voltak. Mikes a fiatal költőknek egy-egy versért 20–24 pengőt, novelláért 30–40 pengőt tudott fizetni. A legmagasabb verzhonorárium – a Babitsé – 50 pengő volt. *Móricznak* cikkért, novelláért egyaránt 60–80 pengőt, *Ambrus Zoltánnak* a *Pesti Napló* egész oldalát kitöltő vasárnapi krónikáért 100 pengőt utaltak. Egyébként azonban a honoráriumok elszomorítóan alacsonyak voltak. Versért 5–6 pengőt, novelláért 10–15 pengőt fizettek az újságok és a folyóiratok. Az írók – leginkább fiatalok – alapításában induló vállalkozások pedig ingyen kéziratokat közöltek: a megjelenés volt a fizetség. A kiadói viszonyok semmivel sem vigasztalóbbak. Állami támogatás sem könnyítette az írói létfenntartás gondjait. 1926 és 1931 között a kultuszárca költségvetése irodalmi célokra évente mintegy százhuszezer pengőt, 1931-ben százezer pengőt irányzott elő, de ezt a pénzt művészileg értéktelen, primitíven didaktikus ifjúsági könyvek és adminisztrációs kiadások emésztették fel. A *Magyar Tudományos Akadémia* állami szubvenciója ezekben az években százhuszezer pengő volt, csakhogy ebből érdemleges irodalompartótlásra és támogatásra morzsák is alig jutottak. Ezzel szemben a Baumgarten alapítvány évi jövedelme mintegy 80–90 ezer pengő volt, amiből ötven-hatvan ezer pengőt fordíthattak évdíjakra és írók segélyezésére. 1930-ban például a díjazottak havi 340 pengőt kaptak, ami napi gondok nélküli, zavartalan alkotómunka lehetőségét teremtette meg.

Ilyen körülmények között érthető a Baumgarten-alapítvány rendkívüli jelentősége, s az a hatalom, amely a nyugodt alkotás lehetőségét megadó díjak, s az írók megélhetési gondjait enyhítő segélyek szétosztásáról döntő kurátorok kiváltsága lett. A jobboldali támadások féltékeny irigységet takartak. Céljuk pedig az volt, hogy megakadályozzák a végrendelet érvényesítését. Baumgarten Ferenc kapzsi rokonait biztatták: emeljenek vétőt a testamentum ellen, éljenek a jogi lehetőségekkel, tegyék az alapítvány sorsát hosszú évekre kérdésessé. Hiába jelent meg az Est-ben a család előkelőségére, nemes nagylelkűségére apelláló cikk, Baumgartenék az örökhagyó meggyalázására készültek. Az Est 1927. szeptember 2-i száma arról kénytelen hírt adni, hogy „irodalmi és jogászai körökben már hetek óta tudnak a Baumgarten hagyaték tervezett megtámadásáról. Kínosan érintett mindenkit, hogy ennek a gyönyörű alapítványnak a megvalósulását „pörös atyafiak” igyekeznek távolabbi időkre kitolni, ám most bizonyára megdöbbenést fog kelteni a kereset indokolásának súlyosan kegyelestsértő ténye: elmezavarral vádolni meg azt az embert, akit nemcsak magyar barátai és tisztelői, hanem a ma élő legkiválóbb német írók és tudósok is ritka éleseszű és melegszívű kiváló embernek tartottak, s aki családjá nevét alapítványával az emberi kultúrközösség legünnepelebb nevének sorába iktatta... Ez az alapítvány, mióta nyilvánossá lett, az egész magyar irodalom ügye. A család pörösködő tagjai voltaképpen az egész élő magyar irodalom ellen indították meg perüket és előrelátható, hogy alperesként nemcsak a perbefogott végrendeleti végrehajtókkal, hanem mindazokkal a tényezőkkel fognak szembekerülni, akik szívükön viselik a magyar nemzeti irodalom jövőjének a sorsát...”

A cikk előzményeire is érdemes pillantást vetnünk, mert Mikes szerepére. Babits és Mikes kapcsolatára jellemzők. A költő 1927. augusztus 1-i levele aggodalmas hangú. Babits hírért vette a Baumgarten fivéreket perindító szándékának, s arra kérte Mikest, vegye fontolóra, vajon nem riadnának-e vissza tervük kivitelezésétől, ha értesükre adnák, ez a lépés széleskörű sajtóvisszhangot – és nyomában járó közhangulatot – fordítana a család ellen. Bízunk abban, hogy Baumgartenék „ha nyomát látnák a hírlapban annak, hogy ilyesmi fenyegeti őket”, visszarettenének az elhatározó lépéstől, a kereset benyújtásától. „Erre – írta Babits – augusztus 26-a a határidejük. Így hát sietnie kell annak, aki befolyásolni akarja őket. Te jól tudod, mily nagy érdek volna, hogy a pör lehetőleg meg se induljon, – nem mintha annak eredményét nem tartanád előre bizonyosnak, hanem mert a pör a végrendelekre iránti kegyeletet sértené, s az írók sorsának megkönnyítését bizonytalan időre elodázná.” Mikes e levél vétele után dr. *Basch Lóránt* tanácskozott a tennivalókról. Egyetértettek abban, hogy a perindulás előtt nem volna célravezető támadólag fellépni a sajtóban.

Izgalmas várakozással telt 1927 augusztusa. A fivéreket két nappal a határidő lejárta előtt adták be a keresetet, amely a végrendeletet az elhunyt akaratgyengesége és elhatározó képességének hiánya címén támadta. Elkerülhetetlenné vált az összezsapás, s a háborúskodást Az Est-lapok hasábjain Mikes irányította. Szeptember 2-án a *Pesti Napló* is cikket közölt. Az Est pedig szeptember 3-án glosszában ismételte előző nap kifejtett, általunk is idézett álláspontját. Mint közvélemény alakító és befolyásoló tényező, sokat jelentett a Baumgarten Ferencsel haláláig irodalmi és baráti kapcsolatot tartó világhírű német írók megszólaltatása. Az Est szeptemberi száma közli *Thomas Mann*, *Heinrich Mann* és *Alfred Kerr* nyilatkozatát. „Abszurdum az a feltevés – jelenti ki *Thomas Mann* – hogy Baumgarten nem lett volna szellemileg teljesen

normális.” „Hogy irodalmi alapítványnak hagyta vagyonát, ez a szellemi élethez tanúsított feltétlen ragaszkodásban találja szükségszerű magyarázatát” – írta *Heinrich Mann*. *Alfred Kerr* is úgy véli, hogy „korlátozott cselekvőképességről nála csak az beszélhet, aki őt nem ismerte, vagy nincs tisztában a művészember pszichéjével. Sajnálattal tölt el, hogy halála után ily gyalázat érte emlékét.” Babits is a nyilvánosság elé áll véleményével: „Ha valaki szükségét látja, hogy földi hagyatékát rendezze: mire gondol elsősorban, ha nem arra, ami földi életének legfontosabb, legbensőbb ügye volt. S ez volt Baumgarten számára az irodalom. Nem kétkem, – ismétli a Mikesnek írt levélben tett kijelentést – hogy a végrendelet megtámadása az alapítvány ügyét csak ideig-óráig késlelteti, de mondanom sem kell, hogy a mai szomorú viszonyok közt ez a késés is milyen nagy vesztesége az egész magyar kultúrának.”

A jobboldal is résen áll. A Magyarország szeptember 7-i és 8-i számában a végrendeletet támadó, a pereskedő örökösök igazságát védelmező cikk jelenik meg. Milotay is megszólal, az ismert Nyugat-ellenes, demagóg frázisokat ismétli. Babitsot ismét a felforgatás vádja éri. A költő, aki mint a végrendelet egyik végrehajtója, saját személyében alperes is, Mikes útján az ország egyik legnevesebb ügyvédjét kéri fel ügye képviselésére. Ezt azonban a kiszemelt jogi szakértő nem vállalhatta, mert hivatalbeli helyettesével került volna szembe a bíróság előtt. Utóbbi, a perindító örökösök tanácsadóját e leleplezés alapján Az Est megtámadta, s érdektelenségi nyilatkozat kiadására készítette. Ez pedig a per értelmi szerzőjének meghatárlását jelentette.

A tárgyalást szeptember 17-re tűzik ki. S ugyanaznap jelenik meg Az Est-lapokban, s Berlinben, Münchenben, Prágában és Bécsben, tizenkét vezető napilapban a német írók nyilatkozata a Baumgarten alapítvány védelmében. Babits és Mikes terve végül is sikerült. A hazai és a nemzetközi közvélemény felháborodása, erkölcsi befolyása hatékonyak bizonyult. A Baumgarten fivéreik lemondtak a pereskedésről, de azt még kikötötték, hogy a hagyaték egy évi jövedelmét fizessék ki nekik.

Ezzel az egyezséggel a jogi akadályok elhárultak ugyan, ám a hivatalos körök gyanakvó bizalmatlansága nem enyhült. S ha a kultuszminisztérium hivatali apparátusán keresztül próbálták volna realizálni az alapítvány terveit, aligha sikerül áttörni a konzervatív-reakciós erők ellenállását. Mikes diplomáciai érzéke és kapcsolata lehetővé tette azonban a bürokrácia buktatóinak legalábbis részleges megkerülését. *Miklós Andor* a Dísz-téri palotában gyakran vendégül látta politikai barátait. Ezeknek a csütörtöki ebédeknek rendszeres vendége volt *Klebsberg Kunó* gróf, kultuszminiszter. Mikes is több ízben jelen volt; 1927 őszén, amikor a minisztérium illetékes osztályával már megkezdődtek a tárgyalások, élt az alkalommal és szóba hozta Klebsberg előtt az alapítvány dolgait. Sikerült is elérnie, hogy a miniszter fogadja a két kurátor-jelöltet. A kihallgatásra október 8-án kerülhetett sor. Klebsberg mintegy tíz perccig tárgyalt Babitsal. Beszélgetésüket Török Sophie feljegyzése rögzítette. Klebsberg a jobboldali lapok és a Nyugat-ellenes minisztériumi tisztviselők befolyására valló kérdést tett fel: „És minő világnézethez tartozó írókat kíván az alapítvány támogatni?” – faggatja a költőt, majd a folyóiratról érdeklődött. Ezzel valószínűleg jelezni kívánta: tisztában van a folyóirat és az alapítvány közös szellemével. Klebsberg végül, ha nem is egyértelműen és habozás nélkül, felvonta a sorompót, s ha nem is támogatta, legalább nem akadályozta Babits, Mikes és a többiek irodalompatronáló fáradozását.

Tétova, határozatlan magatartása a Baumgarten alapítvány törvényesítését késleltette. Íróasztalán feküdt az okirat, és ő még habozott, tűnődött, gondolkodott. Végül Mikes, aki talán a kurátoroknál is türelmetlenebbül várta a döntést, egy csütörtöki Dísz-téri ebédről öröndetes hírrel tért vissza a szerkesztőségbe. A miniszter megígérte aláírását. 1928. július 7-én a jóváhagyás meg is történt.

Az alapító oklevél rendelkezése szerint „az alapítvány célja a magasabb eszményeket követő magyar irodalom színvonalának emelése, magyar írók anyagi helyzetének könnyítése által... Minthogy az alapító szándéka nem a tehetség utólagos jutalmazása volt, hanem az, hogy a tehetségnek a lehetőséget eszményi célú munkák alkotására megadja, támogatásban csakis olyan írók részesíthetők, akiknél minden reménység megvan arra, hogy ezt az anyagi könnyebbéget ily művek megírására fogják felhasználni. Ekként csak oly író jöhet tekintetbe, akinek tehetsége és komoly kulturális törekvése éppúgy, mint jelleme megfelel a végrendelet által megkívánt magas igényeknek. Kizáratik minden olyan író, akinek munkássága nyilvánvalóan politikai agitáció eszköze, vagy aki csupán az irodalmi divat és könnyű érvényesülés szempontjai szerint igazodik. Minthogy az alapítvány a magyar nemzet irodalmának fejlesztését kell, hogy szolgálja, kizáratik természetesen az az író is, aki nemzetellenes tendenciát követ, úgyszintén az, akinek működése a közrendre, vagy közérkölcökre kétségtelen veszélyt jelent.”

Az alapító oklevél szövege, a Baumgarten alapítvány célját meghatározó paragrafusok, a húszas évek Nyugatjának óvatosságát, a kultuszminisztérium alapítványi ügyosztályának akadékoskodó tisztviselőivel hónapokon át folytatott viták s az elkerülhetetlen kompromisszumok nyomát egyaránt magukon viselik. A hivatal szempontjai teszik hangsúlyossá az úgynevezett

nemzetellenes tendenciát követő, s a politikai elkötelezettségüket művekben is kifejezésre juttató írók kizárását. Utóbbiakon Klebelsbergék természetesen a baloldali művészeket értették, ám ez a fogalmazás Babits elképzeléseinek is megfelel. Számára, s a tanácsadó testület többsége számára ez a fogalmazás a kurzusirodalom képviselőinek esetleges díjazása ellen szolgáltatott érveket. Az is kétségtelen viszont, hogy a magasabb eszmények, az eszményi célú munkák előterbe állítása, a közéleti tematikától elforduló irodalom arisztokratikus igényeinek hangzatosítása összhangban állt a költőkurátor esztétikai és irodalompolitikai programjával. Ebben az időben a kritikus, az esszéíró Babits a politika, a társadalom gyakorlatibb kérdéseitől való előkelő távolság-tartása hitte önmagához és minden igazi íróhoz egyedül méltónak. Ez az attitűd elsősorban az ellenforradalmi renddel szembeni ellenszenv óvatos kifejezése volt, de a baloldal felé tájékozódó irodalom, az elkötelezett művészet elé is sorompót állított. Az alapítvány csaknem két évtizedes története azt bizonyítja, hogy az oklevél megszorításai, fenntartásai nemcsak a színvonal, az önmagáért társadalmi vonatkozásai nélkül is helytálló művészi érték védelmére adtak alapot. Társadalmi és szemléletbeli elfogultságok, előítéletek is megtalálják benne az érveiket erősítő hivatkozási lehetőségeket. Már az első két esztendőben – Mikes életében – felszínre vetődnek bizonyos ellentmondások, amelyek végig kísérik az alapítvány történetét. Később, a harmincas évek során ezek adnak okot a tevékenysége összehatását tekintve elismerést érdemlő kuratórium egyes döntéseinek baloldali támadására. Ekkor már az ellenfelek, a vitapartnerek csak kívülről jelentkezhetnek. A benfentesek között senki sincs, aki vállalná a Babits-sal is polemizáló, önálló nézeteket képviselő Mikes szerepét.

A minisztériumi emberek nem hiába tiltakoztak Mikes tanácsadó testületi tagsága ellen. Jól sejtették, hogy ebben a testületben Az Est-lapok irodalmi rovatvezetője képviseli majd legkövetkeztesebben a haladó irodalom érdekeit. Babits jellemére, Mikes iránti barátsága, konok harcosságára volt szükség, hogy leszerelhesék az ellenkezéseket. Babitsra is, Mikesre is jellemző, ami történt. Amikor a leendő kurátorok a tanácsadó testület kiszemelt tagjait az egyik minisztériumi tanácskozáson megnevezték, nem volt ellenvetés. Később azonban az irodalmi ügyosztály óvást emelt Mikes részvétele ellen, mondván, hogy ő szocialista. Gondolkodása, magatartása azt bizonyítja, hogy nem változott, korábbi kapcsolatait és rokonszenveit változatlanul fenntartja. Erre a lényegét tekintve jogos kifogásra Basch Lóránt írásban válaszolt. Kéziratát Babits a következő részlettel egészítette ki: „Dr. Mikes Lajos választásával elismerésünket kívántuk kifejezésre hozni a fiatal magyar írói tehetségek földerítése körül éveken át kifejtett eredményes fáradozásainak. A fiatal írói generációból sokan vannak, akiket Mikes Lajos fedezett fel és helyezett el szerkesztőségeinkben, könyvkiadó cégek irodalmi szakosztályán és támogatott saját maga is minden rendelkezésre álló eszközzel. E szinte apostoli működése az eleven és fiatal irodalommal oly kapcsolatokat szerzett számára, hogy támogatását minden intézmény számára, mely az eleven és fiatal irodalom fejlesztését célozza, nélkülözhetetlennek kell tartanunk.” A memorandum a továbbiakban a kegyes ferdítés módszerével is él, hogy megvédje Mikes tanácsadó testületi tagságát. „Az az észrevétel – közlik a kurátorok a minisztériummal – hogy a kommun alatt a Nemzeti Színházban előadták a *Bankett után* c. darabját, semmiesetre sem hozható fel öelle. Ezt a színdarabot Mikes a kilencvenes években írta és abban a kiegyezés utáni politikai állapotokat jellemezte... Azt alapítólevél végleges szövegének megállapítását megelőző tárgyalásokon közöltük az ügyosztályok képviselőivel azokat a szakfőnököket, akiket a tanácsadó testületbe beválasztani kívánnánk és közöltük Mikes Lajos nevét is. Ez alkalommal észrevétel nem hangzott el vele szemben és minthogy őt az említett értekezleten nyert felhatalmazás alapján az irodalmi tanácsadó testületben való részvételre kértük fel, és ő közreműködését megígérte, e választáson saját hatáskörünkben változtatni nem tudunk.” Babits kiállításának az lett az eredménye, hogy a kultuszminisztérium levette az ügyet a napirendről. Adminisztratív intézkedésre nem került sor, és Mikeset a kurátorok 1928. szeptember 12-i keltezésű levelében arról értesítették, hogy az alapítványi tanács határozatának értelmében az alapítvány november 1-én lép életbe. Ugyanez a levél megerősíti tanácsadó testületi tagságát.

A Baumgarten alapítvány díjait és segélyeit első ízben az örökhatározó halálának évfordulóján, 1929. január 18-án osztották. Évdíjat *Elek Artur*, *Erdélyi József*, *Juhász Gyula*, *Kárpáti Aurél*, *Osvát Ernő*, *Schöpfli Aladár*, *Szini Gyula*, *Tamási Áron*, *Tersánszky J. Jenő* és *Farkas Zoltán* kapott. Mikes már ekkor túlzottan találta az idősebb írók arányát, de elfogadta Babits érveit. Részben a díjazottak nehéz anyagi helyzete, méginkább az a gondolat győzhette meg, hogy az első évben jutalmazott írók lehetőség szerint reprezentálják a művészi és szellemi törekvéseket, amelyeknek támogatására Baumgarten Ferenc a vagyont hagyta. A Nyugat vezető kritikusaik díjazása negyedszázados küzdelmük elismerése volt. *Osvát Ernő* is egész élete munkájával érdemelte ki a figyelmet, az erkölcsi és anyagi megbecsülést. Ez ellen, valamint *Elek Artur* és *Juhász Gyula* személye ellen Mikesnek sem lehetett – nem is volt – kifogása. Tény azonban, hogy a nyolc díjazott közül mindössze három volt fiatal író.

A következő esztendő döntéseit megelőző tanácsadói testületi viták a fiatalok, a még nem igazolt, de ígéretes, várakozásra pályakezdő műveikkel feljogosító tehetségek díjazása körül robbantak ki. Szó volt ismét az arányokról is; Mikes lemondásának, a tanácsadó testületből való kiválásának közvetlen oka azonban más volt. A fiatalok védelmében Baumgarten Ferenc végakarátára és az alapító okirat 4. paragrafusára hivatkozhatott. Ő is azt szerette volna, ha a tehetségek utólagos jutalmazása, életművek elismerése helyett azok az ifjú költők, elbeszélők, regényírók kapnának támogatást, akik még csak ezután igazolhatják irodalomtörténeti szerepüket. Ugy vélte: az egy évi gondtalan munka éppen arra való, azt segíti elő, hogy ezek a jövőt jelentő tehetségek a kenyérgond költöttségei, gátlásai nélkül, szabadon kibontakozhassanak. Babits is tudta ezt, de kötelességének érezte, hogy harcostársain, a Nyugat első nemzedékéhez tartozó, súlyos gondokkal küszködő író-barátain segítsen. Később maga tárta fel döntéseinek rugóit. Az 1933-as Baumgarten-díj kiosztásakor mondott ünnepi beszédében visszatekintett: „Első éveink zomorú időbe estek: szellem és irodalom Kazinczy óta nem küzdött annyi részvétlenséggel mint napjainkban, s a magyar író gyakran az inség gyilkos hullámaiban fuldoklott, vagy közönség s kiadó kegyének efemer szalmaszájai után kényszerült kapkodni. Ily körülmények közt az alapítvány működésébe bizonyítással jóval nagyobb nyomtatékot nyert az emberbaráti és karitatív szempont, mint azt az alapító eleve gondolhatta volna.” (Babits Archivum – Széchenyi Könyvtár).

Az ellentét 1929 végén vált akuttá. Miután Mikes javaslatát visszautasították, bejelentette lemondását. *Ambrus Zoltán*hoz, a tanácsadó testület elnökéhez intézett levelében közli, hogy a továbbiakban „nem hajlandó az ideai döntésekért még formailag sem viselni a felelősséget.” A Pesti Napló december 25-i száma közli Mikes nyilatkozatát. Ebben részletesen kifejti álláspontját: „Lemondásomnak nagyon egyszerű az oka. Másfél esztendő alatt, mióta a Baumgarten-alapítvány életbe lépett és szervezete működik, kiderült, hogy én, aki a kurátorok meghívása alapján vállaltam az irodalmi tanácsadó testület tagságát, merőben másképpen értelmezem az alapító végrendeletének intencióit, mint az irodalmi tanács többsége és a két kurátor. Minthogy ezt megállapítottam, le kellett vonnom a konzekvenciákat és szabaddá kellett tennem tagsági helyemet olyan utód számára, akinek felfogása egyezik a döntő tényezők többségének felfogásával. Nem konkrét döntések miatt mondtam le tehát, hanem elvi alapon, mert hiába próbáltam meg elvi felfogásomat érvényesíteni másfél év alatt, ezúttal immár másodízben. Azt hiszem mind a két felfogás tiszteltetreméltó. S minthogy az én álláspontom elszigetelt maradt, nekem kellett levonnom a konzekvenciát a teljes harmónia kedvéért, mert azt igazán nem kívánhatja senki tőlem, hogy akár csak formailag is viseljem a felelősséget a nyilvánosság előtt oly döntésekért, amelyek bár szintén elvi álláspontból folynak, az én felfogással szemben állnak. A szembenálló két elvi felfogásról és a konkrét döntésekről egyelőre nem nyilatkozhatom, mert a tanácskozások titkosak.”

Az ellentétek igazi oka csak napok múlva kerül nyilvánosságra: az *Esti Kurir* 1930. január 4-i számában cikk jelent meg a Baumgarten alapítvány várható díjazottairól. Mikes visszavonulásával kapcsolatban a lap közli, hogy a tanácsadó testület elvetette javaslatát, amely *Révész Bélának* és *Fodor Józsefnek* is helyet kívánt juttatni az új Baumgarten díjasok sorában. Az említett beadvány, a hagyatéék egyik legérdekesebb darabja megérdemli figyelmünket. Mikes irodalompolitikájának, ízlésének és nézeteinek ez a csaknem hatoldalal feljegyzés az utolsó, írásban ránkmaradt dokumentum. Bevezetőben megemlíti, hogy *Fodor József*et már az 1928. évi Baumgarten-díjra is ajánlotta. Ez azonban eredménytelen volt, s talán azért, mert akkor elmulasztotta ajánlásának részletes indoklását. Most ezt is megteszi. Felidézi Fodor jelentkezésének, felfedezésének, pályakezdésének körülményeit. Hivatkozik a *Lihegő erdő* című kötetről írt kritikájára, majd a fiatal költő nehéz helyzetének okait vizsgálva megállapítja: „A verskötetnek csak igen szűk körben volt sikere. Hiszen kortársaim magukról tudhatják, hogy legnagyobb részük Fodor Józsefnek a nevét sem ismerte, mikor tavaly ajánlottam. Ez az elszigeteltség – költőről lévén szó – érthető a mi viszonyaink közepette. Még Adyt is csak egy kis társaság méltányolta hosszú éveken át, holott ő más időkben jelentkezett, amikor elképzelhető volt még irodalmi harc is, egy-egy verskötet körül. Fodor József nagy talentumát bizonyítja az is előttem, hogy verskötetét nem fogadta siker és népszerűség. A napilapok, amelyek egymással versengenek és nem is irodalmi fórumok, az Est házi költőjének tekintették Fodort és ezért alig vettek tudomást róla. Kritikai és szépirodalmi lapjaink nem voltak, hiszen még ma is alig vannak, és ha vannak, inkább politikai irányzatok képviselői az irodalomban is. Az Ady halála óta sorvadó Nyugat mereven elzárkózott éppen a két legtehetségesebb fiatal költő, Fodor József és Szabó Lőrinc költészete elől, s Fodor József verskötetének még a megjelenéséről sem vett tudomást. Tóth Árpád akart ugyan írni Fodor kötetéről a Nyugatba s irodalmi hagyatékában meg is találta igen érdekes és értékes jegyzeteit készülő tanulmányához, de Tóth Árpád meghalt s a tanulmány befejezetlen maradt. Végül Fodor József kortársai, a vele együtt jelentkezett fiatal talentumok, akik elismerték csaknem kivétel nélkül maguk között Fodort a leg-

különbnek, véleményüknek nem adhattak kellő súllyal kifejezést, mert nem volt megfelelő orgánusuk, ahol szóhoz juthattak volna, s Fodorral együtt maguk is a legnagyobb nyomorúságban vergődtek. Fodor József lelkierejét a teljes szellemi és anyagi sikertelenség kezdte felőrölni. Kötete megjelenése (1927) óta csak nagy ritkán írt, épp úgy, mint Szabó Lőrinc, s amit írt, azt sem adta ki, mert nem volt hol kiadnia... A Baumgarten-alapítvány nemes alapítója bizonyára oly tehetségek támogatására gondolt, akik komoly törekvéseikhez hűek maradnak a nyomorúságban is, s akiktől elvárható, hogy az alap támogatása révén tovább tudják folytatni alkotó munkájukat, ha azt nem is fogadják rögtön elismerés és népszerűség... Fodor József teljesen képtelen a napi újságíró munkára, ő csak verseket írt és azt is csak akkor, ha úgyszólván kibuggyan belőle, verseit viszont nem tudja értékesíteni, és csak fordítási munkából tudna megélni, amde hosszú hónapok óta a magyar kiadóknál fordítási munkák sincsenek...”

Ezután a szokástól eltérő módon személyes érvekkel fordul a kurátorokhoz. *Basch Lórántot* arra kéri, győződjék meg Fodor ideális törekvéséről, s ne feledje, hogy nem kritikus, nem is író, hanem „publikum, még pedig a publikumnak ahhoz a mérhetetlenül nagyobb részéhez tartozik, ha azt nem is fogadják csak elkésve érti meg és ismeri el.” A beadvány esztétikai és elvi tekintetben legfontosabb része a személyesen Babitshoz intézett érvelés: „A másik kurátor urat, Babits Mihályt, a költőt, – írta Mikes – akinek én magam is egyik legőszintébb híve vagyok, ha Fodor költészete nem ragadja meg őt úgy, mint engemet, legyen szabad szerető gyöngédséggel arra figyelmeztetnem, hogy a költő szintén nem kritikus, első sorban nem kritikus az olyan költővel szemben, akinek költészete a mai fiatalok között az egyetlen, amelynek semmi kapcsolata nincsen Babits Mihály költészetével. Babits Mihály Arany János költői utódja irodalmunkban, Fodor József viszont Petőfi utódja, Vajda Jánoson és Adyn keresztül s ennek a két költői iránynak nincs egymással semmiféle belső kapcsolata. Petőfi, Vajda, Ady és Fodor költészetében a romantikus féltelenség, a szenvedély, a fantázia és a víziós erő dominál, Arany János költészetében pedig az epikus hajlandóság és az ebből folyó nyugodt szemlélődés, a klasszicizáló kedv és eklekticizmus, a szentimentális érzelmesség és az okoskodó tépelődés, ami mind merőben elütő jellegzetesség az előbbiektől. Ennek a két iránynak a képviselői csodálhatják vagy lekicsinyelhetik egymást, ami rendesen a baráti kapcsolatunk múlik, de soha nem képesek megérteni egymást, mert merőben idegenek egymástól. Nagy önmegtartóztatásra kérem tehát baráti gyöngédséggel a költő kurátor urat, amikor arra kérem, hogy egy számára idegen költészet képviselőjének a tehetségét és munkásságát támogassa a tőle függő egyik Baumgarten-díjjal, és hallgasson a nem költő kritikus véleményére, aki egyforma megértéssel tudja élvezni és megbecsülni mind a két iránynak a képviselőit.”

A memorandum Mikes irodalomról, költészetről vallott felfogásának néhány fontos vonását teszi megközelíthetővé. Amit az irodalmi viszonyokról, a fiatal művészek helyzetéről ír, – akárcsak Babits idézett, visszautaló emlékezése – arra mutat, hogy a húszas évek végén a helyzet alig volt jobb Az Est-lapok irodalmi rovatának megindítása előtti és körüli állapotoknál. Nincsenek irodalmi orgánusok, az újságok és a megjelenő folyóiratok nem a művészi érték védelmét és szolgálatát tekintik elsőrendű feladatuknak. Jellemző a helyzetre az Adyra és korára utaló összehasonlítás is. Annak idején – alapítja meg Mikes keserű-lemondón – elképzelhető volt még az irodalmi harc versek és verseskönyvek körül. A háború óta a líra alig válhat világnézetek, izléskonceptiók ütközőpontjává, mert erre – a szabad szólás, a belső kontroll gátlásai nélkül zajló véleménycsere nélkülözhetetlen légköre híján – nincs többé lehetőség. Persze az érdeklődés is hiányzik. Fodor költészetének visszhangtalansága, az irodalomban üzleti érdekeket kereső újságok vetélkedése, a folyóiratok hiányos fogékonysága közepette csaknem természetes.

Csalódást jelent viszont Mikes – és sok más irodalombarát – számára a Nyugat magatartása. A folyóirat Ady halála utáni életét, nehéz körviszonyok közé illeszkedő tevékenységét hanyatló folyamatnak ítéli meg. Ugyanaz a véleménye, mint az immár patinás, nagy múltú visszatekintő orgánussal elégedetlenkedő ifjú generációnak. Az ő nevükben emel szót, amikor *Fodor József* és *Szabó Lőrinc* mellőzését kifogásolja. Ez a bizalmas jellegű, szűk körnek szánt feljegyzés sok mindent elárul Mikes és Osvát ellentétének háttéréről. Az Est-lapok irodalmi szerkesztőjének szelekciós elveiről, s arról is, miért vállalta a *Pandora* című folyóirat megindításának komoly anyagi terheit. A *Szabó Lőrinc* szerkesztésében induló, 1927-ben megjelenő *Pandora* a Nyugat ellenlábasa kívánt lenni. Munkatársait a világnézeti és művészeti lázadás hozta össze egy táborba, s a közös zászlót Mikes segítette a magasba tartani. De ez a folyóirat a fenntartás nehézségei miatt hamar megszűnt, s Az Est-lapoknál is évről-évre nehezebb lett az irodalmi rovatvezető helyzete. A nagy inflációs jövedelmek, a tőzsdéi nyereségek ideje elmúlt; Miklós Andor ekkor már szűkmarkú mecénásnak bizonyult. Újra és újra lecsipett az írók-költők honorálására szánt összegből. Ez a rovatzsugorító tendencia végül arra kényszerítette Mikeset, hogy, lemondjon. 1929 tavaszán átadta a rovatot Mikes belső ellenfelének, *Földi Mihálynak*. A Baumgarten-alapítvány 1930. évi díjainak megjelenése körül kiobbant vita idején

már csak az olvasószervezői munkakör köti Az Est-hez. Fodor sem töltheti be többé az irodalmi titkár posztját; csak mint napi rutinmunkát végző, hajsztolt újságíró maradhatna a lapnál, s ezt a költő nem tudja vállalni. Mikes anyagi támogatásával tanulmányútra indul, s hosszabb ideig Berlinben él.

Igen figyelemre méltó a tanácsadó testület elé terjesztett ajánlás Babitssal polemizáló része, amelyben az irodalomtörténész hatásos érvelése cáfolja a Mikes tájékozatlanságáról, ösztönösségéről terjesztett felfogást. Az a biztos ítélet, amellyel a XIX. századi és XX. századi líra összefüggéseit, s ezen belül két – csendes rivalizáló – párhuzamos vonalat megrajzolta, világos koncepcióra enged következtetni. Egész pályafutása, irodalmi és politikai nézetei, a szellemi fejlődését kialakító hatások egyirányú tendenciája állítja Mikest a forradalmi líra fejlődési vonala mellé. Petőfi és Ady híveként, irányzatuk folytatóját üdvözölve kéri Fodor József számára a Baumgarten-díjat. Az sem közömbös, hogyan jellemzi az Arany és Babits nevével jelzett, klasszicizáló, szemléldőnek, tépelődőnek nevezett irányzat szíve szerinti ellenlbasát. Miért látja Adyt Petőfi méltó utódjának? Az összefüggés lényegét, amelyre több mint húsz évvel ezelőtt, már kaposvári előadásában rámutatott, – ezúttal nem fejtheti ki. Számolnia kell a tanácsadó testület jegyzőkönyveit figyelemmel kíséző minisztériumi urak gyanakvásával, társai félénk óvatosságával, illetve eltérő véleményével. A két költő magyarság-lirájának közös attitűdjéről, népforradalmat hívó és igenlő szenvedélyük testvériségéről nem írhatt, nem is beszélhetett. Ehelyett csak stílusjegyekre utalt, a fantázia és a vízió szerepére hívhatta fel a kurátorok figyelmét. Ezek az elemek, csakúgy, mint a harmadik közös vonásként említett romantikus féktelenség, annyira távolos, egymáshoz még csak nem is hasonlítható kifejezési formákban jelentkeznek Petőfi és Ady költészetében, hogy nem érezzük vitathatónak: ezek a fogalmak jelen esetben a ki nem mondható forradalmi karakter színimái. Megerősíti ezt a jogos feltevést mindaz, amit Az Est Mikes közvetlen, személyes irányításával s olykor tollával is Ady és Petőfi költészetének, emberi nagyságának védelmében a hivatalos kultúrpolitika és politika szemébe vág. Kimondatlanul Babitssal és a Nyugattal is folyik a vita. Hiszen az Ady nevével összeforrt folyóirat a húszas években a nagy halott művészi újításaira korlátozza a szolidaritás vállalását. Ady forradalmi igazságait nem veszi védelmébe, sőt az ellenforradalmi szellemiség nyomásának engedve megkísérli szétválasztani az összetartozót és egymást meghatározót: az Ady líra esztétikai értékét és plebejus, humanista demokratizmusát. Ehhez a leszűkítő, Adyt csak félig vállaló, részben bizony el is vető koncepcióhoz mérve, az összehasonlító viszonyításban tűnik ki Mikes Adyért vívott harcának magas eszmei színvonala, a Horthy-rendszerben – polgári keretek között – egyedülálló, csak a Móricz Zsigmonddal egybevethető harcolása. Fodort, akinek jelentőségét némileg eltúlozta, lirájának tendenciáját tekintve jogosan állította a Petőfi-Ady vonal folytatásába. Ebben az utalásban is 1929-ben kimondhatatlan érvek, pártfogó és pártfogolt érdekében egyaránt elhallgatni való gondolatok feszültek. Az összefüggések ismeretében azonban nyilvánvaló: ajánlásának és Fodor József iránti nagyrabecsülésének legfontosabb oka a Lihegő erdő fojtott, ám ki-kirobbanó, költői jelképek és párhuzamok sejtelmes közegén is átperázsló forradalmi indulata lehetett.

Mikes beadványa ezután a fiatalok mellőzését kifogásolja. Újra hangsúlyozza, hogy „az alapítvány nemes adományozója nem szánta évdíjait nyugdíjaknak, kitüntetésül már elismert érdemekért, hanem inkább szánta támogatásnak el nem ismert érdemekért, a jövő reményében. Nem lehetnek az évdíjak betegek gyógyítására vagy haldoklók támogatására szánt díjak sem, akármilyen tehetségekről van is szó. Ilyen célokra szolgálnak az alap segélyei. Célja az, hogy lehetővé tegyék elsősorban olyan tehetségek munkáját, akik éppen azért nem tudnak dolgozni, mert végzett munkájuknak nincs még sikere, akiktől azonban elvárható, hogy munkásságuk előbb-utóbb sikert fog aratni, ha anyagi helyzetük le nem töri, vagy céljaik és törekvéseik elárulására nem kényszeríti őket. Minél több ismeretlen név szerepel a Baumgarten-alapítvány évdíjasai között, annál több a reménység arra, hogy az alapító intenciója érvényesül, ha a kurátor urak jól választották meg az évdíjasokat. Éppen ezért bátorodom kimondani azt a véleményemet is, hogy a tavalyi évdíjasok közül csak Erdélyi József és Tersánszky Jenő évdíjának a meghosszabbítását ajánlhatom a kurátor uraknak.” Mikes javaslatát nem fogadják el: Juhász Gyula és Elek Artur évdíját is meghosszabbítják, Erdélyit viszont nem. A memorandum utolsó bekezdése sem éri el célját. Mikes ebben évdíjra ajánlja „Révész Bélát, akinek anyagi helyzete egy év óta igen válságosra fordult, s aki hosszú munkásságával bizonyosságot tett arról, hogy meg nem alkuvó talentum, aki irodalmi eszközökkel a proletárokért harcol. Révész Béla munkaerejének javában van, minden sora, amit leír, szervesen beleilleszkedik élete ideális programjába, s tőle még sok értékes alkotás várható, ha az anyagi gondok meg nem bénítják munkacerejét.” Révész Béla is csak 1931-ben, Mikes halála után kapott Baumgarten-díjat.

Mikes és Babits szakítását az Új Nemzedék megpróbálja az alapítvány ellen hangulatot szító kampányban érvként felhasználni. Lemondását a kuratórium diktatórikus irányító módszerével indokolják, az 1929. évi díjak szétosztását, a kuratórium részrehajlását is élesen megbírál-

ják. A kuratórium az Új Nemzedék szerint nem tudta túltenni magát a Nyugat körül csoportosult írói tábor szempontjain, „s olyanoknak adott díjat, akik egész írói munkásságukkal eddigelé a baloldalt szolgálták... Mindenki azt hitte, hogy az első és nagy visszatetszést keltő ítélkezés után ez idén a Baumgarten-díjat méltányosabban és a kettőszakadt irodalom áthidalási elvének megfelelően osztják ki. Sajnos, a keringő hírek szerint az idei díjkiosztás sem lesz jobb, mint a múlt évi.”

Ez a tendenciája a kormányajtó és a jobboldal általános visszhangjának. Az Új Nemzedék cikkét azért idézzük, mert ebben lát napvilágot a denuncáló rosszindulat bajkeverése, amely Pap Károly ügyében játszik fontos szerepet, mint Mikes álláspontjait és magatartását magyarázó mozzanat. Ez az ügy a félreértés zavarával homályosítja el a huszadik század magyar irodalmi életének egyik legkorrektebb, feddhetetlen jellemű egyéniségét, s ha minden mozzanatában ma már nem is rekonstruálható, a dokumentumok és kortársi emlékek alapján cáfolni lehet – s kell is cáfolni – a képtelen beállítást, amely Mikes Lajosban egy kommunista múltja miatt meghurcolt író díjazásának megakadályozóját állítja az utókor elé. *Pap Károlyné* írja a következőket: „Házasságuk óta ez volt Kari munkásságának legbékésebb ideje. Azután jött a közismert Baumgarten-díj tragédia. Férjemet negyedórával a díj kiosztása előtt – a délutáni lapok már közölték a díjazottak névsorát, életrajzát, fényképét – törölték a névsorból.” A történetek okát az emlékezés, Pap Károly szavaiként a következőkben foglalja össze: „Tegnap délután felkeresett egy íróbarátom, a nevét még neked sem mondom meg, maradjon örök titok, ahogy kérte, és elmondotta részletesen: Mikes bácsi, igen, képzeld, Mikes bácsi! a Baumgarten-díj kiosztásánál annyira ellenem volt, hogy a bizottság többi tagja nem győzött csodálkozni. Még valami jelentést is felolvasott, azt a bizonyos feljelentést, a kommunista tisztségemről, amely miatt töröltek a díjazottak sorából. A bizottság óriási felháborodással fogadta Mikes bejelentését, és Babits, akiről mindig azt hittük, hogy nem szível, egészen kikelt magából, és odakiáltotta Mikesnek, hogy a végsőkéig fog harcolni a rehabilitációmért!... Nem hagyott nyugton a dolog. Most már köpök az egész Baumgarten-díjra, engem az egészből Mikes bácsi érdekelt. Ezért voltam nála.” Mikes Lajos a Bors utcai lakására látogató Pap Károly előtt Pap Károlyné emlékeinek tükrében bűnbánó ludasként mutatkozott: „– Drága Pap úr – mondta – én nem magát árultam el, hanem magamat. Eleinte nem gondoltam senki másra, csakis az én jelöltemre, F. J.-re. Mindenki egyhangúan lehurrogott. Rettenetesen megharagudtam az egész társaságra. Hát mi vagyok én, ki vagyok én? Nem én táplálom az egész ifjú magyar irodalmat? Nem nekem kell napról napra megküzdennem Miklós Andorral magukért? S most azt, aki nekem a legkedvesebb volt, egyszerűen lehurrogják? Hát az én ítéletem semmi nekik? Hát senki, semmi vagyok én? És vérbe borult szemmel nézem a listát. Ezen senki meg nem támadható. Talán csak az egyetlen Pap Károly... kommunista volt; s ha ez kitűdodik, az egész bizottságnak kellemetlensége lehet belőle. Még javukra is lehetek ezzel. Maga pedig, Pap úr, a maga felesége mellett nyugodtan dolgozott eddig is, ezután is, s különben is maga a legmegszállottabb az írók között, minek magának pénz? Talán, hogy villát vegyen rajta? Vagy külföldi útra menjen? Hiszen még akkor sem mentek, mikor Basch Lóránt a maga zsebéből küldte magukat Maria-Zellbe. Haha! Máriabesnyőre mentek Maria-Zell helyett! Ez is eszembe jutott hamarjában. Jó lesz neki, gondoltam magamban, a segély is a díj helyett.” Majd később: „– Fiam – mondta szinte sírva – magam sem tudom, mi az igazság. Ez óta az eset óta én magam előtt vagyok a legnagyobb rejtély. Egyszerűen nem tudom, mi vitt rá. Talán mégiscsak a hiúság? Nem tudom. Nem tudom, egyszerűen nem tudom...” (Pap Károlyné, *Bűnbánat* 300–303. o.)

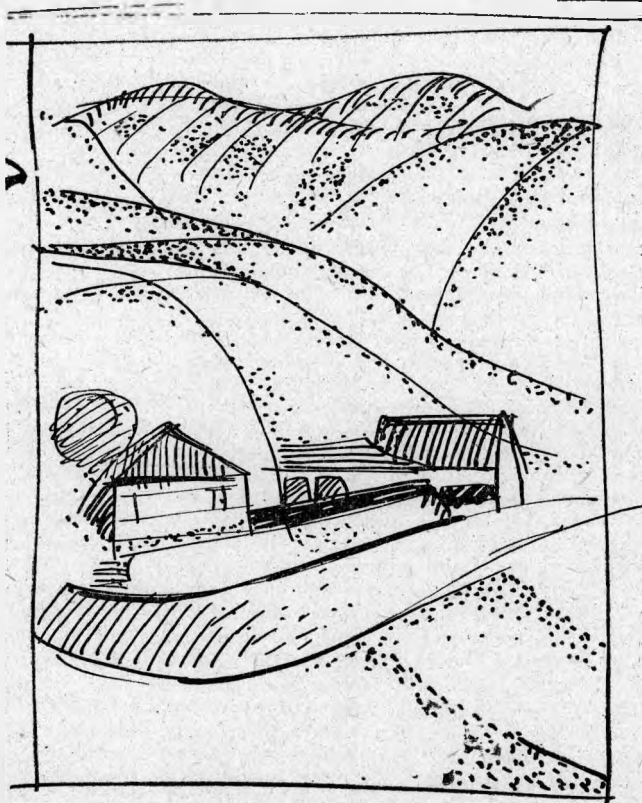
A tények számbavétele előtt helyesnek látszik e fiktív leírás gyengéire rámutatnunk. Eltettük, hogy 1929 tavaszán *Földi Mihály* vette át Az Est-lapok irodalmi rovatának vezetését. Mikes ettől fogva nem foglalkozott a lapnál írókkal, kéziratokkal. Ennélfogva nem hivatkozhatott 1930 januárjában, jelenidejű kijelentésben az ifjú magyar irodalom táplálására, a főszerkesztővel vívott harcokra: irodalmi rovatvezetői munkájára. Az a mondat sem állja az alaposabb kritikát, amelyben pillanatnyi ötletként hozza szóba a *Pap Károlynak* juttatandó segélyt, mint kárpótlást. Mikes ugyanis még a Baumgarten-alapítvánnyal való szakítása, lemondása előtt, a tanácsadó testület tagjaihoz intézett beadványban a segélyezésre javasoltak között említi Pap Károlyt: „Nagyobb segélyre ajánlom továbbá a fiatalok közül Pap Károlyt, – írta – aki álmodozó, forrongó írói talentum és egy pár szép, hosszabb novellájával feltűnést és jogos várakozást keltett.” Ez a véleménye – e dokumentum szerint – már 1929. december 7-én. A Mikesnek tulajdonított szavak tehát nem győznek meg hitelességükről. Tényekkel cáfolható mozzanatok mellett az egész szituáció, a szerkesztőnek tulajdonított érzelmes-zavaros érvelés kihívja ellenkezésünket. A fenntartásokat erősíti az a körülmény, hogy Pap Károlyné *Két szerkesztő* című idézett írása először a *Dunántúli*ban jelent meg, nem sokkal azután, hogy Basch Lóránt ugyanabban a folyóiratban részletesen tárgyalta a Pap Károly ügyet. Basch a tények alapján, szigorú tárgyilagossággal idézi fel az eseményeket.

Emlékezete szerint a felmerült ellentétek, a fiatal írók mellőzése, ajánlásának figyelmen kívül hagyása miatt Mikes már 1928-ben le akart mondani, ám ekkor Babits és Ambrus Zoltán szavára ezt még nem tette meg. Pap Károly jutalmazásáról is érdekes részletekkel szolgál. Papot a tanácsadói testület elnöke, Ambrus Zoltán ajánlotta évdíjra. Ennek igen nagy jelentősége volt, mert Ambrus, elnökségének négy esztendeje alatt soha senkit nem javasolt. Babits az ajánlással egyetértett, dr. Basch Lóránt is Pap Károly mellett állt. Amikor a tanácsadói testület 1929. december 23-án tartott ülésén a kurátorok bejelentették, kiket szándékoznak évdíjjal kitüntetni, Pap Károlyt is megnevezték. Mikes már az ülés alatt megírta lemondó levelét. Eljutatta az elnöklő Ambrus Zoltánhoz és távozott. „Mi úgy fogtuk fel – írja dr. Basch –, hogy jelöltjének mellőzése készítette erre, noha bejelentettük, hogy egy fiatal költők részére fenntartott hely betöltéséről még nem döntöttünk.” Ez a fenntartott hely azonban a történetek után semmiképpen nem nyugtathatta meg Mikeset. Ő már a vitából, beadványa visszhangjából teljes bizonyossággal megállapíthatta, hogy jelöltjét, Fodor Józsefet, másodszor is mellőzték. Egy fiatal költő helyének betöltetlenül hagyása még bosszanthatta is. Joggal látott ebben a lépésben óvatosságot, nyugtató taktikázást. Azért kell ezt félreérthetetlenül kimondani, mer a Pap Károly visszavont díja körül támadt kódós legendának egyik forrása éppen az a feltevés, amely Mikes lemondásának okát a Mikhály történetek díjazásában véli megtalálni. Mintha a kurátorok csak egyetlen nevet említettek volna, s nem hetet, amiből kiderült, hogy az elvi viták eredménytelenek maradtak, nem vitték közelebb a kurátorok szempontjait Baumgarten Ferenc végrendeletének intencióihoz. Mikeset nem Pap Károly díjazása bosszantotta, hanem érvekkel megerősített álláspontjának teljes negligálása; Fodor és Révész Béla nem szerepelt a díjazottak között, ellenben megütköztek Tóthás Gvula és Elek Artur évdíját, ami ellen Mikes tiltakozott, mert ebben is a fiatalok mellőzését látta. Ezért és nem Pap Károly elismerése miatt határozta el kiválását az alapítvány tanácsadói testületéből. Pap Károly féltése, a Baumgarten-alapítvány éles jobboldali támadásoknak kitett autonómiájáért érzett aggodalom vezette Babitshoz is, akit figyelmeztetett: Pap Károly, mint volt vöröskatoná, 1919 után börtönben is volt, ha Papot díjazzák – jó ürügy lesz az alapítvány ellenségeinek, akik amúgyis elég sokat kellemetlenkednek s akadályozzák a tanácsadói testület és a kurátorok zavartalan munkáját. „Néhány nap múlva – közli dr. Basch – egy napilap, névtelen levélre hivatkozva felhívta a kultuszminiszter figyelmét, hogy a Baumgarten-alapítvány díjat akar adni egy, a kommunista alatti magatartásáért elítélt fiatal írónak. (Az esetről érzöm Babits sajátkezü feljegyzését egy napvilágot nem látott interjú alakjában.)” Babits ebben a később visszavont nyilatkozatban, tőle szokatlan indulatossággal Mikeset hibáztatja a történetekért. Úgy véli: Mikes indiszkréciót követett el, s a nevezett lap tőle szerezte értesüléseit. De hát mi is jelent meg tulajdonképpen? Névtelen levélre hivatkozó cikket az 1929. decemberi, 1930. januári sajtóban nem találtunk, ellenben olvastuk az Új Nemzedék részben már idézett cikkét, mely – Mikes aggodalmát igazolva – kurzivált szövegben közli: a kultuszminiszter „nemzethűség szempontjából átvizsgálja a döntést s csak az ezután következő engedéllyel lehet kiosztani a díjat.” (Új Nemzedék, 1930. január 10.)

Lehetséges persze, hogy a dr. Basch tanulmányában említett újságikkal megjelent s a korabeli sajtó papírtengerében kallódik. S ha megtaláljuk? Vajon ez bizonyítéka Babits feltevésének, Mikes Lajos indiszkréciójának? Hiszen Pap Károly 1919-es szerepe és 19 utáni meghurcolása az irodalmi élet nem is nagyon szűk körében közismert volt. Dr. Basch azt írja, hogy Mikes feltehetően csak a tanácsadói testület ülésén elhangzott bejelentés után szerezhetett tudomást ezekről a dolgokról. Ennek ellenkezőjét kortársak sora tanúsítja. *Fodor József, Mihályfi Ernő, Dernői Kocsis László és Kárpáti Aurél* közléseire hivatkozva teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy Mikes 1924 óta, Pap Károllyal való találkozása napjaitól tudott elítéltezéséről, s tudott arról barátai körének sok tagja, az irodalmi kávéházak közönsége. Nem volt titok. Ahhoz, hogy „kiszkeresszék”, senkinek sem kellett indiszkréciót elkövetnie. Elég volt a politikai rosszindulat, vagy a kollegiális irigység, hogy valaki az író ismert „priuszát” dobra verve kellemetlenkedjék. S miként Mikes indiszkréciójának gyanúja, az az állítás is megdőlt, miszerint a tanácsadói testület ülésén a hiúságában sértett szerkesztő feljelentést olvasott fel Pap Károly kommunista tisztségéről. A történeteket – pontosan és hitelesen – Fodor József foglalja össze: „... Mikes a tanácsülésen semmi ilyesmit nem mondott Pappal kapcsolatban és természetesen nem is „töröltette” a listáról. Mindössze annyi történt, hogy Mikes a tanácskozás után négy-szemközti találkozót kért Babitstól s ezen azt kérdezte, hogy mit gondol, jóváhagyja-e a politikai priuszoknak mindig olyan gondosan utána néző hatóság, illetve a minisztérium Pap díjazását, miután az író, tudomása szerint másfél évet ült 1919 után. Babits erre új tanácsulást hívott össze: azon Vojnovich Géza azt javasolta, keressék meg a Pap Károly-ügyben Klebelsbergert, a minisztert, és befolyásolják jó irányba a Pap dolgában. (Babits Mihály dicséretére mondva, szívósan ragaszkodott ahhoz, hogy ne kerüljön egy író hátrányos helyzetbe ilyen régi politikai ügyek miatt.)” A Baumgarten-alapítvány jegyzőkönyveit és iratait gondozó, az ügyben koronatanú dr. Basch Lóránt emlékezése a leglényegesebb ponton egyezik Fodor előadásával.

Mikes az ülésen fel sem szólalt. Babbitssal valóban találkozott, s a költő ezután a tanácsadó testület tagjainak tudomására hozta beszélgetésük tartalmát. A bizottság változatlanul Pap Károly díjazása mellett foglalt állást. Egyetértett ezzel a döntéssel Vojnovich Géza is. Ő azonban ragaszkodott ahhoz, hogy az ülés jegyzőkönyvében részletesen rögzítsék a felmerült problémát. A jegyzőkönyvet azután az alapszabály értelmében felküldték a kultuszminisztérium ügyosztályára. Ez is érv mellett, hogy a korra annyira jellemző ügy kiszivárgásához nem kell bonyodalmat konstruálni, denunciaciót feltételezni. Mindaz, amit Mikesről tudunk, egész élete, újságírói és szerkesztői pályája, politikai és irodalmi meggyőződése, kortársaiban tovább élő alakja cáfolja ezt a félreértésen alapuló kombinációt. S miért akart volna éppen Pap Károlynak ártani? „A legnagyobb mértékben valószínűtlen, hogy Mikes olyan valaki ellen hadakozott volna, akit nagy lelkesedéssel ő fedezett föl; akinek nem egy novelláját éjszaka lemásolta, hogy megjelentethesse – Papnak ugyanis olvashatatlan kézírása volt – és akit a Baumgarten-listára ő maga vettetett fel.” (Fodor József: Emlékek a hőskorszakból, Kortárs 1963. 5. 649. o.)

Az Est 1930. január 19-i száma „Kilenc író kapott az idén Baumgarten-díjat” című tudósításban számol be a díjosztás eseményéről. Tudósításában még a kihirdetettek között van „Pap Károly, a jeles fiatal novellista, akinek különösen biblikus tárgyú novellái keltettek feltűnést”. Valójában Babbit csak nyolc íróval foghatott kezét. Beszédében arra utalt, hogy a kilencedik helyet, a tragikusan elhunyt *Osvát Ernő*t kegyeletből betöltetlenül hagyták. Ez a hivatkozás rögtönzés volt. A kilencedik díj illette volna meg Pap Károlyt, aki a kurátorokkal együtt egy órával az ünnepség megkezdése előtt tudta meg, hogy a miniszter hosszas habozás után vétót emelt személye ellen. Erről Az Est még nem vett tudomást. Beszámolójában kilenc díjazottról van szó. A liberális sajtó felháborodik. A *Pesti Napló*, az *Újság*, a *Magyar Hírlap* Pap Károly védelmében emel szót. Ennek is szerepe lehetett abban, hogy végül az évdíjjal csaknem azonos összegű segélyt folyósíthatnak számára a Baumgarten-alapból. Mikes és Pap Károly kapcsolata 1930 januárja után is jó, vagy inkább bensőségesen baráti. Amikor 1932. augusztus 25-én a szerkesztő halálának évfordulóján a fiatal írók emléktáblát avatnak majd a Bors utcai házban, Pap Károly mondja az egyik emlékbeszédet.

LUX ADORJÁN rajza

A MAI LENGYEL SZÍNHÁZ

Lausanneban találkoztam először a lengyel színházzal. 1961-ben, amikor nálunk kezdődőfélben volt a – sajnos többé-kevésbé mindmáig tartó – színház-csömör. Így hát csak lengyelből fordító és ezért hivatásos lengyel-rajongó feleségem unszolására álltam kötélnek, igazán mérsékelt lelkesedéssel: hosszú idő után először voltam külföldön, kint szikrázó nyári verőfényben pompázott francia-Svájc gyöngyszeme – mi a csudának nézegessek ilyenkor lengyel színpadképeket egy homályos kiállítási teremben?

Csakhamar kapkodni kezdtem a fejem, sűrűn pislogva: az, ami a szemem elé tárt, szinte jobban elkápráztatott, mint a kinti világ. Először persze a rendkívül széles műsor-skála tűnt fel, a „mennyeiség”; az, hogy mi mindent játszottak a lengyel színházak – nemcsak akkor, 1961-ben, hanem már az ötvenes évek közepe táján: a honi s a világszínpad klasszikusaitól Majakovszkij Gözfürdőjéig, és tovább, Girandouxig, Camusig, Dürrenmattig, Jonescoig, Beckettig. És nemcsak Varsóban, valamiféle eldugott kísérleti színpadon, hanem az egész országban, a sok-sok „vidéki” színházban (akkor még csak statisztikai adat-élményem volt ez a sok-sok). Vigyázat, intettem magam közben, a műsorpolitika még nem minden, lehet ez afféle – merészségével „kifelé” tüntető – divat is, sznob inyenckedés... Igenám, de ami ebben a kiállított képanyagban igazán lényeges volt, az meggyőzőtt, fellebbezhetetlenül. A stílus. Játékstílusról persze aligha adhat fogalmat egy-egy fénykép. De scenográfiáról már igen (a díszlet- és jelmeztervező a lengyeleknél egy s ugyanaz a személy, ezáltal a képzőművészeti kompozíció mindig egységes), s vele kapcsolatban a rendezői elképzelésről is valamelyest. Frissesség áradt ezekből a pillanatképekből, erő, invenció – mintha tiszta oxigént szippantott volna az ember az akkor még csak legfőljebb körfüggöny-nyel modernkedő színpadjaink múlt századian „életszagú”, savanykás levegője után.

Felületes ismeretség volt ez ott Lausanneban, jóformán nem is lehet ismeretségnek nevezni; annyi csak talán, mint amikor jól „megnézünk” az utcán egy feltűnően csinos nőt. Rám mégis igen erősen hatott. Nemcsak az otthoni alkalmi színikritikus bágyadságát vittem ugyanis magammal abba a kiállítóterembe – az olasz fordító családottságát is: előzőleg, néhány hetes tanulmányutam során hiába kerestem igazi színházi életet Pirandello országában.

Tavaly ősszel ismerkedtem meg végre „személyesen” a lengyel színházművészetel. Akkor már jórészt elhalványult annak a lausannei kiállításnak az emléke, megfakult az élmény, s bizony meglehetősen könnyen, afféle udvarias unalomra hangolva vártam a találkozást: hiába húzzák fel a függönyt, továbbra is elvált az én és a másik, a láthatatlan, – közegellenállása egyhamar ellankasztja majd figyelmemet. Egy árva szót se tudok lengyelül; feleségemet kísértem tanulmányútján.

Fárasztónak ígérkezett már a vacsora is, mellyel a minisztérium megtisztelt Varsóba érkezésünkkor. Izzadva makogtam olykor egy-egy francia szót a „közvetlenség” kedvéért, s közben szórakozottan figyeltem a tolmácsot, aki a színházi osztály vezetőjének tájékoztatóját közvetítette éppen: X városkában három színház van... Feleségem közbeszólt: nem négy?... úgy tudtam, hogy négy... *Nem, csak három, illetve van egy negyedik is, de abban operettet játszanak.*

Egyszeriben föl villanyozódtam.

Persze: azon is ámultam, hogy nem kevesebb, mint százötven színházzal dicsekedhetnek a lengyelek. De úgy istenigazában irigykedni az iménti mondatnál kezdek. Nem rajongok az operettért; ám nem is vagyok ádáz ellensége, ha megmarad a maga helyén s nem szivárogtatja át hatásait a színházba; ha – ilyen lengyel módra –

nyilvánvaló, hogy *más*. Eszembejutottak a mi vidéki „mindenes” színházaink. Melyekben egyik nap (és másik és harmadik és negyedik nap...) bécsi valceren andaloghat, ötödik nap pedig drámát (ha szerencséje van: színházat) láthat többnyire ugyanaz a néző – s ami nagyobb baj: játszhat többnyire ugyanaz a színész. Az ötvenes évek elején, mielőtt még színikritikával kezdtem foglalkozni, magam is vidéken segéd-rendezősködtem; így személyes tapasztalatból tudom: a felszabadulás utáni, többet és jobbat akaró vidéki állami színház társulata túlnyomóan a „régí világ” majdnem mindig csak „könnyű műfajt” játszó színészeiből rekrutálódott. Azt is tapasztalatból tudom, szomorú tapasztalatból, mit jelent, ha – mondjuk – a Csárdáskirálynő táncoskomikus szerepét és az Ármány és szerelem von Kalbját ugyanaz a színész „adja”. Azóta persze felrisszították e társulatokat a főiskoláról kikerült fiatalok; de maguk a vidéki színházak – „egykék” lévén – változatlanul minden műsorpolitikát kénytelenek csinálni. (Kénytelenek? Örömmel hallok éppen, hogy a veszprémiek már második éve nem játszanak operettet; sajnálják a közönségnek azt a részét, melynek – külön operettszínház híján – ez a szórakozás hiányzik, de meg kívánják óvni művésztük autonómiáját. Van a rádióban meg a tévében épp elég „könnyű” műsor.)

Rádió, film, televízió... ezzel vissza is kanyarodhatok a varsói vacsorára. Számokat mondanak, tavaly ennyi és ennyi látogatója volt a színházaknak... – nem untatnám az olvasót, még ha emlékeznék is e számokra. Ám erre figyeljünk: Lengyelországban nincs színházi válság, ellenkezőleg, a lengyel színészek estéről estére (százötven „rendes” színházban, nem számítva tehát a teménytelen zsebszínházat!) zsúfolt nézőtér előtt játszanak. Mi a titkuk? Roppant egyszerű, szinte szégyellem leírni: nem konkurálnak tévével, rádióval, a házhoz szállított kényelemmel; s az operett-féle könnyű műfajokkal sem, nem, eszük ágában sincs versenyt futni és utánozni. Önmagukat adják, újra és újra megújított önmagukat, s a folytonos újítás egyúttal a gyökerekhez – a görög, a középkori, a keleti őszínházakhoz – való visszatérés is mindig. Kiváló, ha úgy tetszik: „különleges minőséget” adnak, valami egészen mást, mint amit a néző a TV-fotelben kaphat – s a néző ott is hagyogatja azt a kényelmes otthoni karosszéket, hogy részese (igen, *részese*, nemcsak élvezője, ezt is hangsúlyozni kell!) legyen egy semmi mással össze nem hasonlítható élménynek. Sznobizmus? Könnyen rá lehetne ütni a bélyeget erre a vajtűfülséget, színérzékenységet feltételező, illetve arra nevelő tendenciára – ha egy kiválasztott réteg különlegességhajhászásának szólna. Csakhogy ez a „sznobizmus” tömegméretű Lengyelországban, igazi tömegmozgalom, milliók vesznek részt benne, egyetemi tanároktól főkötős nénikéig.

Mindezt közvetlenül tapasztalhattam később a színházi előadásokon. A legszembeütőbb: a műsorpolitika és a stílus sokszínűsége. Mily szenvedélyesen érdekli a közönséget egy-egy rendező elképzelése, egy-egy társulat játéka, azt tán azon is lemérhetjük, hogy ugyanabban a városban sokszor két színház is bemutatja ugyanazt a darabot. (Emlékszem, a felszabadulás után néhány évvel, mikor színházi szakembereink sűrűbben kezdtek járni a Szovjetunióba, lelkesen számoltak be erről az ott ugyancsak megszokott, mondhatni köznapi jelenségről. Ámde nálunk, sajnos, mindmáig nem vezették be ezt a fejlett színházkultúrára valló szokást; sőt, budapesti színházaink még attól is viszolyognak, hogy vidéki társulat mutassa be előbb vagy egy időben az általuk kiszemelt drámát.) A lengyel játéktílus sokfélesége persze nem jelent egy előadáson belüli sokféleséget (s ha már belefogtunk az igencsak hálátlan, de kikerülhetetlen összehasonlításba, meg kell jegyezni: nem is olyan „persze” ez: nálunk bizony nem egyszer úgy „színesek” az előadások, hogy ki ebben a stílusban játszik, ki amabban.) Igaz, van olyan stílus, amivel sehol sem találkoztam odakint: a mifelénk oly gyakran realizmusnak hirdetett naturalizmussal.

Ennek okát valószínűleg a lengyel színház jó tradíciójában kereshetjük. Azt hiszem, az efféle – természeténél fogva nem analitikus, inkább sommás – beszámolóban bocsánatos bűn a kellő tudományos megalapozottság nélkül kimondott vélemény. Én tehát valahogy így látom a dolgot: nálunk mindig voltak kiváló színészek, s olykor egy-egy nagyrahivatott rendező is; de igazi színházi életünk még eddig nem volt soha; a német és K. u. K. szentimentalizmus-naturalizmus tözsomszédságában mindig a nemzeti színűre felpántlikázott csiricsaré valótlanág s a vele szemben fel-

lépő – különben ugyancsak németes – földhözragadtság bajlódott iss egymással (persze próbálkozott más irányzat is olykor, de ez a két, különös módon egymással harcoló és egymásba összefolyó végtel jellemezte a színházunkat). A lengyelek szerencsésebbek s tán ügyesebbek is voltak ebben: elhárították a közvetlen nyugati szomszéd hatását: a remek orosz színházkultúrából merítettek; ha meg nyugat felé fordultak, távolabbra vetették „vigyázó szemüket”, Párizsra, Londonra. Ez a tradíció, s a vele járó tartás, megővta őket attól, hogy az ún. személyi kultusz idején túlságosan – és főleg huzamosabban – elszíntelenedjenek. Ők nem egyszerűsítették le az olyannyira hasznos Sztaniszlavszkij-tanítást: a nagy pedagógus művészi invencióra, beszéd- és mozgáskultúrára, költészetre vonatkozó figyelmeztetéseit is megszívlelték, – nem ragadták ki a rendszerből s nem fetisizálták a színész-*oktatásban* valóban fontos valószerűséget és tárgyiaságot; hiszen az egész nem volt olyan újság, mint nálunk. Mi kapkodva, nagy sietve ellenmérget kerestünk az „ántivilág”, főleg a fasizmus színpadi hazugságaira, felületességeire, s azt kizárólag a Sztaniszlavszkij-módszer tárgyi valósághoz kötött „kis igazságaiban” (maga a mester nevezte így ezeket a *fogódzókat*) véltük megtalálni. Eszmeileg ma már jórészt túljutottunk ezen az egyoldalúságon, ám a gyakorlatban még mindig itt terpeszkedik színpadjainkon az elmeszesedett tizenkilencedik századi kispolgári naturalizmus.

Ezért érezzük olyannyira másnak a lengyel színházi levegőt.

Részletes beszámolót írni egy-egy külföldi előadásról, holmi tartalmi ismertetéssel – azt hiszem, ez eléggé haszontalan dolog, a közvetlen élmény aprópénzre váltása. Általánosságokkal kell beérnünk; s a főbb jegyek, tendenciák összehasonlításával, ha erre épp alkalom nyílik.

Ha jól emlékszem, Dejmek immár világhírű „produkcióját” láttam először: a „Legenda a dicsőséges feltámadásról”-t, a varsói Nemzeti Színházban. Három éve játszáak a darabot, legutóbb Párizsban díjat is nyertek vele. Megelevenedett gótikus oltárkép, naívan áhitatos és *groteszk*. Nálunk aligha kell jobban félni a vallásos érzület megsértésétől, mint Lengyelországban, mégis a Thália Színház (mely különben a leghatározottabb lépéseket teszi a modern színpadi megoldások felé), mintha épp a groteskséget tompította volna, szintelenítette volna; olykor meg vaskossággal, tenyeres-talppassággal helyettesítette. Csupán Mészöly Dezső remekbesikerült fordítását éreztem itthon igazán színesnek, élőnek a varsóiak csupa-ötlet, káprázatos előadása után.

A továbbiakban főleg „importált” darabokat néztem meg, azok közt inkább akadt olyan, amit ismertem már valamelyest. Így például Faulkner–Camus Requiemjét és Camus Caliguláját; az előbbt Varsóban, Jerzy Markuszewski, utóbbit Krakókban, Lidia Zamkow-Slomczynska rendezésében. Faulkner művét magyar fordításból is ismerjük; a Caligula meg Camus rangos, de nem legjobb munkája, a hatalom végessége, önpusztító erejének kérdéseit feszegeti (valahogy olyanformán – csak *most* kevésbé újszerűen –, mint annakidején Kosztolányi Vörös költője). Az előadása ennek is, amannak is zseniális: mindkét író legjobb kvalitásait emeli át a színház varázslatos világába. Valóság és képtelenség olyan villódzó játéka ez a realizmus, melyet csak a népmesében, a bartóki zenében és a görög tragédiában sejtettem meg eddig. Aleksandra Slaska felugrik a kormányzó íróasztalára, és *vonít, miákol*, úgy küzd a néger dajka életéért és saját szerencsétlen életének kísértetei ellen – s ezt úgy csinálja, hogy egy pillanatra sem érzem valószerűtlennek. És ugyanígy „szondázza” a valóság határvidékeit Leszek Herdegen-Caligula.

Nemcsak a lengyel színészek igen fejlett beszédkultúrája (no meg tegyük hozzá igazságosan: magának a lengyel nyelvnek pergőbb volta), de a két színmű valóságos terjedelme is teszi: másfél-két óráig tart az előadásuk. S ez megintcsak birizgáljapizskálja bennem az összehasonlítás ördögét. Mert, ugye, nálunk nem is olyan ritkán négy órára húz szét egy-egy „normális”, két és fél–három órára írt darabot a naturalista előadás. A rövidebb művek bemutatását pedig éppenséggel iszonyodva hártják el színigazgatóink; merthogy a közönségnek legalább három órát kell ülnie a pénzéért, ennyit igényel. Még olyanféle „arany szabályról” is hallottam honi

dramaturgiai berkekben, hogy hetvenkét gépelt lap az „ideális” ’terjedelem... Hogy világszerte mind több rövid – sőt, mily szörnyűség: egyfelvonásos – darabot írnak, hogy ezt valószínűleg ugyanazok a társadalmi és pszichológiai okok magyarázzák, mint korunk *kisregény* divatját, hogy a közönség, mindenütt a világon, igenis szíves-örömmel lemond az elmét-tagokat zsibbasztó négyórás unalomról, s „beéri” a kétórás művészettel is, ha az valóban művészet – mindezzel a „törvényszerű” igazsággal, természetéhez híven, mit sem törődik a babona. Egyébként furaságában, irracionálisában is jellemző babona: színházaink múlt századhoz s a századfordulóhoz való kötődését jelzi; olyan ez, mintha könyvkiadóink csupán Balzac-féle regényciklusokat volnának hajlandók kiadni...

A nálunk is ismert Slawomir Mrozek három remek egyfelvonásosának szípor-kázóan ötletes előadása után is erre a hazai babonára gondoltam; meg amikor megtudtam: a lengyeleknél nem egyetlen egy színház tűz műsorára hébe-hóba rövid darabokat, mint nálunk a budapesti Irodalmi Színpad –, tucatjával találhatunk az ország minden részében egyfelvonásos-színházakat. S „csodák-csodája”: zsúfolt nézőtér előtt játszik mind. A pezsgés, frissesség, mely ezekről a színpadokról árad, sok olyan író is drámaírássra ösztökél, aki különben nem merné belevágni a fejszéjét a számára még ismeretlen műfajba; illetéknéppen nagyszerű szerző-„káderpolitika” is az egyfelvonásos-kultusz.

Különben, mint már említettem, rengeteg zseb-színház is működik arrafelé, hivatásos és nem hivatásos színészekkel. E „nem szabályos” színházak közül kiemelkedik a varsói Diákok Szatirikus Színháza. Már rég nem a diákok „magánügye”, több hivatásos színészt nevelt fel, akik továbbra is hívek maradtak hozzá, s az egyetemi hallgatók közül tölti fel szereplő-gárdáját újra meg újra. Több társulata van az egyetemnek is (elméletben mindenki alakíthat társulatot, csak az előadóterem megszerzése probléma), a „Centon” például a „költészet színházából” alakult: eredetileg csak nem-színpadra írt, költői műveket jelenítettek meg, most viszont lengyel és külföldi modern verses színdarabokból, Lorca, Witkacy, Żaqórski műveiből mutatnak be sajátválogatású szemelvényeket. A krakkói 38-as diákszínház viszont inkább a drámai szó színháza; a főtér egyik kávéházának pincéjében játszanak, most éppen Broszkiewicz egyszereplős Gulliver-darabját és Majakovszkijt. – A lengyel színház életterejének, a színészek játékkedvének és a közönség színházigények egyik legfőbb bizonyítéka éppen ez: mindenütt és minden alkalommal színházat játszanak és kívánnak az emberek. Színpadon és kávéházban, kultúrteremben és „művészpincében”... megnéztem Danuta Michalowska Tristán és Izoldáját a krakkói képzőművész-pincében; egy-színészes színháznak hívják ezt a rendezvény-típust, egy epikus mű színészi-előadói interpretálását. Az előadásra – fárasztó volta ellenére özőnlött a közönség, éppúgy, mint Michalowska másik műsorára: a kiváló előadóművésznő a krakkói gótikus öreg zsinagógában adja elő Sólem Alóchem Énekek Énekét.

Ezek hát a lengyel színészek „haknijai”. A temérdek spontán vállalkozás, önkéntes társulás egyébként a városi tanács hatáskörébe tartozik; ha sikeres a produkció, nemcsak jóváhagyják, de támogatják is. Aztán az is előfordul, hogy az efféle társulás nem státusos színészek művészeti „mellékterméke”, hanem önálló, hivatásos színház. Ilyen a sziléziai Opole városkában létrejött s immár világhírű „Tizenhárom-soros színház-laboratórium”, melyet rendezőjéről-megteremtőjéről Grotowski színházának is neveznek. Doktor Faustus-előadása (Marlowe ős-Faustusa szerint) életem legnagyobb színházi élménye.

Grotowskiék miniatűr együttese (hét színész, egy rendező, egy dramaturg, egy scenográfus és egy színpad-építő) részint felsőfokon adja azt, ami a lengyel színházban jó, tehát az „antinaturalizmust”, a beszéd- és mozgáskultúrát, a televízió és a film köznap ajándékait felülmúló „ünnepi áru”. A színész-néző élményközösséget azzal is kihangsúlyozzák, hogy elvetik a színpadot, még a körszínpadot is, a játék egy közös teremben folyik (a Doktor Faustusé egy nagy, patkóalakú, afféle „utolsó vacsora”-asztalon), s a közönség szinte statisztaként szerepel benne (az említett darabban az asztal körül foglal is helyet.) Mindez csupán érdekes lenne, s jó színészekkel, jó rendezéssel művészi is. Am itt többről van szó. A színház ősi alapelemei-

nek olyan – szinte mágikus – felfokozásáról, hogy a néző lúdbőrözve, lázasan veszi észre: misztériumba avatják be. Nehéz, nagyon nehéz erről az élményről beszámolni. Döbbenetes, mit tudnak csinálni a testükkel, a hangjukkal! A pusztá lélegzésükkel! Mintha akrobatákat, vagy még inkább fakírokat látna az ember – csak épp olyan fakírokat, akik csodálatos művészek egyben. (Az előadás után megtudtam: a keleti színház módszereit, a hatha-jóga és a kínai jóga tapasztalatait éppúgy felhasználják, mint Meyerhold biomechanikáját; a lengyel művelődésügyi minisztérium kínai tanulmányútja után épp Indiába készül küldeni Grotowskit.)

Grotowski laboratóriumnak nevezi színházát, hangsúlyozva, hogy módszere nem doktrína, hanem útkeresés, hogy minden szerep és minden előadás csupán előkészület a további, bonyolultabb feladatokhoz; s ez a „laboratórium” bejárja egész Lengyelországot, csak a hónap egy-egy harmadát tölti anya-városában, Opoleban. Magam is a poznani villamos-kultúrházban találkoztam velük, illetve Faustusukkal, ezzel a tragikus anti-szenttel, aki a humanizmus nevében lázad a kegyetlen isteni önkény ellen. A jéghideg terem átforrósodott a másfélórás előadás alatt – s én naturalista színpadon még soha olyan megrázóan *igazi* halált nem láttam, mint Zbigniew Cynkutis Faustját a poznani kalauzok deszkaasztalán.

Sokat, nagyon sokat kellene még beszélni lengyel barátaink eleven színház-kultúrájáról (például színházi folyóirataikról is: van egy Film-Színház-Muzsika-szerű magazinjuk, s azon kívül még két terjedelmes folyóiratuk, a Teatr és a Dialog; utóbbi *legalább* két darabot közöl minden számában, egy hazait s egy külföldit. Mondom: *például*) – aztán megintcsak vissza kellene térni az opoleiakra. Újra és újra. De, megvallom, nem érzek magamban elegendő erőt, képességet, hogy igazán érdemük szerint elemezzem a munkájukat. Hivatottabbnak kéne vállalkoznia erre.

S most hadd „provokáljak”... Jó ügyben.

Mindenütt csodájára járnak az opolei Tizenháromsoros színháznak, a világon mindenütt irtak már róluk. Grotowski említette: két évvel ezelőtt Színháztudományi Intézetünk igazgatója, Hont Ferenc is látta őket; el volt ragadtatva, s megígérte, tanulmányban számol majd be élményéről. Nos, én innen, e dadogó, igencsak szubjektív kis beszámoló lapjairól kérem, figyelmeztetem Hont Ferencet: sok munkája közepette se feledkezzék meg véglegesen az ígérteiről!

És lássuk egyszer vendégül ezt a nagyszerű társulatot! És hívjuk meg velük együtt a Nowa Huta-i Népszínház izing-vérig korszerű s izing-vérig shakespearei Szentivánéji Álom előadását (örömmel fedeztem fel, hogy Állami Bábszínházunk Szentivánéji Álma sokban hasonlít a Nowa Huta-i modern színpadravitelhez; abban is, hogy mindkét rendező mai kísérezeneivel helyettesítette Mendelssohn önmagában szép, de szecessziós tradíciókhoz nyügző zenéjét), valamint Dejmek varsói „Legenda”-produkcióját (mert az meg olyannyira különbözik a Thália Színházétól).

A stratfordi Royal Shakespeare Company budapesti vendégszereplése után senki sem kételkedhetik az efféle tapasztalatcsere hasznosságában – nem egyszer revelatív erejében. (A társulat egyenként a *lengyel* Jan Kott teatrológust vallja mesterének.) Sok színészünkre, épp a kiválóbbakra, egészségesen lehangoló s önvizsgálatra készítő hatással volt az angolok játéka; egyikük-másikuk – a művészi temperamentum túlzásával, persze – kijelentette: a látottak után legjobb lenni rögtön abbahagyni a mesterséget. Mármost kérdés (nem tagadom: kissé rosszmájú kérdés), vajon akkor is így reagáltak volna, ha egyébként, külföldi tanulmányút közben éri őket ez a jóféle sokk?... Hiszen az ember gyarló, hiú – ismerjük a fitymáló, valójában lelkiismeretnyugtató tunya legyintéseket. Az egyéni tanulmányutak mellett tehát kellene az ilyen, hazai nyilvánosság előtti találkozások is. Ezek őszintébbek, határozottabb állásfoglalásra késztetnek; s a jónak, újnak a fölhasználására.

Mert rá kell ébrednünk már, hogy a maradinak és az újnak a harca színházi világunkban nem divat, nem klikk – lét és nemlét kérdése; arról van szó ugyanis, hogy kultúrforradalmasított, szellemi-esztétikai élményre éhes közönségünk végre igazán birtokba veszi-e a színházat – vagy egyszerűen leszokik róla.

TELEGDI POLGÁR ISTVÁN

SZABÁLYTALAN BESZÁMOLÓ EGY BÁBFESZTIVÁLROL

Meglepetést keltett Karlovy Varyban az idei I. Nemzetközi Amatőr Bábszínházak Fesztiválján a két magyar csoport szereplése. Tizenkét nemzet tizenkilenc együttese között hazánkat a békéscsabai Napsugár Bábszínház és a Pécsi Bábszínház képviselte.

A fesztivál közönsége elsősorban szakmabeliekből tevődött össze. Azok az országok is elküldték megfigyelőiket, amelyek egyébként csoporttal nem képviseltették magukat a bemutatókon. A legtöbb világhírű, professzionista bábszínház vezetője és a rendező UNIMA (az UNESCO báb szerve) szaktekinetelyei nézték és értékelték az előadásokat.

Egyöntetű vélemény volt, hogy a négy legkiemelkedőbb teljesítményt, legnívósabb előadást (belső rangsorolás nélkül) a londoni Handabanda Színház, a moszkvai Egyetemi Bábszínház és a két magyar együttes nyújtotta. (Amatőr fesztivál lévén, nem osztottak díjakat.) Érdekes, hogy mind a négy csoport a bábjáték más-más műfaját képviselte.

Az ötödik csemege a Kensingtoni Árnyszínház, amelyet nem hasonlíthatunk össze a plasztikus térben mozgó együttesekkel. Az árnyjáték hagyományos formájában nyújtott emlékezetes előadást az ausztráliai páros. Richard Bradshaw szellemes, kulturált szövegmondása, a szimultánképeken történő finom mozgatás egzotikus élményt adott azoknak is, akik az előadás alatt még nem tudták, mért nevetnek a nézőtér anqolnyelvű tagjai. A szünetben aztán, a tolmács fordítása nyomán az izes dialógusokra épülő, Micimackó kalandjaira emlékeztető dzsines, kengurus mesét mindannyian végigélveztük.

Az árnyszínház hagyományos formájának sajátja az epikus mese. A képek csupán illusztratív szerepet töltenek be. A bábjáték komplex dramaturgiája már megjelenítést (s nem ábrázolást!) kíván. Bábszínházban a produkció teljesértékűségét zárja ki az epikus cselekmény. Hazai bábfesztiváljaink visszatérő fogyatékosága ez. Karlovy Varyban – meglepetésre – csak egyetlen csoport előadásán találkoztunk a jelenséggel; a besztercebányaiak Lávra király c. műsorában. A közismert mesét a számárfülű királyról és titkot őrizni nem tudó borbélyról nem ültették át igazi bábjátékká. A részben színes-vetítéssel létrehozott ragyogó díszletezés, a sikerült bábfigurák ragyogó mozgatása kötötte le a csoport energiáját. Ám az amatőrviszonyokat jóval felülmúló kiállítás nem pótolta a zepikus szerkesztésből adódó vontatott történetet, a játék hiányát.

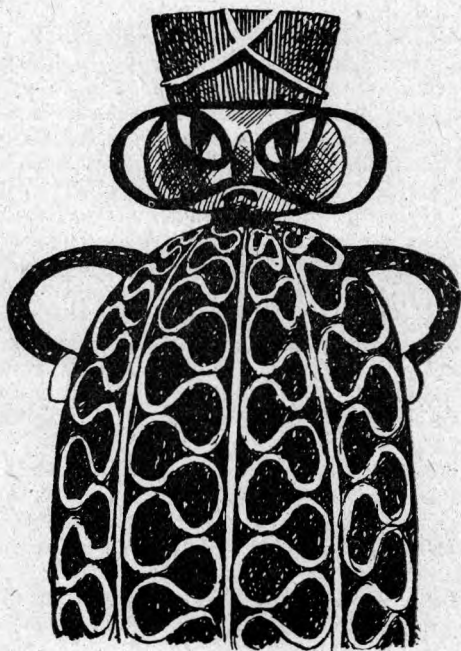
A résztvevő együttesek nagyrésze túlnőtt az amatőrizmus eme gyermekbetegségén, hogy beléessen a következőbe.

A bábszínház cselekvés szintere. A közönség a történetre figyel. A bábjáték ezen axiómáinak fölismerésénél meg is rekedtek. S mert olyan témakört kerestek, melyet nyelvi nehézség nélkül megért egy nemzetközi közönség, nagy többségükben cirkusz-műsort hoztak, s egy-két kivételtől eltekintve az élőporond utánzásába estek. Megfeledeztek tehát egy másik sarkigazságról, arról, hogy a bábszínházban csak az hat szervesnek, ami átalakult, ami nem önmagát fejezi ki.

Az előaréna: mutatvány a mutatványért, mely az emberi bátorság s teljesítőképesség rendkívüli bizonyítékait adja. Ez a varázs köti le a nézőt. Ám ha az élő szereplőket bábuval helyettesítjük, ugyanazok a produkciók érdektelenek, unalmasak, még akkor is, ha igazi zsonglőrmutatványokat látunk, mint a kassaiak Humbuk Cirkusz c. műsorában, ahol a teljes előadást egyik mozgó zsonglőrképessegeire építették. Mindez nem bábszerű, idegenül hat a paravánról, mint minden olyan jelenség, amely direkt hatásra törekszik.

Weöres Sándor gyermekverseire készült a békéscsabaiak Vásár c. előadása. (Kovács Ildikó, a kolozsvári Állami Bábszínház dramaturgiájának összeállítása.) Témáját tekintve az esztrádműsorok közé sorolható, sőt egyik jelenetsorában cirkuszi előadást is kaptunk. A Napsugár Bábszínház műsorát mégis a legjobbak közt emlegették. Sikerük a rendezés bábos szemléletéből fakad elsősorban. Lenkefi Konrád,

a csoport művészeti vezetője kizárt minden olyan tényezőt, mely az emberszínpadra emlékeztet. Azokban a jelenetekben, ahol Weöres verseiből adódóan az ember vagy állat, mint jelenség az élménytadó, kizárólag sík, tehát kétdimenziós, rajzhatást keltő bábukat szerepeltet, hogy a mozgatások humoros, stilizált voltát biztosítsa. A bohóc testének súlypontjában van rögzítve a tartóbothoz, így szabadon pörög, azaz cigánykereket vet; a lovak ütemes mozgatásra körbe pörgetik lábaikat; az elefántok spárgát csinálnak. Mindez egyszerű, de olyan csoda, amit csak a bábszínpad

A földesúr a Két bors ökröcske című báb-pantomimból. (Kós Lajos terve és rajza)

Beatnik és dzsin – ausztráliai árnyjáték (Kós Lajos rajza)

adhat, tehát naturalizmustól mentes produkciónak érezzük, ha az élőszínpad emléképein humorizál is. Amikor mozgás, cselekményesség az ihletője, háromdimenziós bábukat szerepeltet. Ez a kettéválasztás is kizárja azt a veszélyt, amely annyi más csoport bemutatóján szembetűnt, hogy egy ragyogó mozgatási trükkre, ötletes bábkonstrukcióra jelenetsorokat építettek fel, holott a harmadik ismétlődésnél az már unalmas volt. (Pl. a stuttgarti „Laplappapp” együttes „Paródia cilinderben” c. műsora.) – A csabaiak másik erénye a dinamikus játék volt. Az ötletes keretjáték egészé formálta az előadást, a váltások ütemszüneteit jellegzetes vásári, cirkuszi atmoszférát adó szövegrögtönzésekkel igyekeztek kitölteni.

A gondolati közlendő igényével fellépő együttesek nagyobb része kis etüdöket mutatott be. Közülük néhányan formai és tartalmi szférákban egyaránt keverték az élőszínpad és a báb elemeit. A műfaj lealacsonyítása volt, amikor egy-egy vers, dal illusztrálására használták csupán a bábót.

A kísérletező kedv torz eredményei voltak azok az előadások is, melyekben dramaturgiai funkció nélkül szerepeltettek élőembert. Minden esetben a bábszínpadtól

idegen, direkt hatásokat eredményezett, melyek torzságukban csak idegesítették a nézőt, mégoly nemes szándékú mondanivaló esetében is. A misteki (Csehszlovákia) „Papír” bábszínház Leporello c. műsorában élő emberre támadtak naturális hatású, meglevenedett fegyverek, majd a paraván előtt kivégeztek egy élőszereplőt (lelőtték). A bábműfaj szimbolikusabb fogalmazást, áttételesebb gondolatközlést kíván.

Hidegsége ellenére is színfoltja volt a fesztiválnak a lipcsei „Die Böhlemer” Bábeegyüttes frappáns, intellektuális ötleteivel. Műsorukban a modern varázslónő, a boszorkány, az együttes emblémáját jelentő brikett-kockából a szén vegyjelét varázsolta elő, a fűrés egy fölül ívben összekötött libikóka volt, s a két bábú játék (v. ö. hintázás) közben így tulajdonképpen termelő munkát végzett, hisz a „kakasnak” odavetett fahalmazt felfűrészelték.

Az etüdök műfajában született a fesztivál talán legfigyelemreméltóbb előadása, a moszkvai egyetemisták műsora. Ők adtak bizonyosságot arról, hogy nem függ össze időtartammal a műigény. Néhány perces darabokból álló etüdcsoportjuk a szatíra, líra és zsánerrajz legfinomabb felvillantásait adta a szerelem történetének parodizálásától a klasszikus Róka, Holló, Sajt mese humoros, modernizált változatáig. S mindezt a legtisztább bábszerűség jegyében, annak ellenére, hogy bábút nem is szerepeltettek, csupán néhány tucat színes kesztyűt. Négy ember különböző színű kesztyűbe bújtatott keze elég volt ahhoz, hogy bármit kifejezzen, finom, szellemes mozgásával néhány egyszerű kellék segédletével a figura karakterét adja. A viszonyokat nem jelezték, eljátszották! Stílusuk a legapróbb mozzanatokban is egységes volt. Néma, pantomim mozgásukat zaj-effektusokkal tarkították. Az egyes számok címeit fekete alapon megjelenő balkézrajzzal közölték. – A legkomplexebb és legtisztább amatőrizmust tükrözi alkotási módszerük is. Darabjaik a bábműhelyben születnek, nem írják, közösen találják ki őket a kéz játéka nyújtotta ötletek alapján. Egyidőben születik story és mozgás, *cselekmény* és *cselekvény*. Mindez olyan koncepció terméke, melyet nem pótol a legkorszerűbb, legbámulatosabb technikai felszerelés és kivitelezés sem.

Törekvéseiben különült el a szintén etüdöket felsorakoztató kasseli (NSZK) marionett csoport. A nyugatnémet főiskolások a zsinóros mozgató magas iskoláját mutatták be, hihetetlen pontossággal. Színvonalas előadásuk azonban a teljes formalizmus jegyében született, a gondolati közlés igénye nélkül, így minden színpompája ellenére is hideg maradt.

A hagyományos mesejáték legfrappánsabb előadását a londoni Handabanda Színházról láttuk. A király, aki elveszti koronáját c. mű megkapó humorú, romantikus, figyelmet végig lekötő, igazi gyermekdarab. Nem volt zavaró az idegen szöveg. A helyzetkomikumok kidolgozottsága, a parádés moztatás, s a jóütemű szerkesztés helyettesítette a kis comédia dell arte jóízű rögtönzéseit. A közérthetőséget biztosította, hogy minden történet, a cselekmény legapróbb fejleményét is játékká komponálták. Ez eredendő erőnye a comédia dell arte játékanak, hisz a jól szerkesztett játékvezetést nem hagyhat fontos közlendőt a történetben a folyton változó rögtönzött szövegnek. Ebben a műfajban nem érik az idegennyelvű nézőt olyan csalódások, amelyek nemzetközi fesztiválon gyakoriak, hogy a szöveg idegensége folytán az ember nem érti egy színpadi játék szereplőinek funkcióját, cselekedeteinek okát.

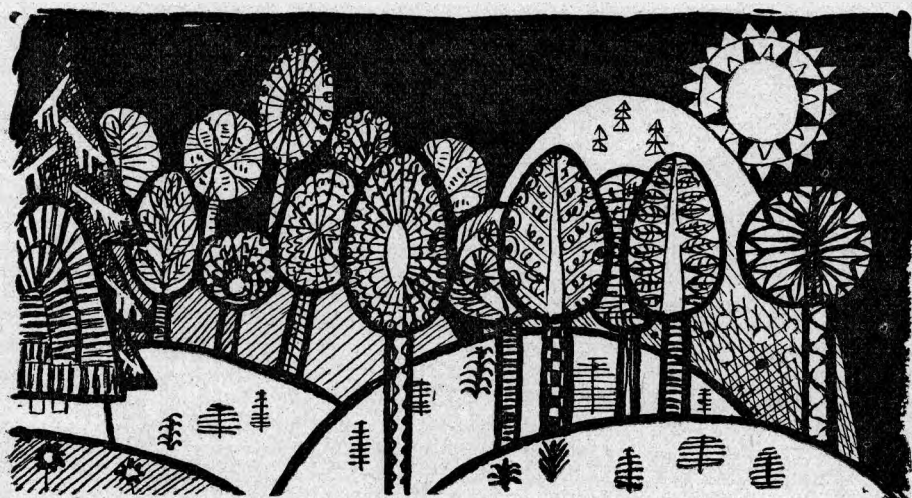
A pécsiek Ránki: Két bors ökröcske c. filmzenéjére készített bábpantomimet mutatták be Kós Lajos rendezésében. (Zenei dramaturg: Károly Róbert volt.) Egybehangzó vélemények szerint ez volt a fesztivál legmodernebb produkciója. Bár a szereplő együttesek zöme hozott pantomimikus elemeket, az egyetlen hanghatásait tisztán zenére építő csoport a pécsi volt. Ránki népi hangvételű, de a népieskedő dallamhatásoktól mentes zenéje szuggesztív erejű, alapmotívumainak szerkesztésében modern muzsika. Hasonló értékű zenét nem hallottunk a bemutatott darabok kísérezenei között. A díszletek színekompozíciója szinkronban volt a zene üdeségével, az egyszerű, hatásos figurák a történetül szolgáló népmese báját hozták. Világos dramaturgiájuk a bábszerűség jegyében fogant. A jószívű favágófiú a természet szerelmese. Nagy kincsei a természet csodaszülöttei. Ellenfele, a zsarnok a természet ellen lép föl rette-

netes parancsaival, el kell, hogy vesszék a természet csodáját kifejező erőktől, hogy eltűntével régi pompájával viruljon ki a parancsai során kipusztult élet. – A dialógusoknak a pantomim formanyelvére való átültetése különösen a Földesúr parancsainál jelentett problémát. Nagyszerű megoldásnak bizonyult a parancsok árnyépekben való megjelenítése. A közönség azonnal érezte, hogy a jelenidős cselekményektől független utasításokról van szó a kétdimenziójú képekben. – Kós Lajos rendezését a professzionista színházak vezetői és az UNIMA elnökségi tagjai a legnemzetközibb nyelvű, modernséget a divatostól jó érzékkel megkülönböztető, nemzeti fölklórunk értékeit művészi izléssel bemutató produkciónak tartották.

Prága leghíresebb hivatásos bábszínháza, a Spiel+Hurvinek színház, melyet a világhírű Scupa özvegye vezet, zárta le az amatőr fesztivál programját. Szatirikus felnőtt műsort mutattak be kb. olyan tartalmi igénytel, mint nálunk egy jólsikerült Vidám Színpad műsor. Az összekötő részben, melyet szintén marionettbábuk játszottak, politikai élcelődést hallhattunk, az egymástól független műsorszámokban általános emberi, társadalmi jelenségeket, fonákságokat gúnyoltak. Azok a közlendők azonban, amelyek az élőszínházban csupán közepes sikerű tréfák lehettek volna, a báb formanyelvén – még a naturalizmushoz legközelebb álló műfajban: a marionettben is – tomboló sikereket arattak. Scupa tanítványainak játéka olyan előadást produkált, amely a hozzánk hasonló szerény báb kultúrájú országok küldötteinek is fényesen bizonyította, hogy a báb a legteljesebb értékű színpadi műfajokhoz tartozik, mint önálló ág, sajátosan önálló művészet, mely komplex voltánál s állandó ötletgazdaságánál fogva termékenyen hat egy ország életén belül a legkülönbözőbb művészetekre. (Az „Amikor jön a macska” c. cseh film néhány formajegyét, ill. annak tartalmi jelentését csak a bábfesztivál élményei után értettem meg igazán).

Bár a Karlovy Varyban bemutatkozott két magyar csoportot a nemzetközi élőnalba sorolják (amatör viszonylatban), elgondolkoztató, hogy nálunk a báb formanyelvét nem érti meg, elsősorban a felnőtt közönségünk, ezek az együttesek csupán szűk közönség körében játszanak, s képességeikhez, értékükhöz mérten nem használják ki e csoportok műsoradásait sem. Bár ma már egyre több ember harcol nálunk azért, hogy a bábjáték a népművelés megtúrt ágából önálló művészeti ág legyen Magyarországon is.

BÜKKÖSDI LÁSZLÓ

KÓS LAJOS diszletterve a Két bors ökröcske című bábpantomimhez

V Á R K O N Y I N A G Y B É L A

V Á Z L A T S I M O N I S T V Á N K Ö L T Ő I A R C K É P É H E Z

1.

Az első nekem ismeretes *Simon István*-verssel a felszabadulás évének tavaszán találkoztam. *Győröki halászsok* volt a címe, s az akkor lassan kibontakozó irodalmi élet első folyóirat-fecskéje, a pécsi *Sorsunk* közölte első 1945-ös összevont számában. Azóta tartom számon a költőt. Mi fogott meg annak idején ebben az igénytelennek látszó pár soros versben? A mesterkéeltségtől magát ösztönösen elhatároló egyszerű hangvétel? A népköltészetünkben olyan gyakori és sajátosan vonzó asszonánc felbukkanása az első strófában? Akkor, a nagy történelmi változás lüktető napjaiban, nem tudtam pontosan megfogalmazni a választ ezekre a kérdésekre. Arra viszont határozottan emlékszem, hogy a vers olvasása közben azonnal érdekelni kezdett a szerző kiléte. A munkatársak névsorában a következő utalást találtam: *Simon István tanuló, Bazsi*. Irodalomtörténeti érdekességnek tartom ezt a verset, s érdemesnek arra, hogy megmentsük az elkallódástól. Idézem:

Húzzák a halk, kormos halászsok
be a vízbe a vézna hálót.

Sötét ruhában, már a parton
illeg-billeg a nyári alkony.

A vizen alszik a morajlás,
eltűnik a vonyarci hajlás.

A kompház sötét falán itt, ott
kormos üvegű lámpa pillog.

Csak szalag, mit a vízből látok
s rajta a győröki halászsok

hálót emelnek s árnyuk hossza
fölér egész a csillagokba.

Most, hogy újra előkerült a régi folyóirat, s izlelgetem a vers mögötti táj sajátos aromáját, az utolsó négy sor szinte kiemelkedik a szövegből. Vásonra vetítve látom – erős megvilágításban. Művészi rézkarcnak is elképzelhetem, amit odaakaszthatnék a szobám falára. Valószínű, hogy ez a négy sor konzerválta bennem a verset. A befejezés érzékletes képi megoldása. S még valami: az, amit az éles kontúrok mögé magam képzeltem oda – mélyen tagolt távlatnak. A hálót emelő halászsok árnyképét nem az esti égbolton sétáló hold plein air-je nyújtja a csillagokig. Érdeesebb árnyak ezek: öröklött fájdalmak, gyötrelmek, parttalan vágyakozások és álmatlan éjszakák szövőszékén születtek. A szegénység füstölő, kormos árnyrajza ez, a földbesüppedt pannon falvaké. Évezredes panasz, amely hosszú századokon át csak a csillagokban talált menedéket. Ennek a szegénységnek sovány szérúskertjeiből indult el a költő a negyvenes évek elején.

Az idézett verset 1943 nyarán írta. Tizenhét éves volt akkor. El is küldte a pécsi írók folyóiratának, de mire megjelent, Simon István már a Kaukázusban épített utakat. Sosem kérdeztem meg tőle, volt-e ideje a három esztendő hadifogság alatt a csendes szemlélődésre, irt-e verset a pihenés perceiben valamelyik sziklafalnak támaszkodva. Arra mindenesetre volt, hogy az útépités mellett kitanulja az ácsmesterséget. Székely hadifogolytársak voltak tanítómesterei. Segédlevéllel a kezében érkezett haza 1947-ben, s azzal az elhatározással indult el Sümegre, hogy kiváltja iparendélyét a járási ipartestületnél. Ács akart lenni. Építeni akart. Szüette mestergerendákat és szemöldökfákat akart kicserélni, s új tetőszerkezeteket emelni a falusi házak döngölt falára. Józan megfontolás, s realitásokra alapozott életszemlélet készíthették erre a lépésre. Pedig más gondolata is támadhatott volna. Az irodalmi élet küszöbét már a hadifogságot megelőző években átlépte, vidéki lapok, majd a *Híd*, s később a *Sorsunk* és a *Forrás* közölték verseit, sőt: első zsongéit tartalmazó önálló kis verseskötet is volt a tarsolyában. (*Egyre magasabban* címmel 1943 őszén jelent meg Csornán egy segítőképző nyomdász jóvoltából.) De a fiatal költő nem felejtette el, hogy a hatodik gimnáziumból szalasztották a frontra, s ösztönösen megérezte, hogy az előtte járó nemzedékek komoly felkészültséggel elért lírai eredményei után a félbeszakadt stúdium, s a 64 oldalas versesfüzet nem nyújthat kecsegtető alapot igazán jelentős vagy kimondottan nagy költészet megteremtésére. Nem akart osztozni néhány lelken-dezve pajzsraemelt, s utána gyorsan feledésbe merült „östegettség” kiábrándító sorsában. Nem koldulni akarta a sikert, tudta: keményen meg kell küzdenie érte. Ezért választotta a munkát: támaszt keresett benne a továbbtanuláshoz, a művelődéshez, a szellemi felemelkedéshez. Simonról köztudomású, hogy mindenkor szerette, megbecsülte a kétkezi munkát. Ha falujába látogat, ma is izgalommal veszi kézbe a szekercét, barkácsol, kerítést javít, beáll a szénagyűjtők vagy az aratók közé. Mégis nagy nyereségként könyveljük el, hogy nem maradt meg a „*Ballagó ácsok*” mesterségénél, hogy tágabb szinten, erősen tudatformáló verseivel segíti az ország népét. Így is megmaradt kézművesnek: szellemi életünk tetőszerkezetén dolgozik az elhivatottak kemény hitével.

S itt néhány száraznak látszó, de alapjában véve fölöttébb izgalmas adat kívánczik a tollamra. Ezek segítségével szeretném lepergetni – példának és tanulságnak! – a költő emberi-művészi felemelkedésének rövidfilmjét. A hadifogságból hazatérve Simon István egyetlen év alatt három osztály tananyagából vizsgázik sikeresen. 1948 tavaszán Sümegen érettségizik. Ősszel viszont már az Eötvös Kollégiumban találjuk, s az egyetem bölcsészeti fakultásán. Mint magyar irodalomszakos *állami ösztöndíjjal* és az *Irodalmi Alap* támogatásával szerez tanári oklevelet. 1952-ben a *Szabad Nép* kulturális rovatánál dolgozik. Ugyanebben az évben – akkor már országszerte megbecsült költői munkássága nyomán – éri az első hivatalos elismerés: *József Attila-díjat* kap. Két évvel később másodszor éri ez a kitüntetés, amit 1955-ben a *Kossuth-díj* követ. 1955 májusától főszerkesztője az *Új Hang*-nak, s 1957-től mind a mai napig a *Kortárs* szerkesztőségében dolgozik *Darvas József*, *Tolnai Gábor*, majd *Kirdy István* társaságában. 1964-től ő a folyóirat főszerkesztője. Tizenkét év alatt kerekén egy tucat könyve lát napvilágot, ebből tíz a saját verseit, a másik kettő műfordításait tartalmazza (Luis *Fürnberg* és Josef *Hora* válogatott versei.) Egyes verseit több európai nyelvre lefordítják, a Szovjetunióban 1961-ben kiadják verseinek első külföldi válogatását. *Martinov* és *Szamoilov* szovjetorosz költők közös tolmácsolásában. S közben világot lát, többször jár a Szovjetunióban, Európa számos országa mellett Kína, Korea, Vietnám tájaival és népeivel ismerkedik, s egyik különleges becsű kötetében (*A Jangce vitorlái*) maradandó emléket állít távolkeleti útiélményeinek. S a teljesség kedvéért még valamit: 1963 februárjában szűkebb hazája, a *sümei járás beválasztja a költőt az országgyűlésbe*. Jelképnek is szép az elismerésnek ez a sokatmondó gesztusa: a falu, a Tátika utánanyúl lökhajtásos repülőn utazgató fiának, s nem azért, hogy visszarántsa a felhőkből, inkább azért, hogy még magasabbra emelje.

Kik segítették idáig?

Elsőnek talán a szülőket kellene említenem. A fiáról mindig szeretettel gondoskodó *anyát*, s a józanul mérlegelő *apát*, aki a gyengefizikumú fiút „elengedte” a magasabb iskolába. (Azoknak, akik szeretik a költőt – s nagyon sokan szeretik –, melegen ajánlom, olvassák el *Ruffy Péter Csavargások* című kötetében a *Bazsi* címszó alatt található remek karcolatot. Sok mindent megtudnak belőle a költő küzdelmes ifjúkoráról.)

Egykori pedagógusai közül a költő mindig megilletődéssel emlegeti *Hermann Istvánnak*, a volt sümegi pap-tanárnak nevét. Ez az élesszemű nevelő korán felismerte a verselgető diák kivételes képességeit, segítette a maga módján, ellátta könyvekkel, eligazító tanácsokkal, tudatosította benne a költőt, s állandóan serkentette a továbbtanulásra. Megérdemli, hogy számontartsuk.

A harmadik segítő, a későbbi nagy mentor, aki kinyújtotta karját a költő felé – s ezt ne restelljük utólag kidomborítani! – *maga az új közösség volt. A társadalom, az állam, amely a révbeérkezés, a végleges felemelkedés betonútját nyitotta meg előtte.* Érdemes ezen elgondolkozni. Azelőtt is voltak irodalmi díjak, anyagiakat juttató irodalmi társaságok, áldozatkész nyomdászok, tehetős műpártolók, tehetségekért kardoskodó kritikusok, *de a közösség ilyen kézzelfogható hozzáállására, a költők, s általában a művészetek ilyen tudatos, mondhatnám így is: kultúrpolitikailag becikkelyezett telkarolására a múltban hiába keresnék példát.* S nem véletlen, hogy mindezt Simon István költészetével kapcsolatban mondom el. Költőnk is sok mindent kapott az új közösségtől: támaszt, éltető atmoszférát, buzditást, elismerést, mindazt, ami a tehetség, s az önművelés konok igénye mellett jelentős alapfeltétele mindenfajta művészi kibontakozásnak. *Emberi-költői felemelkedése pontosan egybeesik a népünk életében lezajlott mélyreható társadalmi átalakulással.* Gyermekkori emlékeiben még ott kísért a múlt, de férfikorát az idő átültette egy merőben más életforma veteményeskertjébe. Ha verseit olvasom, az az érzésem, hogy szemléltető eszközöket kaptam az elmúlt húsz esztendő történelméhez. *Liráját az teszi sajátosan egyénivé, vonzóvá, hitelessé, hogy a változás láttán ösztönösen nyúl a szükségszerű új után, de menet közben a folkloristák módján mindent átment a tegnaptól, ami nemes hagyomány s ezenfelül markánsan emberi.* S emellett érzi, hogy maga is szerves része, megtestesítője, hatékony rugója ennek a változásnak. S ez hálával tölti el. Versben is megfogalmazza, amit érez. Hadd álljon itt az 1949-ben írott *Reggel a kollégiumban* két befejező strófája:

Itt a tavasz már! De kevés kell ugye ahhoz,
hogy fölérezzen, örüljön az ember.

Szegény *filosznak*, a tél a hóra tavaszt hoz,
S mesélheti végre nevetve a reggel,

hogy nincs már fagy, a hó tegnap gyorsan, sunyi-formán
csorgott el kis patakokban; fecsegve
meg sírva csúszott le koporsóján, a csatornán,
s mesélheti végre nevetve a reggel,

Forró közéleti vallomás, határozott állásfoglalás fonódott is egybe a lehető legszubjektivebb líra bensőséges elemeivel. A vallomás őszinteségét még csak fokozza, hogy a költő visszafogja indulatait, hangfogót tesz a szavakra. Örül a változásnak, a felemelkedésnek, álmai beteljesülésének, de hangvételéből hiányoznak a retorika fellobogózott póznái, a diszitő szólamok; közvetlen szívhangokba ágyazza megelégedettségét, nem tud lelkendezni: egyszerűen csak – örül. S ez az, amivel leginkább meggyőz.

A *Gyümölcsoltó** kerekén kétszáz verssel 400 oldalas reprezentáns gyűjtemény, s hét ciklusba csoportosítva felöleli az 1949 és 1963 közötti alkotó korszak majdnem teljes termését. Mindössze két tucatnyi vers maradt ki a korábban megjelent kötetek anyagából. Kritikánk a válogatás birtokában bizonyára megkísérli, hogy átfogó esztétikai elemzést adjon a költő eddigi életművéről, egymással összevetve, egyeztetve a már elhangzott értéktételeket. Az eddig elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy a magam részéről másra vállalkoztam. A választott feladat inkább *kultúrbiológiai*, mint kimondottan esztétikai, mégis úgy érzem: a kitűzött cél semmiféle helyzeti előnyt nem biztosít számomra a kritikusokkal szemben. A versről alkotott mai felfogásomnak megfelelően a *lélek-, ember- és közösségformáló tényezőket* keresem ebben a költészetben.

A gyűjteménynek úgyszólván minden darabja régi ismerősöm. Ezért van, hogy nem sokáig kószolok a versek címeit, nem „lapozgatok” a kötetben: egyszerűen felütöm a könyv első oldalát és – olvasni kezdem. Egy-egy strófa után, s a versek végén némi szünetet tartok. Faggatom a költői sugallat szavak-mögötti forrásait, s a beleérzés láthatatlan kulcsosomóján azt a finomtollú példányt keresem, amely az adott esetben ajtót nyit a mű lényegéhez. Ezoterikus jellegű verseiben mindig a felvázolt kép mögötti rejtettebb táj emberi és tárgyi vonatkozásai érdekelnék, s a *színkeverés újszerűségében a benne megnyilatkozó humánium*. S közben megnyugvással veszem tudomásul, hogy a versolvasásnak ez a módja Simon István esetében egyáltalában nem fárasztó. Inkább izgalmasnak találom. A kötet elejétől végig megfog, le tud kötni, érdeklődésem hőfoka a századik vers elolvasása után sem csökken. Költészete a lírai szűzföldeket juttatja eszembe: *verseinek élménytartalmát majdnem kivétel nélkül első kézből kapja*.

A kötetből kapott első összbenyomásunk a versépítéssel kapcsolatos, s önmagát kínálja: Simonnak nincsenek formabontó hajlamai. *Ösztönösen ragaszkodik a hagyományos magyar formakultúrához*. Lírai kísérleteit a jól bevált kifejező eszközök patinás burka alatt végzi el; a létben állandóan munkáló kölcsönhatásokat, a korhoz-kötött törvényszerű belső változásokat rögzíti mai szinten. Képekben, metaforákban, képzettársításokban terem újat. Távoltartja magát az izmusok minden válfajától, s hogy ez nála nem különcködés vagy felvett póz, azt azzal bizonyítja, hogy másoktól sosem vitatja el a merész kísérletezés jogát. (Az örökifjú, máig is új utakat kereső *Kassákot* ő köszönti elsőnek 75. születésnapja alkalmával, s folyóiratában sem zárkózik el a verstechnikai újításoktól, ha komoly mondanivalót lát mögöttük.) *Formai álláspontja inkább védekező, megőrző jellegű. Népköltészetünk ősi elemeit, a magyar vers dalszerűségét, ízét, zamatát, sajátos atmoszféráját szeretné megtartani, s tovább éltetni az időben*. Zenei elemekkel gazdagon telített nyelvünkben, annak hajlékonyságában lehetőséget lát a legbonyolultabb költői feladatok megoldására, s az új magyar líra kikristályosodását a meglévő formakincs továbbfejlesztésében véli biztosítotttnak. Verstechnikai felfogásával lehet vitatkozni, de *állhatatosságával annál kevésbé*. A múltó divatok csábításával szemben tudatosan kiharcolt immunitás feltétlenül tiszteletreméltó. S egyben példaadás kezdő költőink számára. A líra horizontján sokféle módon lehet tágítani, de ha beigazolódná az az újabban gyakran hangoztatott felfogás, *hogy szocialista költészetünk formakultúra szempontjából egy új klasszicizmus irányában halad*, ez Simon István álláspontját támasztaná alá.

3.

Ha számba veszem tudatformáló költői-emberi erényeit, mindenekelőtt a *néphez, a honi rőghöz való hűségéről* kell beszélnem. Arról a gyöngéd, de lírájának minden ízébe felszívódott természetes vonzalomról, amely a szubjektív szemlélődés felség-

* Magvető Könyvkiadó, 1964.

vizeiről egyetlen konkrét célpontra mutat: *az otthoni tájra*. Simon Istvánra, a fiatal diákra, bizonyára nagy hatással volt Sümeg, Kisfaludy Sándor szülőfaluja, a magyar vers ott vette birtokába fogékony énjét, de első alkat-meghatározó szellemi ihletését, érzésem szerint, még az elemiben kaphatta, a másik Kisfaludytól – Károlytól: *a Szülőtöldem szép határa* két emlékezes sora, az „Ahol állok, ahol megyek, / Mindenütt csak feléd nézek”, az ő esetében mindenesetre hasznos útravalónak bizonyult. Költészete tele van a legkülönbözőbb hangszerelésű hazatérésekkel. Nem véletlen, hogy 1949-ben írt versei közül éppen a *Hazafelé* került válogatott kötete élére.

Forog az éjjel,
mint a mézpergető;
olyan bizony sejtalaku
drótyjával a havas kapu,
mint a mézzel
teli lép.

Jellegzetesen *simonistváni* hangvétel. A tárgyi világból vett versindító hasonlat azonnal megragad: mélyen átértett, eredeti, meghökkentően szép. A mindenkori hazatérés meghitt melege tapad a testünkre, inyünkre, érezzük mézédeseit; a vers harmadik strofájában a sapka hegyén égő csillag az öröm szikrázó magasfeszültsége, s a kapualjban vakkanó kutya sem holmi sablonos dísz a palettán, hanem a hűség háztáji szimbóluma.

A költőt gyermekkori emlékeinek ezer s ezer széttéphetetlen szála köti a faluhoz, a paraszti életformához. Bárhol jár a világban: egy zöld meződarab vagy egy váratlanul felbukkanó erdősáv elegendő, hogy felszítsa benne a pannon táj utáni vágyakozást. Ez a nosztalgia az egyes versekben mindig más-más hőfokon jelentkezik. A *Kökényes erdőszél*-ben megindító a maga egyszerűségében, máshol, mint például *A messzi állomás* filmszerűen pergő képeinek allegrettojában a visszapillantás örömehez, kísérő társként felzárkózik a szelíd mélabú. A korai versekben a hazafelé tekintő szem jobbra még a *Börcehátra*, s a *Tátika* alatti falvakra tapad. Később a kép szembeütközően tágul: az ösztönös ragaszkodás a tájhoz jelentős minőségi és tartalmi változást mutat. A tipikusan falusi élménytartalmakban, azok természeti, társai, emberi vonatkozásaiban egyre érzékletesebben kidomborodik a *teljes haza jelenléte*. A nagy központi áramelosztó, a honi rög mindenütt utoléri, fogva tartja, vezeti. Távolkeleti verseinek sajátos varázsa is ezzel magyarázható. (*Vietnámi változatok, A megcsalt mesterek, A japán tengeren, Először az óceánnál*, stb.) A számára addig ismeretlen világtájakban meglátja a jellegzetest, az egyszerűt: a kertek alatti banánsort, a legelésző bivalyt, a bambusz-hidast, de a pálmásor eszébe juttatja, hogy alapjában véve olyan, „mint nálunk az akác”; a csillagok és ösködők viszont fehérek a trópusi Vietnám egén, „mint otthon a kerten fehérneműink, / s itt a banánra terítve az ing.” Megilletődve fogalmazza meg első találkozását a Csendes óceánnal. Úgy nézte: „Mint a részeg a poharát, / mint révetegen az oltárt / butuska elsőáldozó leány...” A hazatérésekben oldódó hűség illusztrálására a versek egész sorát idézhetném. A költő alig tudja megfékezni affeletti örömét, hogy újra itthon van, hogy

együtt vannak, s újra nekem
a parányi s a végtelen,
Po Csü-ji sírján a kövek
s könyvespolcomon a kötet
az ő verseivel – igen,
úgy játszik idegeimen
valami édes dallamot
az érzés, hogy itthon vagyok,
mintha tudnám: most, most követ
a világ épp hazajövet,

Nagy, erős vers ez. Távlatokat mutató és összegező. Távoli tájak, óceánok, népek és kultúrák ölelkeznek benne, de a birtokba vett szépségek öröme csak így maradéktalan: az otthon oltalmazó partjairól visszafordulva.

4.

A művészi felemelkedés, a későbbi rang mindenkor számos külső és belső tényező szerencsés összetalálkozásának eredménye. Ez alól a született tehetség sem kivétel. S itt elsősorban az a döntő, hogy a magunkkal hozott gyermekkori alapélmény érzelmi-indulati, eszmei-gondolati, ösztönös és tudatos hatáselemei hogyan formálódnak át bennünk határozott világgéppé, s ami ezzel egyértelmű: költői-emberi állásfoglalássá.

Beszéltünk Simon István egész életre szóló falusi kapcsolatairól, gyakorlati és lélekbeli hazatéréseiről. Nézzük meg kissé közelebről, milyen további emlékeket rögzítenek bennünk a falusi életformát gyengéden dajkáló versei. Az *Este felében*, ahol „Itt is, ott is lányok nevetése / akad a langy szellő fésűjébe”, a hangvétel tagadhatatlanul idilli. A tudatosan választott hangsúlyos magyar versforma még csak fokozza ezt az érzésünket. Korszerűtlen a lírai ábrázolásnak ez a módja? Ellenkezőleg – nagyon is hiteles. Az ilyen versekben az érzékelhető természetközelség, a tágabb szemhatár, a mezők üdesége, az áttetszőbb levegő, s a nagyobb égdarab a vonzó, a szép, az „idilli” s nem – ahogy azt egyesek feltételezhetnék – a városi és falusi életformák között mutatkozó szintkülönbség. Az valami egészen más. A szegénység, az elmaradottság, a szűkösen megrakott asztal vagy a döngöltfalú házak rosszul értelmezett romantikája a költőben aligha ébreszthetett és ébreszthet vonzalmat. Szeme inkább azon akad meg, ami a változó időben reményt ébreszt benne. Simon a *Szélső házak*-at szereti, ahol „nincsen még kerítés”, és nincsen „megállás”, ahol még elegendő szabad hely van a növekedésre. Figyelmét az otthoni környezetben mindenekelőtt maga a napi munkáját végző, fáradhatatlanul dolgozó ember köti le. A szülői házban már korán megtanulta a sorsvállalás, a türelemmel folytatott hétköznapi erőfeszítések, s az „öregek” tiszteletét. Költészetének a későbbi nagy versek mellett máig is egyik legmélyebb ihletésű darabja – *A négy kenyér*. Valahányszor elolvasom, mindig Móricz Zsigmond *Hét krajcár*-ját juttatja eszembe. Mindkét írás a gondoskodó, a szeretetben önmagát felülmúló anyának állít emléket, s a szegénység talajából fakadt. De a poézist nem a nincstelenségben, mint olyanban látja meg, amely egymagában aligha lehetne forrása valami felemelően szépnek, hanem abban a türelemben és kényszerű alázatban, ahogy az ember a sorsára láncolt szegénységet elviseli. Aki ismerte a tegnapi magyar falut, nem olvashatja megrendülés nélkül az ilyen sorokat:

Fagyos hajnalon, ott a párna
izzadtszagú csücske alatt
figyeltm titokban anyámra
míg fölszakadt a virradat,

és ki kellett az ágyból kelni,
azon kelt meg a négy kenyér.

.....

Legszebb anya-verseink egyikéről van itt szó, s hosszú évtizedek múltán többek között majd az ilyen és ehhez hasonló írásokból lehet rekonstruálni a felszabadulás előtti szegényparasztosság életét.

Az emlékezés színes mozaikköveiből összeálló családi verseiben a hangvétel mindig gyöngéd, meghitt, az ösztönös szeretet és tisztelet melege árad belőlük. (*Fűrészelés, Arcok egymás mögött, Apám a szőlőben.*) Néha megindító (*Hagymafüzérek, Temetésen, Elágazó utunkon.*) Ugyanez áll azokra a lírai miniatűrökre, amelyekben a régi magyar falu egy-egy lassacskán kiháló embertípusának állít emléket (*Három mester, Ballagó ácsok, Piros molnár*). Sajnálja az örökös robotban és szegénységben

elment öregeket, akiknek nevét, „hacsak az adókönyvben nem”, nem őrzi meg semmi, mert elkopik az időben. (*Kenyeres Márton.*) Az olyan versekben, mint a *Mosolygó lány*, amelyben a testileg-lelkileg egyaránt kiszolgáltatott egykori zsellérlányok sorát állítja szembe a mai fiatalsággal, a vallomás mélyebb távlatot kap, s a hang érdes, vádló, figyelmeztető.

A költő nemcsak szenvedő alanya, tudatos viselője is volt a szegénységnek. Innen van, hogy sajátosan kimunkált művészi jelképrendszerében a történelmi háttér jelentős vers-emelő funkciót kap. Ezzel kapcsolatban érdemes megfigyelni, hogy közéleti mondanivalójában még elvétve sem találunk szorosabb értelemben vett *alkalmi verset*. Simon István maga is áhította, várta, sürgette – *vállalta az új rendet*, de nem harsonázó kürtjelekkel, üstdobokkal, inkább az alkatának megfelelő megfontolt, mérlegelő, természetes hangon. Megérezte, hogy olyan időben, „mikor a jövőt, hogy már rend legyen, / próbálgatjuk egy egész nemzetet”, *a költőnek féltékenyen kell vigyáznia a kimondott szó hitelére*. Politikai állásfoglalása sosem hangoskodó, de annál határozottabb. A *Zeng a fűrészen*-ben, ahol apa és fia állnak egymással szemben az idő szorításában, ilyen mértéktartó, de a meggyőződés mély sziklaforrásából felbuggyanó szavakkal vall a nagy sorfordulatról:

És – húzzuk, húzzuk mind a ketten
a két végén, egymással szemben,
egy célért, ebben egyetért:
ő is valahogy így akarja,
essen szét az a kiszáradt fa,
mely elszívta az erejét.

*Ha a maihoz hasonló mélyenszántó szerkezeti átforgatódásra analóg példát keresnénk ezeréves történelmünkben, vissza kellene nyúlnom Géza fejedelem és István király korához. A szántásra-vetésre rászoktatott, keresztény hitre térített, de lelke mélyén a portyázó-vadászgató életforma romantikáját visszaálmodó, s a tiltott pogány szertartásokkal kacérkodó akkori magyarság élete lehetett olyan drámai feszültségekkel, belső vívódásokkal telített, mint a falusi embereké a felszabadulást követő években. Akkor is nehezen, vontatottan fogadtuk el az újat, amely – akár a vajúdas és szülés biológiai folyamata – fájdalmakat is tartogat számunkra. Egyik jelentős versében (*Az a nehéz*) Simon István erről a kemény lelki tusáról tudósít magas művészi szinten – kendőzetlen őszinteséggel. Elég, ha néhány sorát idézem.*

Az a nehéz: egy pillanatra
a mindenséget tenni latra –
.....
Az a nehéz: hinni, tagadni;
az a nehéz: menni, maradni.
Régi harcok, kudarcok népe
töprengve néz a messzeségbe.

A vers kicsengése viszont a hívő, bizakodó ember optimizmusát sugározza:

lenni egy világ talpkövének,
melyre raknak pár ezerévet,
és az utódok, ahogy nőnek,
ne átkozzák a temetőket.

A korhoz kötött versek bizonyos hányadát állandóan fenyegeti a veszély, hogy idővel megfakulnak, elvesztik eredeti varázsukat. Az ilyen költeményeket nem kell féltenuünk. Róluk habozás nélkül kimondhatjuk, hogy „... mesterien csodás, / irigylendő *zsinórdobás*.” Mert az. S nem ravaszkodó „vándli.” A *Kuglizók*-ban ilyen meseteri dobásokra tett ígéretet a költő. Be is váltotta ígéretét.

„Ez is emberi mű!” – sóhajt fel a szépre, az emberi jóra szomjazó lírikus a *Buchenwaldi rapszódia*-ban. Értetlenül jár-kel az egykori láger főterén, megáll a füvesített parkban, az emlékmű előtt, a „múzeumban”, s az elvetemültség, a „pusztulás s a pusztítás iszonyú merev váza” megdöbbeneti, szinte égeti a szemét. A magas kilátóról felröppent sóhaj panasszá, kiáltássá erősödik az időben. Az európai szellemi kultúra egyik zárandokhelye, Weimar jut eszébe, ott áll a közelben, szinte látja Goethe, Schiller és Liszt Ferenc házait, ahol röviddel azelőtt maga is kortyolgatta „a szépséget, a fenséges erőt”. S a végletek kereszttüzében a humánus időtlen szószólóinak emlékéből merít magának új hitet: „... én hiszek benned mégis, világot teremő, / porból tápáskodó, igaz emberiség.”

Itt már magaslaton vagyunk. Az eddigi életmű csúcsein. Az úgynevezett nagy versek atmoszféráját érzékeljük. A költő teljes erkölcsi-világnézeti vétezetben, s amit eddig kevesen mondtak el róla: *lirájának korszakot teremtő hitelével* mutatja a kivézető ösvényt napjaink útvesztőiből. Nem méricskélem a csúcsok közti szintkülönbségeket. Kétségtelen, hogy a *Nem elég* és a *Himnusz az értelemhez*, ez a sokat idézett két magas hőfokon született alkotás külön rangra tarthat számot eszmei becslő gondolati líráinkban. Az egyik a teljességet kereső ember örök küzdelmének apoteózisa, a másik magát a nemes emberi erőfeszítést is szabályozó intellektust állítja a reflexiók középpontjába. Hogy ezen a helyen mégsem foglalkozom bővebb elemzésükkel, s nem idézek belőlük, annak oka eléggé kézenfekvő: a kritikusok zöme Simon István eddigi életművének értékelése közben évek óta ezt a két verset tartja magasba, mint művészi teljesítményének maximumát. Van is ebben valami igazság, *de a magam részéről nem szeretném erre a két nehézfajsúlyú költeményre redukálni mindazt, ami maradóan ebben a lírában*. Ehelyett befejezésül pár szavas utalással, néhol csak a versek címeinek felsorolásával, rá szeretném terelni a közfigyelmet a gyűjteményben szép számmal található további lírai hegyképekre. Ehhez persze az is szükséges, hogy a *szűknek látszó falusi élménykeretek mögött megérezzük a tágabb világ sugallatát, a természeti jelenségek, az évszakok törvényszerű körforgásában a létformáló emberi vonatkozások beszédes szimbolikáját, a sajátos „otthoni” gondok dióhéjában az egész országot foglalkoztató sorsproblémákat, és a forró közéleti vallomásokban a szocializmus útjára lépett közösség, s benne az egész emberiség ösztönös vágyakozását a felemelkedésre*. Az örökérvényű prométheuszi nosztalgia a több fény, a tágabb, jobb élet után a simoni oeuvre-ben lépten-nyomon kitapintható. Ezt leginkább a költői elhivatottságról valló emelkedett hangú verseiben érzékelhetjük. (*Ma és holnap, Száll a rosta, Gyönyörű terhem, Örök körben, A kés, Azt a dalt keresem*.) A mondanivaló ihletforrása, a szavak-mögötti lényeg, a megkopasztott mag ezekben a darabokban jobbra közös. A sugallat, a vágy, a sejtelem egyazon töről fakadt, de ahány közös fogalmazású vers – annyi forma, hangszerezés, színhatás. A rokonítható élmények kivetítésének ez a *poliform módja* egyik fő erőssége Simon István költészetének.

A kritikus vagy irodalomtörténész számára ennek a gyűjteménynek tanulmányozása közben sok érdekesebb-érdekesebb esztétikai feladat kínálkozik. Így párhuzamot lehetne vonni a közéleti mondanivalót közvetlenül vagy áttételesen tükröző poémák között. (*A nép neve, Böjti szélben, Együtt, Éjjel a présházban, Hóvirágok, Húsvéti körmenet, Kampósbót, Krumplivirágok, Kulcsok igája, Öreg falióra, Örökké lázban, Tavaszti egyveleg* stb.) Ugyanezekből, s az ebbe a csoportba tartozó többi versből hiteles képet lehetne festeni a költő személyiségéről, emberi-művészi magatartásáról, torradalmi öntudatáról, az új rendhez és annak vívmányaihoz való ragaszkodásáról.

Olyan szimbólikus írás, mint az *Akácia* vagy a remekül megkomponált *Fák sirtása* alkalmat adhatna a mai értelemben vett *korszertű hazafiság* konkrét megfogalmazására. Az *Emelő kezek*, a *Kezek, szárnyak*, s a *Napraforgó* a közösséggel szembeni mindenkori tartozásunkra, a háláérzet állandó ébrentartására figyelmeztetnek bennünket. A költő szerelmi lírája (*Az első út, Bocsáss meg Eurydiké, Jössz már az úton, Város rád*), s a kisfiához írt gyöngéd-hangvételű *Alvó kistiamra, Beszél a tiam, Első*

lépések, Nemzedékek pedig arra, hogy a modern ember gépekkel, vegyszerekkel és úrrakétaként benépesült tudatában a családi élet melegének, s a szerelem tisztaságának ma is lehet és van életgazdagító funkciója.

Tág, átfogó képet kapunk Simon István eddigi életművéből. A szépen megnőtt fa mély gyökereket eresztett, s a további terebélyesedés legjobb reményeivel kecsegtet. Csemete korában ez a fa a *népköltészettől, Petőfitől, Juhász Gyulától*, majd *József Attilától és Illyés Gyulától* kaphatta első nemesoltásait, *de megnőtt again a gyümölcs elvitathatatlanul a sajátja*.

A kritika az utóbbi esztendőkből publikált Simon-versekkel kapcsolatban bizonyosfokú stagnációt emleget. A jóhiszemű kritika mindig ösztönöz, kiváltképpen, ha az eddig elért csúcok felé mutat. A magam részéről azonban hadd utaljak itt egy tanulságos természeti jelenségre. Fiatalabb éveimben több alkalommal megálltam a szökőkutak módjára magasbatörő melegforrások előtt. Néhányat le is fényképeztem. Néha csalódottságot éreztem, mert a gejzír egymást követő gőzölgő vízsugara nem mindig érték el az előbbieik magasságát. A maximális szépség-élményt vártam, holott tudtam: a hőforrás is megpihen néha, akár a csendben pipázgató vulkán, hogy újabb energiát tartalékolhasson. Az ember természetesen más. De az vitathatatlan, hogy *a teljesítőképességet, a művészi alkotóerőt nem lehet állandóan a fehérizzás hőfokán tartani*. A költő akkor is aktív marad, ha kissé megpihen, ha két meredek között izmokat lazít a soronkövetkező erőpróbára. Persze kivételek is vannak: elégnek a „teremtő lázak máglyáin”, ahogy azt Szabó Lőrincsel kapcsolatban elmondtam egyik 1958-ban megírt versemben. Simon István más alkat. Tartalékoló, megőrző, önmagát konzerváló. Szemlélődésének mértéktartása, meghitt derűssége engem sok tekintetben Arany Jánosra emlékeztet. S még bőven van ideje: most szeptemberben múlt 38 éves! De hogy erőgyűjtő periódusaiban is az új csúcokra veti szemét, azt a *Gyümölcsoltó* utolsó oldalain található, kötetben most először megjelent néhány új versével is bizonyítja. Ezek között a négy szonettből álló, s már felsorolt *Örök körben* megkülönböztetett figyelmet érdemel. A négy szonett közül háromban költő-elődöket idéz: *Balassit*, aki meglátta a *hazát, Petőfit*, aki ott volt a *nemzet* születésénél, *József Attilát*, aki tudatára ébredt az *osztálynak*. A negyedikben, a záró szonett két tercínájában így vall önmagáról a költő:

.....
s még ők biztatnak engem, kör a körben,
szorítva helyemre, hogy értsem: könnyen
ma sem buggyan föl a szép szó, mikor

a pontot, ezt az önmagába terjedt
világot kell, hogy segítse, az *embert*,
kilépni legvégső béklyóiból.

Ez a látásmód, a költészetünk egészét átfogó remek szintézis, joggal sejteti Simon István lírájában az új távlatokat.

GONDOS ERNŐ

GALGÓCZI ERZSÉBETRŐL

A novella más „anyagból”, másfajta megmunkálással készül mint a regény: ez közkeletű igazság. Mégis általában a gyakorolt szem hamar felfedezi ugyanannak a szerzőnek a kezevonását akár regényt, akár novellát olvas tőle. Nem egészen ez a helyzet Galgóczi Erzsébet írásai esetében. Aki összeveti regényét, a *Félúton*-t novella kötetével (*Ott is csak hó van*), elcsodálkozik: mintha nem is azonos szerzővel lenne dolga. A regény arccal a szociális, sőt politikai kérdések felé fordul, míg a

novellák javarésze egy magányos lélek önvizsgálata. A regény egy tragikus akkord ellenére drámai, de nem sötét. A novellákat valami hideg kétségbeesés lengi át. Ha az írások dátumait nézzük, egy lépéssel közelebb jutunk a kettősség megfejtéséhez. A novellák javarésze alatt 1957–58-as évszámok állnak, s alapszínükben ezeknek az éveknek válsághangulatát tükrözik. A kisregény 1960-ban íródhatott (1961-ben adták ki), s ha súlyos ellentmondásokat is tükröz, egy progresszív, az író által is progresszívnek látott folyamat fonákjaként ábrázolja ezeket.

Mindez azonban korántsem a teljes magyarázat. Úgy hiszem, hogy ez az érdekes kettősség alapjában az alkotó-erő belső igényéből, fejlődéséből magyarázható. A külső ok csak kiváltja a soronkövetkező ütemet. Galgóczi kétfelől közelíti, „keríti be” tárgyát: a mai embert. Kívülről, a közösségi viszonylatok felől, és belülről: önmagával kísérletezve. Az előbbi csapáson jutott el kitűnő riportjaiig és a regényig, amely – igaza van *Erdei Ferenc*nek – az új útra lépett, de még „félúton” álló falu adekvát rajza. Megérdemelte érte Galgóczi a *József Attila*-díjat. A novellákhoz a másik ösvénnyel jutott el. Tegnap ez a két út még távol futott egymástól. Akadhattak, akik ráadással még irányukat is távolodónak ítélték. Nézzük meg hát közelebről ezt a különös kettősséget.

Galgóczi Erzsébet írásai között a felső szintet a *Cogito* tartja. Ez a novella egy kamaszlány eszmélésének története. Annyi lírával szól, s egyben olyan drámai erővel, hogy Karinthy legszebb kamaszrajzai mellett van a helye. Amazokban több a hajszálpontos találat, ez keményebb anyagból készült. Keményebb a lélek, ridegebb a környezet, s egymásnak ütdöve szikrákat vetnek. Bár tudom, hogy lehetetlenre vállalkozom, mégis megkísérlem legalább főbb vonásaiban ideidézni ezt az írást. A parasztcsalád polgárista lánya meg akar halni. A háború éppencsak elvonult, szerte a vidéken ágyúroncsok, löszerek. S mikor otthon a kislány előtt mesélik, hogy egy ember szét-szedett egy lövedéket, s fölrobbant vele – eldöntötte: ezt teszi maga is. „Tizennégy éves voltam, és úgy éreztem, nem szeret az anyám, – olvassuk a novella elején. – Csak arra emlékszem, előtte már hetekig napos, májusi dombokon kószáltam, minden zöld volt és fehér volt és rózsaszín volt, és verte a nap, és én tudtam, hogy meg kell halnom. És órákig ültem a padláson, félhomályban és izzasztó melegben, mert a cseréptetőt szinte megolvasztotta a napfény, folyt a könnyem a fülembbe, mert úgy szerettem sírni, hogy ültem egy függőleges gerendának támaszkodva, hátraszegve a fejemet, hogy a könnyek a fülembbe folytak, és apróra elképzeltem mindent: hozzák a testemet holtan, és az anyám ráborul zokogva, és bánja, hogy nem volt jobb hozzám, nem volt figyelmesebb, szeretőbb, és most már hiába minden...”

Az ilyen gyermekbánatok rendszeren felszáradnak a könnyekkel. A szöveg halk iróniája is erre látszik utalni. De Galgóczi kamaszhősében ridegebb, rugalmatlanabb a lélek, mint sorstársaiban. Ő elhatározását tette váltja: lecsavarja egy ágyúlövedék gyújtófejét, de a gyilkos jószág, mely néha még a szakértő tűzszerésztől sem hagyja megszéldíteni magát, nem robban. Ezután az ártalmatlanná tett fenevadból, mintha csak fogait húzná, kiemelgeti a szürke löporpálcikákat. Hazaviszi, s otthon a konyha kövén – mint csillagszórókat – elégeti őket. Közben várja, provokálja az anyja kérdését, s nem is hiába:

„– Hol vettétek a puskaopt?

– Szétszedtem egy töltényt.

– Te marha!” – volt a viszont-válasz, s anyja már futott is tovább ezer dolgára. Ez lett a világtól való tudatos különlet első pillanata. Elszakadt a lelki köldökszínór. Ezután már akár kedvezhetett is neki az anyja. „Már el volt határozva – írja – valahol rajtam kívül, mint az öngyilkosságom, hogy én ezután mindent másképpen csinállok, mint ahogy azt az anyám szeretné.” Ez volna a „történet”. Dehát az igazi irodalom mindig sokkal több, mint a „sztori”. Arra talán mégis elég, hogy összeves-sük más írásokkal.

Egyik riportjában középkorú tévész-elnököt faggat, miért nem nőült.

„– Mert középparaszt voltam.

– No és? Átok az?

– Átok, igen. Átok. Itt lakunk Győr tövében. A község fele most már a városból él, mint gyárimunkás, mint tisztviselő, mint értelmiségi. Az ő sorsukhoz képest parasztnak lenni is nehéz – de parasztasszonynak lenni még nehezebb. Sokkal-sokkal nehezebb. Tudja, hogy élt az én anyám? Mondjuk, nyár elején, amikor érik az eper, vagy a málna. Hajnalban kelt. Elkészítette a reggelit. Ellátta a baromfiakat, disznókat. Rendbetette a szobát. Elkészítette a hideg ebédet, a batyuba. Aztán a fél hetes autóbusszal kiment az eperföldre. Oda telepítettük a sokorópátkai busz megállója mellé, hogy ne zúzdjék agyon, míg a rázós szekéren hazaér. Délután háromig szakadásig szedte az epret – ebédet sose vitt magával, mert úgy se ért rá megenni – s akkor a nehéz ládákat kettesével-hármasával kicipelte az országútra a buszmegállóhoz. Négy órakor jött a visszabusz. Felrakodtak, a ház előtt lerakodtak. Minden útja – az úti-költségen kívül 2–3 kiló eperjébe került – primőrként húsz forintjával, számítsa ki – mert a vezető szabályellenesen megállt a ház előtt, a kalauz meg segített föl- meg lerakodni. Öt óra volt, mire hazaért. Ellátta az aprójószágot vízzel, maggal, föltette főni a vacsorát. Egy nap egyszer muszáj főtt ételt ennie az embernek, ha dolgozik. S míg főtt az étel, mosni kellett neki, vagy vasalni, vagy kenyeret sütni, vagy föl-sikálni a szobákat – egy héten egyszer ezekre is sort kellett keríteni, bármennyire is volt a dolog. Közben megetette, megittatta a barmokat, disznókat. Megfejt, elvitte a csarnokba a tejet...” És itt még nincs vége. Az öreglegénynek maradt elnök még hosszan sorolja az anyja tennivalóit, hogy a végén megkérdezze: „Hát mondja: van ma normális parasztlány, aki ezt a sorsot választja magának? Feltéve, ha választhat mást is. Mert választhat. Gyárimunkát, gyárimunkás férjet például...”

Ez a dokumentum-pontosságú részlet a *Cogito* kamaszbánatára rimel. A novella és a riport ugyanannak a dolognak más-más felét mutatja. „Marha” – mondja az acyonhajszolt parasztasszony a kamaszlányának. Valóban: hogyan képzelhető el ilyen létfeltételek között a gyermek szeretet-igényének felismerése? Érti-e az író, s tudatosan csinálja-e vagy tehetsége vezeti – nem tudom, de annyi bizonyos, hogy a gyarpodó életmű József Attila képlete szerint épül: „Ím itt a szenvedés belül, ám ott kívül a magyarázat”. És erre a „kívülre”, az elmaradt, embertelen falura kegyetlen ítéletet mond a Félúton elkeseredett, fiatal paraszthősével: Fel kellene gyújtani minden falut. Csak így lehet a parasztokon segíteni.

*

Az írói világkép rugalmas képződmény. Gazdagodhat, tágulhat, elszíneződhet, mélységben törvényszerű a kiterjedése. De – a tapasztalatok azt mutatják – alapképletét megőrzi. Ez az alapképlet esetleg csak a világhoz való alapvető emocionális viszony, vonzások és tasztítások rendszere. Más esetben ezeken már tudatos felépítmény emelkedik. Galgóczi küzdő ember kezdettől. Személyes elszámolnivalója van a világgal, s már első íróilag artikulált írásában megtalálja ellenfelét: a tulajdont. Azóta tiz-egynéhány év telt el, de ezt az ellenséget el nem eresztette. Aki egyik legújabb novelláját, a *Mínuszt* elolvassa – lehetetlen, hogy Krisztában, a parasztcsalád diáklányában fel ne ismerje az *Egy kosár hazai* kis hősnőjét, a kollegistalányt, aki nem átalotta volna anyjával visszaküldeni a „pakkot”, mert az idős parasztasszony nem értette, hogy itt minden közös, és a kosár hazai – ámit ő hozott – sem kerül el az elosztás sorsát. Az a régi írás naiv, és bizony nem mentes a sematizmustól. Az új, a *Cogito* óta talán a legsikerültebb. Ott sűrűsödik benne egy történelmileg is, emberileg is nehéz évtized tapasztalatkinccse. Egyszerre tanúsítja az író probléma-érzékenységének és írói képességének megérlelődését. De nem változott az írói magatartás. A hősnők mintha csak testvérek volnának. Ugyanazok a kemény és határozott reflexek, darabos érzelmi váltások. Ugyanaz a lelkes, sőt dühödt újat akarás. És a fő-ellenség itt is a tulajdon, vagyis inkább annak itthagyt csödtömege izlésben, szokásokban, szemléletben. *Egy nap története*, pontosabban a *Pestről jött egyetemista*

lány benyomásai a szűkebb családi körben egy nap alatt. A nagyfiú a helyi tsz elnöke, a kisebb mérnök. Mindketten otthon élnek még. A zárszámadás jól sikerült, pénz a bankban. Terike, Kriszti asszonynővére ötvenezerért átépítteti a házukat. Nem fürdőszobát építtet, nem televíziót vesz, hanem – mert itt ez divatos – fölemelteti a házat, hogy öt lépcső vezessen föl a verandára. Nem vizes a lakás, nem szigetelés kell, csak az öt lépcső kell, mert most éppen az ad rangot a faluban. Az író a családi viszonyokon belül is biztos kézzel mutat rá a számítás, és a szellemi-erkölcsi igénytelenség rozsdafoltjaira, amelyek a biztató jelenségek mellett, azokkal elkeveredve élnek a mai faluban. Ez a novella „kötelező olvasmány” a Galgóczi körül kialakult mai vitához. Amit a „Nádtetős szocializmus”-ban külső viszonyokként jelzett, azt itt emberi hatásában mutatja meg. Egy vázlatos portré nem vállalkozhat arra, hogy reprodukálja a vitát. S még kevésbé arra, hogy állást foglaljon a vitatott kérdésekben. Valószínű, hogy a tüzetesebb vizsgálat megállapíthat hibákat a riportban. Minket, itt a riport csak a *Minusz* című novella összefüggésében foglalkoztat. A mezőgazdaság további fejlődésében – nyilván azért, mert ez a fejlődés a vártnál lassúbb – átmenetileg az eddigieknél nagyobb hangsúlyt, s ezzel lehetőségeket is kap a háztáji gazdaság, s vele a kisárutermelés. Ennek következményei vannak. A szocialista mezőgazdaság felépítése nehéz dolog, lényegében járatlan úton haladunk. Nincs azon csodálkozni való, hogy az elképzelések, tervek az előrehaladó gyakorlat, a pozitív és negatív tapasztalatok alapján módosulnak. Ezeket a változásokat lehet kísérő emóciók nélkül tudomásul venni. A városi ember általában így fogadja. Számomra éppen megnyugtató, mert bizonyítékát látom benne a vezetés rugalmasságának. Galgóczi közelről látja, negatív kísérőjelenségeivel, az újra éledő kistulajdonosi illúziókkal, a közösségi érdekltség relatív csökkenésével, a kispolgári eszmények, szokások, ízlés átmeneti megerősödésével – és mindez felízgatja. Ezt fejezi ki a riport, s ennek irodalmi tükröződése a *Minusz* című novella. Nem azt írja, hogy ezekre az intézkedésekre nincs szükség, sőt üdvözli ezeket. De kísérőjelenségeivel együtt látja. Saját családján belül érzékeli a változást – érdemes nyugodtan végig-gondolni, amit mond.

*

Bevezetőnkben abból indultunk ki, hogy Galgóczi kétfelől közelíti meg tárgyát: a mai embert. Önmagát vizsgálva – belülről, és nyugtalan riporteri kíváncsisággal – kívülről. Azt hiszem: nagy epikai sikerek e kettő összeszorozásából várhatók. A *Minusz* jelzi is, hogy az író errefelé tájékozódik. A tapasztaló és felháborodó hős még erősen hasonlít – erről szoltunk már – a Galgóczi novellák ismert hőseihez, a Cogito kamaszlányához is. De már kifelé fordul. Benne áll a legmaibb ma falusi forgatagában. A belső világ és a külső ebben a novellában már egymásra hatva, egymást kiegészítve, jelenik meg.

Lezárult egy szakasz Galgóczi Erzsébet írói fejlődésében. E szakasz elején az a felismerés állt, hogy „az ember nem lehet önkiszolgáló, mert előbb-utóbb elhasználódnak benne az egészséges nedvek... Ahogy a rosszul működő vese mérgező, úgy tud mérgezni a magány is – halálosan”. Az új, magasabb körben a csodálkozó és felháborodó hősének meg kell indulnia. Úgy hiszem Krisztire most, vállalkozások, kalandok terhet rakja a szerző. Talán nem csalódom, ha azt mondom: növekedni fog a mese, ha úgy tetszik: a fikció szerepe Galgóczi műveiben. A határozottan fiktív mese felszabadítja az író, segítségével gazdagabb igazságokhoz, az igazságok egész rendszeréhez juthat. A mese, a fiktív történet talán ahhoz is hozzásegíti, hogy az önmagáról szabott hősök galériáját kiegészítse más alkatokkal. Nemcsak a falu, nemcsak a falusi hősök, Galgóczi Erzsébet is „félúton” van: most vált át a lírából az epikába.

KRÚDY VILÁGA

A nagy író, nagy költő élete mindig érdekes, tanulságos és egy kicsit mindig homályos, titokzatos is. Hiszen nagy alkotások jelzik az útját. Kit ne izgatna a kérdés: hogyan születtek ezek az alkotások, s mit látott, hogyan élt, miként szemlélte a világot a művek írója. Ott sejlik ebben a kérdésben természetesen az is, hogy vajon mi készítette, mi hajtotta, milyen élmények születtek, hogyan, miből formálta hőseit, alakjait. Nem indokolatlanul írta *Szeuder József* legutóbbi Krúdy tanulmánya címűl: *Szindbád születése*. Szindbádé, mint egyik, s talán legtipikusabb Krúdy-hőse, akinek formálásához önmagát ültette modellnek, s akit aztán oly szeretettel küldött a világba felfedező utakra.

Krúdy egyébként is azok közé az írók közé tartozik, akiknél leginkább kimutatható, hogy hőseiket a kor élő, megnevezhető, eleven figuráiról mintázzák. Nemcsak a *Gaálók*, a *Zathureczkyek*, *Szemere Miklós*, *Pilisi Róza*, *Marinovich Jolán* ismerhetők fel regényeiben, novelláiban félreérthetetlenül (nem is beszélve a kimondottan önéletrajzi jellegű írásairól, nagyapjához, nagyanyjához stb. fűződő műveiről), hanem úgy szólván minden alakja. Erről külön nagy tanulmányt lehetne és kellene írni.

Föltehető a kérdés: mivel magyarázható akkor, hogy nemcsak a kortársak, hanem gyakran még mai méltatói is úgy vélik, hogy Krúdy nem a valóságot írta, hanem valamiféle álomvilágban élt? Föltétlen olyan ellentmondás ez, amit föl kell oldanunk, de aki valamennyire is ismeri Krúdy életét és műveit, az ellentmondások, homályosságok, sőt megfeythetetlennek látszó titkok tömegére bukkan, amelyek közül – ezzel a könyvvel kapcsolatban – élete, életmódja és műveinek jókait is túlhaladó mennyisége közötti ellentmondást kell kiemelnünk. Az úgynevezett Krúdy-legendák már életében eltakarták sokak előtt az író, a művészt. Csodákat meséltek párbajairól, nőügyeiről, külön passzióiról. Aki elmerül ezeknek a legendáknak a felidézésében, az előtt egy szép szál, hatalmas erejű, alapjában véve jólelkű, szelíd, de ugyanakkor féktelen szenvedélyű dzsentri író alakja rajzolódik ki, aki életének túlnyomó részét kiscsmák pörköltés-fröccsös világában, félvilági nők örömtanyáin, az *Erdélyi borozó*, a tabáni *Mélypince*, a *New York* kávéház italozói, a *Három Holló* bohém írótársasága, az *Otthon* kártyaasztala mellett, a loversenyeken és... lehetetlen felsorolni is, hogy még hány és milyen helyeken töltötte, s aki napi négy-öt liter bort ivott s így novelláit, regényeit, újságcikkeit is főképpen itt, ezeken a helyeken írta. Ez utóbbit ugyan már senki sem állítja azok közül, aki ismerte valaha, de ha mindaz igaz lenne, amiket egyébként állít, csakis így volna elképzelhető.

Mondhatnánk ugyan, hogy hiszen ezek csak afféle legendák, nem kell komolyan venni, de ezzel mégsem elégedhetünk meg, mert sok igazság is van bennük. Csak éppen helyére kellene mindent tenni. Sajnos, *Perkátai Lászlónak* még a 30-as évek végén megjelent Krúdyról szóló disszertációján kívül a mai napig kísérlet sem történt a Krúdy-örökség nagyobb, áttekinthetőbb feldolgozására. Így maradnak az egyre szaporodó újabb kiadású művek és a Krúdy-legendák. Igaz, ilyen hatalmas életmű feldolgozása igen nagy erőfeszítést és nekiszánást igényel, hiszen műveinek igen nagy részét ma is csak régi újságok, folyóiratok vagy könyvek sárguló lapjairól lehet előbányászni, mint egy kicsit már elfelejtett drágaköveket, és amellet ott vannak a mindent elborító legendák, életének, alkotásmódjának rejtélyei, a kortársi kritikák, s napjainkig irodalomtörténeti értékelésének ellentmondásossága is. Valóban, az ő művészetével a kritika mindig bajban volt, s ha elolvassuk a Krúdy Világában közölt kritikákat, cikkeket, igazat kell adnunk annak a megállapításnak is, hogy Krúdynak tulajdonképpen nem is voltak olvasói, csak rajongói. Akik megéreztek stílusának szépségét, azokat lenyűgözte, az olvasók egy része pedig közömbös maradt.

Ezekkel a problémákkal meg kell birkóznia annak, aki az igazi Krúdyt, Krúdy művészetének igazi szépségét, gazdagságát meg akarja rajzolni, s megkísérli kijelölni méltó helyét a magyar- és világirodalomban. Mert tegyük hozzá, Krúdyt ilyen mér-

cével kell mérnünk, ennyit már biztosan látunk. Ennyi már történt az utóbbi években a Krúdy-ügy körül.

Úgy érezzük, ezt a célt szolgálja, ehhez nyújt segítséget ez a rendkívül érdekes, különös és értékes könyv. Nem emlékkönyv, ahhoz túl oldott és merész, sokrétű és újszerű. Első olyan könyv Magyarországon, amelynek szerkesztője a legmodernebb eszközt, a magnetofonszalagot is felhasználta, hogy megörökítse a még élő kortársakkal (azokkal, akikkel Krúdy valamilyen formában kapcsolatba került) folytatott beszélgetéseket. Nem emlékkönyv tehát, de természetesen „nem is irodalmi monográfia” – mint ahogy a kötet szerkesztője is jelzi a „Bevezető”-ben.

„Nem az író életének és irodalmi munkásságának ellentmondásait igyekszünk feloldani – olvashatjuk az említett „Bevezető”-ben, – hanem a korszakra irányítottuk figyelmünket, Krúdy világára”, s a könyv „a közelmúlt oly szövevényes világában segíti az olvasót eligazítani.”

Persze, az sem volna rossz, vagy fölösleges, ha ez a könyv valóban ezt tenné, de szerencsére mégsem egészen erről, hanem szorosabban Krúdyról van itt szó a könyvnek úgyszólván minden mondatában. Jó vagy rossz, igaz vagy kevésbé igaz, kevésbé meggyőző vagy helytálló módon, de mindig Krúdy alakja, művészete van premier planban. Ez föltétlen jó, föltétlen helyes. Aki elolvassa a könyvet, nem lehet el mellette közömbösen. Kérdés azonban, kire hogyan hat, milyen érzelmekkel teszi le kezéből, hiszen áttekinteni is nehéz azt a rengeteg cikket, tanulmányt, költői tisztelgést, visszaemlékezést, publicisztikai írást, kortársi vallomást, beszélgetést, levelet, amiket ez a több mint hétszáz oldalas nagy alakú kötet tartalmaz. Nem lehet betelni az olvasásával és mégis gyakran kelt bennünk olyan ellenérzést, mint mikor egyenes, tiszta úton indulunk, aztán lassanként mégis kezd minden bizonytalanná válni előttünk. Mintha visszájára fordulnának a dolgok. Meg kell hát állnunk, hogy körülnézzünk, számot vessünk velük.

A kötet célja (az eddigiek szerint): összegyűjteni és elénk, főképp a kutatók elé tární mindent az íróról és korról, ami csak föltalálható és jellemző, ami tehát a későbbi monográfikus feldolgozást, értékelést, az ellentmondások feloldását s az író igazi képének megrajzolását elősegíti. Vagyis e szerint a könyv keveseknek, hogy úgy mondjam, a szakmabelieknek készült. Erre mutat az is, hogy a mi viszonyainkat tekintve kevés, mindössze ezeröttszáz példányban jelent meg és könyváruai forgalomba nem is került. Így, ezen az alapon érthető és helyeselhető a szerkesztő eljárása, hogy úgyszólván meg sem kíséri a válogatást, egymásnak homlokegyenest ellentmondó cikkeket, nyilatkozatokat, beszélgetéseket, adatokat stb. közöl. Hiszen nem az ő dolga rendet teremteni a kaoszban. A „Kései beszélgetések” c. terjedelmes, egyébként valóban a legérdekesebb s talán a legértékesebb nagy fejezet bevezetésében Tóbiás Áron, a szerkesztő ezt ki is mondja: „Az olvasó nyomon követheti az ismétlődéseket, megakadásokat, valamint a kitérőket, gondolkodásokat, sőt mellébeszéléseket is. Azt is érezni lehet néhol, miként sántít az igazság, de mindenkinek megadatott e „kései beszélgetések”-ben a tévedések joga. Még akkor is, ha szántsándékkal akart valaki tévedni, elhallgatni vagy félrevezetni. Ez esetben lelke rajta, viszont korfesző dokumentumnak ebben a formában is nyereség, mivel elgondolkodtatóan új megvilágításba helyeztek ismert vagy éppenséggel homályos dolgokat.”

Nem kételkedem benne, hogy Tóbiás Áront a Krúdy iránti szeretet, lelkesedés vezette minden tetteiben, de ez a „liberalizmus”, a válogatási, lektorálási igényről való teljes lemondás végül mégsem vált javára a könyvnek. Még akkor sem, ha feltételezzük, hogy csupa irodalomértő, kutató és Krúdy-rajongó olvassa. Sokkal nagyobb segítséget nyújtott volna, ha szelektál egy kicsit még a „kései beszélgetések”-ben is. Néha tán nem is Krúdy és az igazság, hanem a nyilatkozatot tevő, vagy beszélgetőre való tekintettel. Gondolok itt többek között pl. az Erdélyi Józseffel vagy Kellér Andorral folytatott beszélgetésre, vagy azok egyes részeire. Erdélyinél nyilvánvaló az ellenszenv és meg nem értés, Kellérnél pedig, hogy ő maga is teljesen elveszett a Krúdy-legendákban, s elvesztette a mértéket is. Krúdy párbajaival kapcsolatban pl. félelmetességének érzékeltetésére olyan visszataszító részletet mond el, amire akkor sem lenne szükség, ha valóban igaz lenne. De ráadásul nem is valószínű. Perepatitis

Antal és mások is elmondják ugyanazt az esetet a kötekedő huszárcapitány csúffátételéről, de egészen másképp, hitelesebben, s azokban szó sincs a kifogásolt részletéről. Kellértől egyébként is közli a szerkesztő a „*Gyula úr*” c. hosszú cikket, amelyben mindent elmond, amit fontosnak lát.

Tóbiás Áron ebben a könyvben egy különös módszert is alkalmaz. Az olvasó – de még inkább a kutató – legnagyobb bosszúságára hiába keresi a cikkek, levelek, idézetek stb. végén a lelőhelyeket. Még az időpontot, dátumot is csak ott találja meg, ahol az szervesen beletartozik a közleménybe. Ez így természetesen tudománytalan és veszélyeztetné az egész könyv, a föltárt adatok hitelességét, de a végén, a 721. oldalon közölt rövid jegyzet részben megnyugtat a szerkesztő: „A Krúdy Világa kötet dokumentációjának megőrzésére külön gyűjtemény létesült a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban, a „B” gyűjtemény kéziratárában.” Ebben a kéziratárban tehát sok más fontos anyag mellett megtalálhatók a kötet anyagára vonatkozó pontos adatok is. De miért csak ott? Ezzel semmiképp sem tudunk egyetérteni. Miért kényszeríti a szerkesztő az érdeklődőket – budapestieket és vidékieket egyaránt –, hogy a Szabó Ervin Könyvtár budapesti központi épületébe zárandokoljanak és hosszas jegyezgetéssel szerezzék meg azokat az adatokat, amelyek nélkül egy ilyen dokumentációs jellegű gyűjteményt nem is tudunk volna elképzelni? Ehelyett azokat a cikkeket, részületeket, beszélgetéseket stb. gyűjthették volna itt össze, amelyek csak tehertertelei egy ilyen – mégis csak minden olvasó számára könnyen hozzáférhető és sokakat érdeklő – műnek. Akkor nyuquodtan kimaradhattak volna a gyűjteményből az olyan, nyilvánvalóan hamis, Krúdy művészetétől és szellemétől annyira távol eső írások is, mint például a *Hevesi Andrásé*.

Ilyen kisebb hibák, melléfogások okozzák azt a föl-fölébredő ellenérzést, amiről cikkünk elején szoltunk. Hiszen az említett hiányosság még azt a látszatot is kelti, mintha mégsem a szűkebb kör, hanem a szélesebb olvasóközönség tájékoztatását kívánná szolgálni, s erre a célra így bizony távolról sem alkalmas. Nem csökkenti, hanem növeli a Krúdy-legendák számát, s meg sem kísérli az ellentmondások feloldását. Igaza van *Antalfy Gyulának*, aki a Magyar Nemzet 1964. máj. 14-i számában „*Krúdy koronatanúi*” című megkapó írásában meggyőző erővel azt a másik képet, az alkotó, a világ minden dolga iránt szenvedélyesen érdeklődő Krúdyt állítja elének. „Ivott Krúdy?” – teszi fel a kérdést, s az író igazán jól ismerők, elsősorban *Hargitay Pista*, az író úcszólván legállandóbb kísérője véleményével felel: „Csendesen iszogatótt, fáradt mélasággal, ritkán nyúlt a pohárhoz, s gyakran fél éjszakán át üldögélt egy liter bor mellett, kocsmáról kocsmára vándorlás közben sem az ivás volt a fontos – hiszen egy helyen gyakran csak egyetlen spriccert... fogyasztott –, hanem a helyváltoztatás, az új, meg új emberarcok.” „Asztaltársai egyúttal modelljei is voltak, ugyanakkor meseforrásai.”

Kétségtelen, hogy ez a Krúdy kép is megtalálható, sőt ez dominál a könyvben, az olvasót azonban zavarba hozzák az ellentmondó képek és zavaró mozzanatok. *Tóbiás* igen nagy áttekintést szerezhetett munka közben Krúdy munkássága fölött. Feltétlen törekednie kellett volna olyan összeállításra, melyből nem hiányzanak ugyan az ellentmondó vélemények sem, de egészében mégis tükröződne bizonyos állásfoglalás, megmutatkozna egy egységesebb Krúdy-kép.

Sommázva a dolgokat: A Krúdy Világa szerkesztését, célkitűzését tekintve nem egységes. Sok olyan buktatót tartalmaz, amiket véleményünk szerint föltétlen el kellett, el lehetett volna kerülni. Ellentétben a szerkesztő liberális álláspontot képviselő véleményével, nagyobb segítséget adhatott volna a Krúdy életében és művészetében ma még fennálló ellentmondások megoldásához, – mégis a *Krúdy-kutatás szempontjából felbecsülhetetlen a könyv értéke*. Hiszen a rengeteg írás, adat, vallomás nagy mértékben segít az író egy-egy életmozzanatának s az egész Krúdy-oeuvre megformálásában. Folyóirataink, elsősorban éppen a Jelenkor, több Krúdy-levelet közölt már előbb is, de nagyobb számban itt találkozunk velük először. A Krúdy-kiadások teljes bibliográfiájának közlése is (*Kozoca Sándor* összeállítása) nagyon időszerű volt már, ha becsúszott is abba egy sajnálatos hiba. („A magyar sastiók”-ról nem meri kimondani, hogy hamisítvány, pedig ez ma már nyilvánvaló.)

A köszönet és legteljesebb elismerés mellett, amellyel a Szabó Ervin Könyvtárnak, különösen pedig *Tóbiás Aronnak*, a kötet szerkesztőjének adózunk, feltétlen utalnunk kellett a hiányosságokra is. Arra hívjuk fel a figyelmet, hogy aki kezébe veszi ezt a nagyszerű kötetet, mérlegeljen és rostáljon, s a rostából ne a lényeg, az alkotó nagy művész, hanem a legendákkal ráaggatott sok-sok sallang hulljon ki. „Írónak készültem: semmi másnak” vallja az 50 éves Krúdy, s ezt nála nagyon komolyan kell vennünk. Az egész világot egy hatalmas műteremnek tekintette, amelyben állandóan figyelt, s amelyet számtalan formában megírt, újraalkotott, amelynek azonban nemcsak megfigyelője, hanem szenvedő alanya is volt. Nagy író, nagy költő. Ennek tanúja lehet ez a kötet is, ha ezt keressük benne. (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadása.)

BARANYAI GYÖRGY rajza

Sötér István:

NEMZET ÉS HALADÁS

A cím történelemfilozófiai műre utal, és valóban, bár elsődlegesen irodalomtörténeti monográfiáról van szó, átfogó elvi következtetésekhez vezet el az olvasót: történelmünk utolsó évszázadának tökéletesebb megértéséhez, tágabb értelemben pedig a nemzet és haladás problémájának helyes történelmi és filozófiai szemléletéhez.

A vaskos, 781 oldalas mű tulajdonképpen irodalomtörténetünknek csak egy kis szakaszát tárgyalja: a szabadságharc bukásától a kiegyezés küszöbéig terjedő időszakot. Ennek megértéséhez azonban a szerző mélyrehatóan elemzi a szabadságharc előtti évek törekvéseit és irodalmi jelenségeit is: a népiesség elméletének törekvéseit és irodalmi jelenségeit is: a Petőfi túljutását a népies-nemzeti költészetben, Petőfi és Arany népiesség-felfogásának különbségeit stb. A Világos és a kiegyezés közötti évek mindaddig példátlan mélységű tárgyalása után pedig „kitekintés”-ében nemcsak Arany és Vajda utolsó korszakára vet fényt, hanem rávilágít a tárgyalt időszak problémáinak a XX. századdal való összefüggéseire is.

Ez azonban nemcsak a „kitekintés” somlázásaiban valósul meg. A mű egészének végső célja tulajdonképpen az, hogy a mához vezető út egy igen tanulságos szakaszának marxista megvilágításával segítséget adjon újabb irodalmunk és történelmünk helyes szemléletéhez, mai problémáink helyes megoldásához is: a kötet végeredményben a mai magyar irodalom gyökereit magyarázza. Sötér István műve így valóban példa arra, hogyan valósíthatja meg irodalomtörténetírásunk azt az igényt, hogy a multat kutatva, a jelen mélyebb megértését is lehetővé tegye.

Ez természetesen a legnehezebb feladat vállalását jelentette: a közvetlen tények és tárgyi jelenségek mögött rejlő lényeg feltárá-
sának követelményét, az elemzett korszak belső történetének, azoknak a végső, elvi jelentőségű tényezőknek a kutatását, amelyek az irodalmi élet külső megnyilvánulásait irányították, amelyek egységbe foglalták a kor kuszán rendezetlennek látszó irányzatait és ellentmondásosnak tűnő törekvéseit. Mert a tárgyalt korszak valóban azokhoz tartozik, amelyeknek a belső összefüggései mindaddig a

legproblematisabbaknak látszottak. Ez az időszak talán éppen ezért sokáig eléggé elhanyagolt területe is volt a magyar irodalomtörténetnek. Bár újabban igen jelentős művek foglalkoztak egy-egy részkérdéssel (L. pl. Komlós Aladár könyveit: Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében, A magyar költészet Petőfitől Adyig, valamint Vajda Jánosról írt könyvét, továbbá Barta Jánosnak Aranyról szóló művét és egyéb idevágó tanulmányait, Hermann István Arany János esztétikájáról írt munkáját, Révai József Madách-tanulmányát, Nagy Miklós Jókai-tanulmányait, Rónay György: Petőfi és Ady között című munkáját, legújabban pedig Kovács Kálmán könyvét: Fejezetek a magyar kritika történetéből stb.), s az ötvenes években maga Sötér István is nagy figyelmet keltő tanulmányokat írt a korszak legjelentősebb íróiról: Aranyról, Jókairól, Madáchról és Vajdáról (1. Romantika és realizmus c. kötetét), az egyes írókkal és részjelenségekkel kapcsolatos eddigi megállapítások mégis csak mostani szintetizáló monográfiájának rendszerezésében, összefüggéseiben kaptak igazán megfelelő hangsúlyt.

Meddő kísérlet lenne a 49 ívnyi mű lényeges mondanivalóit néhány sorban összefoglalni, legfeljebb a koncepció alapvető irányvonalára világíthatunk rá.

Ebben a drámai küzdelmekkel, megrázkódtatásokkal, meghasonlásokkal, ellentétes próbálkozásokkal teli korban ismét megszűnt a lehetőség a nemzet és a haladás dialektikus egységének a létrejöttére. Ez a lehetőség 1848 forradalmának előkorszakában megvolt, s megvalósítására a népiesség irányzata vállalkozott a legkövetkezetesebben. A népies-nemzeti irányzat egyaránt igényelte a polgárosodást és a nemzeti örökséget, s bár nem volt forradalmi jellegű megmozdulás, ez készítette elő Petőfi forradalmi világnézetének és költészetének kialakulását is.

Világos után, gyökeresen megváltozott körülmények közepette, a népies-nemzeti irodalom egy ideig még hatatosan működött közre a nemzeti költészet továbbfejlesztésében, elsősorban Arany János, valamint az ugyan-
csak alulról jött Vajda János és Tompa Mihály révén, főként a líra terén. Egy ideig sokat megőrizt a negyvennyolcas demokratikus tartalmakból, ezek azonban fokozatosan elszápadnak, az irányzat egyre inkább konzervatív meddőségbe hajlik, a Gyulai Pál által ideali-

zált „klasszikus”, „népnemzeti” eszmény pedig egyre elvontabbá teszi: képtelen már a polgárosult Magyarország sokrétű, bonyolult valóságának ábrázolására. Arany válságai, vergődései is részben ebből következnek.

A nemzeti irodalom kialakításának másféle módjaival kísérleteznek a nemesi származású liberális írók. Ezek közül az egyik az Eötvös és Kemény által képviselt törekvés. Ők is nemzeti polgárosodásra töreksenek, de nem a népköltészethez fordulnak, inkább a régi irodalomból, a krónikákból, a történetírókból merítenek. Szemléletük történettudományos jellegű. Ez azonban paradox jelenség: a nemzeti irodalom kialakítása érdekében épp a nemzet jelenéhez, a nemzet valóságához fordulnak legkevésbé Világos után. Regényművészetük: állambölcseleti-történetírói jellegű. A polgárosodó Magyarország új arculatának teljes és konkrét ábrázolására ez a kísérlet még kevésbé volt alkalmas, mint a népies-nemzeti irányzat. (Kemény pl. nem tud megbirkózni a jelenről vett témákkal.)

A nemesi liberális írók másik kísérlete romantikus jellegű. A korszak bonyolultságát ugyanis növelték olyan jelenségek, mint a természettudományos gondolkodásnak, valamint a mechanikus materializmusnak a beáramlása (ami fájdalmas világnemzeti válságokat váltott ki az objektív idealizmusban felnevelkedett nemzedéknél), valamint a kapitalizmus erkölce és a patriarkális hagyományokkal olyannyira ellentétes új, polgári életstílus. Ezek ellen a védekezés eszközeül kínálkozott az „eszményítés” esztétikája, amely kirekesztette az ábrázolás köréből a „hétköznapi”, „közönséges” mindennapi valóságot. Ez segítette a romantika továbbélését is. Madách pl. a romantika formai hagyományaival éppúgy él, mint érzelmetípusaival vagy történelemábrázolási módszerével. Jókai egyedüli támasztékát a hazai és világirodalmi romantikában keresi. Vajda János költészetében is nagy szerepet játszik a romantika. Csakhogy ez illúziós út volt. Jókai pl. a maga jelenét éppoly kevésbé tudta ábrázolni, mint Kemény.

A népies-nemzeti és a történettudományos szemléletű, illetve romantikus liberális-nemzeti irodalom megegyezett abban, hogy feladatul tűzte ki a Bach-korszakban a nemzeti lét fenntartását. Ez segítette azokat, akik a két irány kiegyenlítődsén munkálkodtak. Ez a kiegyenlítődségi törekvés az „irodalmi Deákpart”-ban öltött formát. Madách pl., aki a liberális-nemzeti irányzathoz kapcsolódott erősebben, bár ő is elfogad sokmindent a népies-nemzeti irányzat esztétikájából, a Tragédiával lényegileg a befejezett kiegyenlítődsé művéhez csatlakozott. Viszont kívül maradtak ezen Jókai és Vajda, akiket tulajdonképpen addig sem lehet egyértelműen sem a népies-nemzeti, sem a liberális-nemzeti irányzathoz sorolni: mindketten egyéni utakon járnak.

Arany is túljut a kiegyenlítődsén: nem süpped bele abba a konzervatívizmusba, amely éppen az ő költészetéből próbál igazolást méríteni, hanem a maga és a korszak költészetében új lapot kezd az Őszikékkel. Benne a városi világ felfedezésével az új, a modern líra lehetőségeinek tapos utat. A kiegyenlítődségi törekvés sem hozott tehát megnyugtató megoldást.

Mindezekben az irányzatokban a realizmus és a romantika különféle vegyületeivel találkozunk, anélkül, hogy megtalálhatnánk akár a romantikának, akár a realizmusnak, mint irányzatnak, programszerű vállalását.

Alapvető hiba volt, hogy az 50-es évek végétől kezdve a szociális problematika lekerül a napirendről. A társadalmi tartalmától megfosztott nemzeti ideológia így kétarcúvá válik: a nemzeti célok szolgálatában munkálkodva, mind kevésbé szolgálja a demokrácia eszméit, az emberiség közös, nagy ügyeit. A nemzeti ideológia tartalmát nem szabják meg többé a nép törekvései, ennek következtében hosszú időre elveszti haladó értelmét. Nemzet és haladás így vált szét ebben a korszakban. A kettő dialektikus egysége csak a forradalmi világnézetben belül alakulhat ki igazán; a szocializmus viszonyai közt kerülhetnek csak igazán egységbe nemzetiség és nemzetköziség, haladás és nemzet. Sőtér István mélyreható vizsgálódásainak ez a végső tanulsága.

Vizsgálódásai azonban korántsem csak történelmi és filozófiai jellegűek; a mű a tartalmi és a formai elemeket dialektikus egységben boncolgató marxista műelemzésekre is a nagyszerű példák sorát nyújtja. Ezek eredményeként részleteiben is igen sok meglepően újat tartalmaz.

Meglepetés pl. Erdélyi János nagy szerepének, jelentőségének, a Petőfi- és Arany-féle népies-felfogás közti különbségnek az újszerű megvilágítása, a Toldi, különösen pedig a Toldi estéje új értelmezése és értékelése. Arany központi helyet kap a műben, s életművével kapcsolatban úgyszólván minden részletkérdésben meglepetések érik az olvasót. Sőtér könyvében végre egészen részletekbe menő, differenciált és igazságos értékelést kap Gyulai Pál és Kemény Zsigmond életműve is, amelyet bizony sokáig félremagyaráztunk. Vajda lírájának bonyolult jelenségei (dalszerű forma és nem-dalszerű tartalom, újszerű és örökölt elemek vegyülése stb.) Komlós Aladár kitűnő tanulmányai után is érdekes, újszerű magyarázatot kapnak. Madách műével kapcsolatban Sőtér szembeszáll azokkal, akik Madách világképét, világszemléletét pesszimistának mondják, és bizonyítja, hogy a „zárósort az egész mű logikailag is előkészíti.” Sok újat mond olyan vitatott és félremagyarázott fogalmakkal kapcsolatban is, mint „válogató” és „kiengesztelő” eszményítés, vagy

„ideál” és „reál” mint irodalomtörténeti kor-
szakok, „nemzeti klasszicizmus” és „eszmé-
nyítő realizmus” stb.

Az egyes részletkérdésekben minden bi-
zonnyal lesznek majd szakmai viták. (Pl. a
Tragédiával kapcsolatos fejtegetésekkel bizo-
nyára nem mindenki ért egyet.) Az azonban
kétségtelen, hogy Sötér István hatalmas mo-
nográfiaja nélkülözhetetlen lesz mindenki szá-
mára, aki ezt a kort meg akarja érteni, aki
a nemzet és haladás problémájában helyesen
akar látni, és aki a XX. század bonyolult
irodalmi kérdéseiben megnyugtató következtet-
ésekhez akar eljutni.

Mondanivalóinak közérdekű jellege, elem-
zéseinek finomsága és szellemessége, nem
könnyű, de vonzó stílusa bizonyára nemcsak
a szakmabeliek, hanem a nagyközönség szá-
mára is izgalmas olvasmánnyá teszik a művet.
(Akadémiai Kiadó)

KOLTA FERENC

Bata Imre:

IVELŐ PÁLYÁK

Gondolatokat ébresztenek Bata kritikai írá-
sai, némelyik közülük élénk vitát is provo-
kált. Minthogy a vita partnerei néha túlsá-
gosan is a saját szemszögükből magyarázták
és értelmezték Bata gondolatait, azért jó,
hogy most együtt van, kötetté összeillesztve,
az a tizennégy tanulmány, amely eredetileg
különböző irodalmi lapokban és folyóiratok-
ban jelent meg. Némelyiket – így az első
formájában debreceni vitaindító előadásként
elhangzó „Jegyzet a modernségről” címűt –
sajnos már folyóiratbeli közlésekor kissé me-
g rövidített a szerző. Nem tudom, nem lett vol-
na-e helytálló az eredeti, bővebb változat köz-
lése? Az sem ártott volna, ha egy rövid jegy-
zetet tájékoztatót volna arról, hol és mikor
jelentek meg az egyes tanulmányok.

„Ívelő pályák” – ez nemcsak az egész
kötetnek, hanem a kötet törzsanyagának,
nyolc hosszabb-rövidebb tanulmánynak is a
címe. Benjámin Lászlóval, Csanádi Imrével,
Illyés Gyulával, Juhász Ferencsel, Sarkadi
Imrével, Szabó Pállal, Tamási Áronnal és Vas
Istvánnal foglalkozik ez a nyolc tanulmány.
Legértékesebb a Sarkadiról és Juhászáról szó-
ló: ezeket önálló könyvvé is lehetne bővíteni!
Azt hiszem, Bata volna hívta arra, hogy a
reprezentatív Sarkadi Imre-monográfiát meg-
írja. Kevesen ismerik nála mélyebben ezt a
magasságaiban és zuhanásaiban egyaránt nagy
és tragikus pályát, amely – műveinek kül-
földi fordításai, méltatásai erre a bizonyíték
– immár világirodalmi rangra emelkedett.

Finom verstani és lélektani elemzések ad-
ják meg a Juhász-tanulmány értékét. Ebből

is előbb-utóbb monográfiát kellene írni. Igaz,
a monografikus feldolgozás mélyebb megvizs-
gálását követelné meg Juhász és az európai
szürrealizmus Batánál éppen csak érintett
kapcsolatainak, valamint azoknak a tudatos
vagy tudattalan szálaknak, amelyek Juhász
Ferenc „mitológiai világképét” a XX. század
olyasféle mitosz-kisérleteivel kapcsolják össze,
mint amilyen Teilhard de Chardin, vagy bi-
zonyos vonatkozásban Kerényi Károly és
Hamvas Béla világképe.

Nagyon tetszett a Vas István összegyűjtött
verseiről írott „Betakarítás” című tanulmány
is. Illyés, Csanádi, Tamási alkotásait is jól
érti és szeretettel interpretálja Bata, a Ben-
jámin-tanulmányt viszont elnagyoltak, a Sza-
bó Pál-tanulmányt pedig túlságosan lelkesedő
hangúnak érzem.

Az „Ívelő pályák” témakörénél nem ke-
vésbé érdekes „a múlt nyomainak” kutatása.
Ez a cím két nagyobb tanulmányt foglal ösz-
sze: „Az irodalom számvetése Debrecennel”
és „A Válasz indulása”. Az első afféle esz-
szévé tömörített „debreceni irodalomtörténet”,
azonban általánosabb, a sajátos debreceni
problémákon túlmutató érvénnyel. Igaz, né-
hány név kimaradt Bata áttekintéséből. Hiá-
nyoljuk Apáti Miklóst, a XVII. századi
Debrecen kartézianus orvosát és író-prédiká-
torát, hiányoljuk a XIX. század végén Géresi
Kálmánt, a Kollégium irodalom-professzorát
és a hányatott élete során Debrecenben is
újságíróskodó Gáspár Imrét: mindketten a
magyar-szláv szellemi kapcsolatok ápolói egy
sovinizmussal, nagyhatalmi göggel megfertő-
zött korban. Hankiss János világirodalmi tö-
rekvései és Debrecenből szerkesztett nemzet-
közi folyóirata, a Helicon ugyancsak helyet
érdemelt volna. Debreceni téma, szintén álta-
lánosabb érvénnyel, a Válasz indulásáról szó-
ló, sok eredeti, ismeretlen anyagot felhasz-
náló cikk is.

„Ütfélen” összefoglaló cím alatt négy elvi
jelentőségű cikk vezet be Bata kötetét. Ezek
is színvonalas írások, de talán itt a legtöbb
vitatható megállapítás. Ahogy Bata a „kriti-
kus hivatását” megfogalmazza, az csak ma-
ximalizmusnak minősíthető. Nálunk és külföl-
dön, most és az elmúlt évtizedekben a kriti-
kus legtöbbször irodalomtörténész, filológus,
újságíró vagy szépíró is volt, s a kritikus
pálya olyan „veggyi tisztasága”, mint ami-
lyent Bata ajánl, sem nem ajánlatos, sem nem
lehetséges.

Az irodalmi szociográfia szükségéről szóló
cikkkel már inkább egyetértek, csak itt szeret-
ném figyelmeztetni Batát stílusának egyik
bántó modorosságára, az idegen szavak túl-
tengésére. Persze, a kritikus idegen szavak
nélkül nem boldogulhat, de azért ilyen mon-
datokat mégsem kellene leírni, mint: „Az író,
aki amúgy is a *totalis* valósággal áll szem-
ben, a paraszti, falusi szegénység és nyomor

felfedezését, tényszerű, dokumentatív felmutatását ezzel a leíró, és módszertanilag szabatos *metódussal* végzi el, ezzel az engedékeny, de mégis egyetlen szempontot kiemelő, a *szociálist* hangsúlyozó *szisztematikus szisztémátlansággal*, amely éppen ezért engedi érvényesülni az író saját egyéniségét is, személyes élményanyagát, szemléleti hajlamait is." (Kiemelések tőlem! A. E.) Hat idegen szó egyetlen mondatban: ez kissé sok! Hármát nyugodtan nélkülözni lehetne, s nélkülözni lehetne a Bata egyéb írásaiban gyakran előforduló „erőtéljes” jelzőt is, ezt a csúnya germanizmust, a német „kraftvoll” szolgai magyarítását.

A „Jegyzet a modernségről” számos megállapításával megint csak egyet kell értenem, bár a „kifosztott ég”, vagy a más Bata-tanulmányokban is sürűn emlegetett „egyetemes-ség-igény” bonyolultabb és összetettebb kérdés, mintsem néhány mondatban el lehetne intézni. Feltétlen dicséret illeti viszont „A Híd olvasása közben” című, a modern Jugoszlávia magyar irodalmát méltató – s helyenkint bíráló – cikket. A kritikus és esztéta Bata itt tehetségének, ítélőképességének legjobb vonásait mutatja. S ha most visszapi-lantunk az egész könyvre, azt kell mondanunk: eredeti, bátor, a mélységek felé törekvő kritikai tehetséggel állunk szemben. A mai magyar irodalmi életben Bata kritikai munkássága jelentős színt, s biztosak lehetünk benne, hogy az ő élete is az „fvelő pályák” közé tartozik.

ANGYAL ENDRE

Szabó Magda:

A DANAIDA

„Léthe vizét alabástrom amphorákba mindörökre csak hiába tölti szét.”

(Babits)

Hála Babits halhatatlan sorokkal muzsikáló versének és Karinthy szintoly maradandó gúnyos poémájának („És mekegve és makogva, lent a mélybe, lent az éjbe” – „Így írtok ti”), a Danaidák történetét azok is ismerik, akiknek egyébként nem sok dolguk akadt a görög mitológiával. Arról van ugyanis szó, hogy ötven, a Danaidák nemzetségéhez tartozó testvér asszony megöli férjét, s ezért a szigorú istenek a hiábavaló munka örökkévaló büntetésére ítélik őket: feneketlen amphorákba kell meregetniük a Léthe vizét. Ha e mitológiai hasonlat alapján az olvasó véres drámát, végzetes bűn véget nem érő megtorlását, vagy

valamely modern „Agnes-asszony” lelkiismereti gyötrelmét várja, csalódik. A regény hősnője, Csándy Katalin nem követett el semmit, anélkül bűnhődik, anélkül lesz hiábavaló szeretetvágyából fakadó minden tette. S ez nem is volna baj, ha nem lenne Danaida, ha nem lebegnének körülötte erőszakoltan a vészterhes árnyak, ha nem sújtaná a könyörtelen görög végzet. Mivel azonban az analógia sántít, az alaptétel hamis, tévesek lesznek a praemisszák, s a konklúzió is. Ez okozza a regény felépítésének törésvonalát, s ennek nyomán válik csinálttá, meserkéltté az egész.

Pedig a részletek megejtően szépek. Finom lélekrajz, aprólékos elemző vizsgálat, halk gesztusok és belső rezzenések árnyalatfinom lírai ábrázolása jellemzi. Mintha egy mives munkával ékes aranyserleget tartanánk kezünkben, melynek aránytalan formáit a faragványok szépsége sem takarhatja el. Magával ragad a nyelv zenéje, a lélekismeret biztonsága, az atmoszférateremtő erő; otthonosan mozgunk Somos Aranka hótiszta óvodájában, és Simkó Elek tanár fényképekkel zsúfolt lakásában; ki sem tudunk szakadni ebből a körből, míg egyetlen lélegzetvételre végig nem olvassuk a könyvet, hogy aztán, mikor letettük, csalódottan állapítsuk meg: az író elbeszélőkészsége ugyan lekötött bennünket, de mégis üresen hagyott, valami hiányzott belőle ahhoz, hogy igazi irodalom, igazi élmény legyen. Az író elvitt ugyan egy furcsa és zárt álomvilágba, de hatása el is röppent mint a hirtelen álomé: pedig az igazán jó művek jellemzője az, hogy úgy válnak a magunkévá, mintha átértük volna őket.

Mint már szó esett róla, az alaptétel hamis, és ez leginkább az első részben érezteti hatását, amikor az író még erősen ragaszkodik, ha nem is a választott analógiához, de mindenesetre a görög végzettragédiák levegőjéhez. Holott a kispolgárok napjainkban oly divatos témáját írja meg, figurái mintha történelmen kívül rekedt, értelmiségi Hábeltlerék lennének, éppoly öntudatlanok és közömbösek, mint a Rozsdatemető hősei és éppoly valószerűen is hatnának, ha Szabó Magda az antik istenek szenvedélyeivel nem ruházná fel őket. Már pedig sublódok és plüssfotelek interieurjébe, levendula illatú fehéreneműhal-mok közé nem fér be az Olympos csúcsa. A kispolgár is gyűlöl és szeret, de a végletes érzelmeket tompítja a napi tennivalók ritmusa, – amire isteneknek és királyoknak akadt ráérésük, arra neki nem adatott idő! – és tompítják a belénevelt erkölcsi normák: még önmagának sem merné bevallani mindazt, amit a regény hősei nyíltan sugároznak egymásra. Csándy levéltáros családjában mindenki mértéktelenül szeret és gyűlöl, főként gyűlöl, a házaspár egymást, az apa a fiút, az anya a leányt, az Oidipus komplexus tombol, nem úgy, ahogy gyakran előfordul az

emberi lélekben, kis adagokban, hanem fortissimora erősítve. Csak egy példát: az apa, a történelemmel mit sem törődő! – epedve várja a háborút, hogy mostoha fia elpusztuljon benne, s ezt még csak nem is titkolja.

Ebből az elviselhetetlennek érzett környezetből indul el a családtagok halála után, új életébe, a könyvtáros Csándy Katalin. (Halálukban Katalin ártatlan, legfeljebb bátyja vesztét segítette elő azzal, hogy támogatta külföldre távozását, ahol vasúti szerencsétlenség áldozata lett; de a karamból a véletlen műve volt, s ha a fiú itthon marad, akkor is lett volna alkalmunk a pusztulásra épp elég.) Egy dráma lezárult, jöhet a második. Mivel az egyes részek különálló egységeket alkotnak, szinte kis trilógiának érezzük a könyvet, vagy inkább töredezett szerkezetűnek.

A második rész sokkal elhíhetőbb, Simkó Elek – Katalin férje – reális figura, ő már nem reked kívül a történelmen, pontosan tudja, kaméleon módjára mikor, hogyan alkalmazkodjék hozzá. Csak azt nem értjük, hogyan lehet kiváló pedagógus egy ember, aki olyan talpig jellemtelen? Őszintén szólva, azt sem, hogy lehet jó könyvtáros egy asszony, aki olyan mérhetetlenül együgyű? (Szabó Magda ebben a regényben kegyetlenül és igazságtalanul bánik el egykori kartársaival, a tanárokkal. A régiekről azt mondja, hogy senkit sem akartak megtanítani semmire, a maguk szórakoztatására adták elő az anyagot, s jelszavuk az volt: „hadd hulljon a férgese”; míg az újakat megismerésként hűse órákig töri fejét egy-egy nyelvtani szabály megértésének módszerén, viszont tökéletesen elv és gerinc nélkül való.)

Csándy Katalin itt csakugyan Danaida lesz. Hiábavaló önfeláldozással, kutyahűséggel szolgálja férjét, s annak a családban élő, első anyósát, és sem igaz szeretetet nem kap jutalmul, sem gyermeket nem szülhet, de még egy macskát sem engedélyeznek számára. Szomorú sors az övé, megnyeri az olvasó szimpátiáját és szánalmát, csak azt nem értjük, mi hát a bűne? Ha egyszer Danaida... A közélet iránti közömbösség, az önmagába fordulás, a politikai tájékozatlanság – ahogy a fűszöveg magyarázza? Hiszen sokezer polgárasszony él

így – Katalin nagyönis tipikus figura – és azokat mégsem bünteti ily módon a kérlelhetetlen végzet. Másrészt aktív közéleti emberek is élhetnek boldogtalan házasságban. A szerelmi boldogság nem fakad szükségképpen az emberek jelleméből. E tétel motiválatlansága ellenére ez a rész a regény legsikerültebb szakasza, mert ebben az író meseteri rajzát adja egy szerelem kihívásának. Ahogy Katalin a kutya-hűségből feleszmél, ahogy fokról fokra leleplezi az imádott bálványt, és ennek folytán távolodik tőle – az valóban írói remeklés, egy ennél sokkal igeribb, töretlenebb műbe illenék. Igen szerencsés ötlet az is, hogy fejezetcímként a hivatalos életrajz egy-egy sora szerepel, s maga a fejezet azt mondja el, milyen keveset is tudhat meg egy ember belső életéből a személyzeti főnök. Látszat és valóság ellentéte Szabó Magda minden regényében ott feszül, és mindenütt hiteles.

Örökös-e végül is a Danaida sors? Véget nem érő kényszer, mint a szellőtlen, bús alvilágban? Nincs kegyelem? Nincs. A házaspár életébe berobban egy elementáris erejű kis huligán-lány, és Katalin lelép a színről. Mint az önmagába visszatérő kör vonala, úgy kanyarodik immár nosztalgiával az egykor elviselhetetlennek érzett gyermekkorba. Falusi könyvtáros lesz, és falun még fölül egy házat, olyant, mint a hazai volt, egy hangulatot, otthoni izűt, melyben életre kelhetnek a kísértő árnyak, s mikor előveszi hagedűjét, hogy előcsalja a rég elhangzott gyermekdal hangjait O'Neill Elektrájának zárójelenete jut eszünkbe. (Amikor bedeszakázzák az ablakokat, s az élő immár csak a holtaknak, s a holtakkal marad.) Csak amit a Danaidáknál és az antik, s a modern Elektránál értünk, amit indokol az elkövetett bűn, azt Csándy Katalinnál nem értjük meg. Azok egyéniségek voltak, a bűnben is nagyok, s bukásukkal katharizist hozók. De Katalin csak szerencsétlen és jelentéktelen. Az okozatok mögül hiányzik az ok. Kár ezért a Katalinért, és kár ezért a regényért.

BOZÓKY ÉVA